

GAT

Gazdaság & Társadalom

Tartalomból:

Dr. Süveges Márta: A szövetkezetek helye és perspektívái az Európai Közösségben a közösségi intézmények döntései tükrében

Dr. Mázsár Péter: Piaci lehetőségek és korlátok az egészségügy finanszírozásában II.

Adalékok a Társadalmi-Gazdasági Megállapodás és az állami költségvetés vitájához

egy szakszervezetpolitikai stratégia jegyében

Dr. Arday Lajos: Kisebbségek és biztonság Kelet-Közép- Európában

Dr. Franz Kerner: Umweltrelevante nach Segmenten

Dr. Mihalik István: Játékelméletért Nobel-díj

**GAZDASÁG
ÉS
TÁRSADALOM**

V. évfolyam 6. szám, 1994.

A szerkesztőbizottság elnöke: Dr. Gidai Erzsébet

A szerkesztőbizottság tagjai: Dr. Bíró Zoltán, Dr. Fecske Mihály,
Dr. Gánti Tibor, Dr. Gidai Erzsébet, Dr. Szretykó György

Megjelenik kéthavonta

GT

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet
Kiadja a Társadalomkutató- és Előrejelző Intézet
1132. Budapest, Victor Hugo u. 18-22.

ISSN 0865 7823

TARTALOM

GAZDASÁG

Dr. Süveges Márta: A szövetkezetek helye és perspektívái az Európai Közösségben a közösségi intézmények döntései tükrében 5

Dr. Mázsár Péter: Piaci lehetőségek és korlátok az egészségügy finanszírozásában II. 37

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA

Adalékok a Társadalmi-Gazdasági Megállapodás és az állami költségvetés vitájához egy szakszervezetpolitikai stratégia jegyében 63

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Dr. Arday Lajos: Kisebbségek és biztonság Kelet-Közép- Európában 88

Dr. Franz Kerner: Umweltrelevante nach Segmenten..... 120

Dr. Mihalik István: Játékelméletért Nobel-díj..... 160

KÖNYVISMERTETÉS

Neszmélyi György: A Koreai Köztársaság modernizációjának sajátosságai 169

Szerzőink

Dr. Arday Lajos, tudományos főmunkatárs,
Közép-Európai Intézet

Dr. Franz Kerner, vállalkozó, tudományos tanácsadó
(Németország)

Dr. Mázsár Péter, Országos Mentőszolgálat orvosa

Dr. Mihalik István, egyetemi tanár, Budapesti
Közgazdaságtudományi Egyetem

Neszmélyi György, okleveles agrármérnök, közgazdász,
Béres RT.

Dr. Süveges Márta, egyetemi docens, ELTE ÁJK

GAZDASÁG

Dr. Süveges Márta

A szövetkezetek helye és perspektívái az Európai Közösségben a közösségi intézmények döntései tükrében¹

1. Bevezetés

Az Európai Közösség intézményei – az Európa Parlament, a Tanács, a Bizottság, a Gazdasági és Szociális Tanács az 1970-es évek második felétől kezdve fokozott figyelmet szentelnek a szövetkezeteknek.

Ez a figyelem, amelyet elsősorban a szövetkezetek nemzeti és európai szintű szakmai szervezetei keltettek fel és tartanak ébren, kezdetben nem terjedt túl az egyes szövetkezeti ágazatok és „non-profit”^[1] szervezetek tárgyában folytatott kutatások finanszírozásán, szakmai konferenciák szervezésének támogatásán, az egyes szövetkezeti ágazatokról szóló értékelések összeállításán. Hozzá kell tenni, hogy ezek a gazdasági, szociális és jogi szempontú tényfeltárások a szövetkezeteket elsősorban a Közös Piac valamennyi szektorára jellemző általános gazdasági problémák orvoslásának eszközeként vették számba. Ezeknek a vizsgálódásoknak a során a hangsúly azonban nem a szövetkezeti sajátosságokra, hanem a piacszervezési tevékenységre és a szövetkezeti munkahelyteremtő kapacitásra helyeződött.

¹ A tanulmány annak a kutatási munkának a keretében készült, amely az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán "Az Európa Tanács és a Közös Piac jogához való felzárkózás" című OTKA keretében folyik. Az 110213. OTKA számon 1994 január 15-én benyújtott dolgozat eredeti címe: "A szövetkezetek helye és perspektívái az Európai Közösségben a közösségi intézmények és az Európa Tanács döntései tükrében (Szövetkezetek a szociális gazdaságban) Kézira, ELTE ÁJK, 115.old.

Az 1980-as évek közepétől kezdve a közösségi intézmények az egyre inkább előtérbe kerülő *regionális politika kialakítása során is számba vették a szövetkezeteket*, mint a gazdaságilag elmaradt, vagy hegyvidéki régiókban kialakítható kis- és középvállalati formákat. Amíg az 1970-es évek végén és a nyolcvanas évek elején a Bizottságnak a szövetkezetek tárgyában hozott intézkedései a Bizottság belső intézményes működési rendjének kereteit nem lépték túl, addig az Európa Parlamentnek és a Gazdasági és Szociális Bizottságnak a „Szövetkezetek regionális fejlesztésben betöltött szerepéről” 1987-ben,^[2] illetve 1989-ben^[3] kialakított állásfoglalásai már az említett két intézmény döntéshozatali rendjében illő határozat, illetve vélemény formájában jelentek meg.

Az általános gazdasági problémák, többek között a munkanélküliség és a regionális problémák enyhítését szolgáló eszközként tartja számon a szövetkezeteket az Európa Tanács e tárgykörben kiadott határozata is.^[4]

A szövetkezetekkel mint sui generis vállalati formákkal, a szövetkezeteknek az Európai Gazdasági Közösségben elfoglalt helyével és a szövetkezeti mozgalom jövőjével először az Európa Parlament foglalkozott az 1983. április 13-i határozatában.^[5] Ezt a határozatot hosszú évek elmúltával követte a Tanács 1989. decemberében „A szociális gazdaság vállalatai és a határok nélküli piac létrehozása” című állásfoglalása,^[6] továbbá a Tanács 1990. szeptember 17-i rendelettervezete az „Európai szövetkezeti társaság” jogi státusáról,^[7] majd a Tanács 1992. évi rendelettervezete a „szociális gazdaság vállalatairól”.^[8] A közösségi jogalkotás rendjében az utóbbi rendelettervezetet az Európa Parlament véleményezte és látta el módosító javaslataival 1993-ban.^[9]

A szövetkezeteket az EGK számára az Európa Parlament „fedezte fel” a szövetkezeti mozgalomban nagy vitákat kiváltó 1983-ban hozott határozatával. A parlamenti határozat, amely hosszú évek előkészítő

munkájának eredménye, megszületését követően meghatározó volt a szövetkezetek további gazdasági, szociális megítélésére.

Ahogyan az előzményekből kitűnik, a szövetkezetek tárgyában elfogadott különböző súlyú közösségi döntések más-más gazdasági, szociális cél érdekében tevékenykedő csoportok, rétegek olyan érdekérvényesítésének eredményeként születtek meg, amelyek a szövetkezet mint intézmény EGK-ban elfoglalt helyével, perspektíváival többnyire csak közvetetten foglalkoztak.

Az Európa Parlament szövetkezetekről folytatott – több évig tartó – vitáját 1983-ban lezáró határozat is többet foglalkozik a szövetkezet általános gazdaságpolitikai eszköz jellegével, mint a szövetkezet sui generis vállalati sajátosságaival.

Az Európa Parlament szövetkezetekről kiadott határozata után nyilvánvalóvá vált, hogy a szövetkezetek – mint a kapitalista vállalatoktól és a „közérdekű” (állami) vállalatoktól eltérő intézmények – csak akkor érhetik el az EGK-ban gazdasági és szociális súlyuknak megfelelő értékelésüket, ha nemzeti és európai mozgalmak szintjén összefognak a gazdasági célú egyesületekkel, a kölcsönös segélynyújtási szervezetekkel és közösen lépnek fel a szociális vállalati rendszer közösségi szintű jogi szabályozása, a „szociális gazdaság” intézményes elfogadása érdekében.

Az 1980-as évek közepétől kezdődően a három említett vállalattípus mozgalmi eszközökkel megszervezett akcióprogramjainak lehetünk tanúi. A közösen rendezett nemzetközi konferenciák mellett – amelyeknek célja többek között a szociális gazdaság fogalmának tisztázása volt – együttes tudományos kutatásokra, közös tudományos, ismeretterjesztő kiadványok megjelentetésére került sor. Ennek a szakmai-mozgalmi összefogásnak az eredményeként üdvözölhetők azok az EGK döntések, amelyek egyrészt a szociális gazdaság vállalatainak szerepét méltatják az EGK-ban, másrészt az a három rendelettervezet, amely „A szociális gazdaság vállalatai” címen tartalmazza a

szövetkezeti társaság, a gazdasági célú egyesületek és a kölcsönös biztosító társaságok” európai szintű szabályait (1992).

A körvonalazott problematika kutatási eredményeit – mind logikai szempontokból, mind a részletekben való publikálást lehetővé tévő praktikus szempontokat figyelembe véve – két gondolatkörben fejtem ki és két összefüggő tanulmány formájában tárom az érdeklődő szakmai nagyközönség elé.

A jelen tanulmányban azoknak a dokumentumoknak a tartalmát ismertetem, amelyek közvetetten és közvetlenül gyakoroltak nyomást az EGK Tanácsra azért, hogy az kiadja „A szociális gazdaság és a határok nélküli piac” című állásfoglalását (1989. december) „Az európai szövetkezeti társaság” jogi státuszáról szóló rendelettervezetet (1990. szeptember 17.), majd a „szociális gazdaság” gyűjtőfogalom alatt „Az európai szövetkezeti társaságokat az európai gazdasági célú egyesületeket az európai kölcsönös biztosító társaságokat” szabályozó rendelettervezetét (1992).

Egy másik tanulmányban ismertetem majd azokat az elméleti álláspontokat és vitákat, amelyek a közösségi dokumentum kidolgozása és elfogadása során folytak a különböző gazdaságfilozófiai áramlatok – nevezetesen a latin országokban elterjedt „szociális gazdasági” irányzat, a német *Gemeinwirtschaft* és az angolszász non-profit elméletek – képviselői között a szövetkezetek gazdasági, szociális sajátosságairól, a kapitalista gazdaságban elfoglalt helyükről, perspektíváikról. Ezek a viták azért is megérdemlik a figyelmet, mert láttatni engedik azokat a kompromisszumos folyamatokat, amelyek eredményeként az egyes európai országok gazdaságfilozófiai nézetei alapján különböző típusú vállalati rendszerekbe sorolt szövetkezet, gazdasági célú egyesület, kölcsönös biztosító társaság úgy került az EGK-i szabályozás szintjén egy fogalomkörbe, nevezetesen a „szociális gazdaság” fogalomkörét alkotó vállalati rendszerbe, hogy az nem érintette ugyanakkor a jelzett három vállalatról az egyes országokban történelmileg kialakult köz-

gazdasági, gazdaságfilozófiai értékítéleteket és jogi szabályozási módokat.

A szövetkezetekről szóló dokumentumokat nem tárgyuk szerint, hanem megjelenésük időrendi sorrendjében ismertetem. Ezzel a módszerrel kidomboríthatók azok az összefüggések, amelyek egyrészt a szövetkezetek, mint piaci szereplők és az EGK általános politikája között léteznek, másrészt a szövetkezetek mint sajátos szociális vállalatok és az egyre inkább előtérbe kerülő „a polgárok szociális Európája”, a „szociális gazdaság” között kirajzolódnak.

2. Az Európa Parlament szövetkezetekről szóló 1983. évi határozatának közvetett előzményei

1. Az EGK megalakítását követő első két évtizedben az EGK országok szövetkezeti mozgalmait közösségi szinten kevéssé ismerték.

Az 1950-es évektől kezdődően kialakuló európai szintű szövetkezeti szervezetek,^[10] továbbá a nemzeti szövetkezeti mozgalmak az európai szövetkezetek ismertté és elismertté tétele érdekében két területen tevékenykedtek. Egyrészt tényfeltárásokkal hívták fel a figyelmet a szövetkezetek jelentőségére az EGK-ban, másrészt egy európai multinacionális szövetkezeti státus elfogadásáért vetették latba befolyásukat.

Kezdetben az EGK mezőgazdasági szövetkezeteinek általános bizottsága (COGECA) a Bizottság közreműködésével felméréseket készített, dokumentációkat állított össze a tagországok mezőgazdasági szövetkezeti mozgalmairól, amelyeket agrárszövetkezeti európai összehasonlító mukák követtek.^[11]

A Közérdekű, a Szociális, a Szövetkezeti Gazdaság Nemzetközi Kutató és Információs Központja (CIRIEC),^[12] továbbá a kölcsönös biztosító szervezetek, a szövetkezetek és a gazdasági célú egyesületek francia nemzeti szövetsége (CNLA) a közösségi intézmények támoga-

tásával 1978-ban nemzetközi konferenciát rendeztek „A nem profit-érdekelt szervezetek helye az 1980-as évek Európájában” témáról. Az öt kötetben megjelent munkaanyag – amely „Európai vita a szociális gazdaságról, a kölcsönös biztosító szervezetekről, a szövetkezetekről és az egyesületekről”^[13] címmel vált ismertté – azoknak a konferenciáknak a sorát nyitotta meg, amelyeknek célja az volt, hogy közös elméleti és akcióprogramot dolgozzanak ki mindazon szervezetek bevonásával, amelyek az *EGK országaiiban bármilyen vállalati elnevezés alatt a tagok anyagi és szociális boldogulása érdekében a kölcsönös segítségnyújtás elvét alkalmazva demokratikus keretekben és működési rendszerben tevékenykednek.*

Az 1970-es évek második felétől kezdve az EGK intézményeinek érdeklődése a munkás termelőszövetkezetek felé fordult. A munkástermelőszövetkezetekre az a tény terelte a közösségi intézmények figyelmét, hogy a foglalkoztatás- és szociálpolitikában, a munkahelyek megőrzésében, és a regionális problémák megoldásában a nagyvállalatokból átalakuló kis- és középvállalatok – amelyeknek szociális szempontból a munkás termelőszövetkezetek képviselik az ideális szervezési és működési elveit – egyre nagyobb sikereket értek el. Az EGK Bizottság foglalkoztatáspolitikáért és szociális fejlesztésért felelős V. Főigazgatóságának szervezésében a munkás termelőszövetkezetek független szakértői 1981-ben Brüsszelben rendezett konferencián adtak számot a munkás termelőszövetkezetek munkahelyteremtő lehetőségeiről. Mindezen túl, az európai munkásszövetkezeti mozgalom mind gyakorlati, mind elméleti szakértői már az 1970-es évektől kezdve nagy erőfeszítéseket tettek azért, hogy felhívják az EGK intézményeinek figyelmét a munkás termelőszövetkezetek gondjaira, a nemzeti szövetkezeti jogok összehasonlító elemzésére, harmonizálására és egy egységes európai munkás termelőszövetkezeti szabály kidolgozására. Ezeket az erőfeszítéseket azonban a Bizottság figyelmen kívül hagyta.^[14]

2. Az Európai Szövetkezeti Társaság (a továbbiakban: ESZT) létrehozásának folyamata történelmileg összefügg az Egységes Európai Részvénytársaság (a továbbiakban: ERT) kodifikációs munkálataival. Az ERT statutumának kodifikációs munkálatai bátorítást adtak az EGK országok szövetkezeti jogközelítés terén már eddig is hosszú idő óta együttműködő azon szövetkezeti szervezeteinek, amelyek úgy találták, hogy itt az ideje, hogy a jogközelítési munkálatokat egy európai szövetkezeti társaság szem előtt tartásával folytassák. Többek között azoknak a jogközelítési szándékoknak az eredményeként fogalmazta újra 1966-ban a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége a szövetkezeti alapelveket.^[15] Az első európai szövetkezeti szabálytervezetet a Mezőgazdasági Hitelszövetkezetek és Kölcsönös Biztosító Szervezetek vázolták fel 1966-ban.^[16]

Az EGK tagországok valamennyi szövetkezeti ágazatára egységesen alkalmazandó ESZT tervezetének első változatát a Fogyasztási Szövetkezetek Európai Szövetsége dolgozta ki, 1968-ban. Az ESZT tervezete az akkor már az EGK Tanács rendelettervezetében megjelent, azóta többször módosított, de a Tanács által máig el nem fogadott ERT II. könyvét alkotta volna.^[17]

Az ERT szabálytervezetétől független első önálló ESZT-tervezet a három legjelentősebb európai szintű szövetkezeti szakmai szervezet közös munkájának eredményeként született meg 1974-ben.^[18]

3. Az Európa Parlament szövetkezetekről szóló 1983. évi határozatának közvetlen előzményei

1. Az egyes tagállamok munkás termelészövetkezeti szervezetei, miután az ágazat érdekében előterjesztett javaslataikra a Bizottság nem reagált, a munkás termelészövetkezetekkel szimpatizáló európai parlamenti képviselők egyes csoportjain keresztül közvetlenül kísérelték meg felhívni az EGK intézményeinek figyelmét ezeknek a szövetkezeteknek a jelentőségére.^[19]

A többségében szocialista pártokhoz tartozó 32 parlamenti képviselő aláírásával ellátott, Bonaccini képviselő nevéen 1980 szeptemberében, továbbá 9 olasz és belga kereszténydemokrata párttag képviselő által 1980 decemberében benyújtott határozati javaslat-tervezetek a munkásszövetkezeti érdekeket általános szövetkezeti keretbe helyezték. „A szövetkezetek fejlesztéséről”, és „A szövetkezetek fejlesztését szolgáló eszközök és a szövetkezetekre vonatkozó rendelkezések harmonizálásáról” szóló határozati javaslatok az EGK-országok valamennyi szövetkezeti ágazatát figyelembe véve az alábbi, a szövetkezetek helyzetét értékelő és jövőbeli továbbfejlesztésüket szolgáló megállapításokat fogalmazták meg.

„A szövetkezetek helyzetéről” címet viselő határozati javaslat előterjesztői úgy vélik, hogy az európai szövetkezeti mozgalom valamennyi ágazata megfelel azoknak a politikai, gazdasági és szociális igényeknek, amelyeket a modern gazdaság megkövetel minden vállalatnál. Az öngazgatásra épülő szövetkezeti vállalatok, amelyek kiszélesítik az állampolgárok demokratikus részvételét a gazdaságban, alkalmas eszközök arra, hogy mélyebbre fűzzék a kapcsolatot a civil társadalom, a gazdasági szervezetek és az EGK intézményei között.^[20]

„A szövetkezetek fejlesztését szolgáló eszközök és a szövetkezeti jog harmonizálásáról” szóló határozati javaslat szerzői megállapítják, hogy a szövetkezeti kis- és középvállalatok esetében kevésbé jelentkeznek azok a szervezési-vezetési nehézségek, amelyek gazdasági válság idején a nagyvállalatokat sújtják, mivel az öngazgatási rendszere és a szolidaritás elvére épülő vállalatok munkájában résztvevők hozzájárulnak a gazdasági nehézségek leküzdéséhez. A szövetkezeteket – amelyeknek gazdasági súlyuk is figyelemre méltó – a jövőben szélesebb körben kellene felhasználni a foglalkoztatáspolitikai területén, továbbá a csődbe jutott kis- és középvállalatok öngazgató vállalatokká átalakítása során.

Az előterjesztők úgy vélik, hogy az EGK intézményeinek a jövőben nagyobb figyelmet kell fordítaniuk a szövetkezetek reális gazdasági jelentőségére és szociális értékeire. Azokra a szociális sajátosságokra tekintettel, amelyek megkülönböztetik a szövetkezeteket a konkurrencia viszonyai között előnyösebb helyzetben lévő kapitalista vállalatoktól, *az egyenlő esélyhez jutás érdekében a szövetkezeteket támogatni kell a Közösség rendelkezésére álló alapokból mindaddig, amíg a Bizottság nem hoz létre egy szövetkezeti fejlesztési alapot.*

A nemzeti szövetkezeti jogok összehasonlító elemzését követően szükséges lenne a szövetkezeti jog alapjainak a harmonizálására és egy európai szintű szövetkezeti szabály kidolgozására.^[21]

Az Európa Parlament a határozati javaslattervezeteket véleményezés céljából megküldte a Foglalkoztatáspolitikai,^[22] Jogi^[23] és Mezőgazdasági Bizottságnak,^[24] továbbá felhívta a Gazdasági és Pénzügyi Bizottságot, hogy az 1980. július 18-i és december 14-i határozati javaslatok alapján állítson össze egy előterjesztést az Európai Gazdasági Közösségben működő szövetkezetek gazdasági, szociális jelentőségéről, fejlődési perspektíváiról.

2. A Gazdasági és Pénzügyi Bizottság nevében az előterjesztést és a határozati javaslatot Karl Mihr, a szocialista csoporthoz tartozó képviselő készítette el.

Az öt fejezetből álló előterjesztés első fejezete a szövetkezetek keletkezésének történelmi körülményeit mutatja be, míg a második képet ad a különböző gazdasági szektorokban működő szövetkezeti mozgalmakról. A harmadik fejezet azokkal a szövetkezeti tevékenységekkel foglalkozik, amelyek az EGK szintjén nincsenek föderációba szervezve. A szövetkezetek gazdasági és szociális jelentőségét elemzi a negyedik fejezet. Végül az ötödik fejezet a szövetkezetek jövőjével és azokkal a feladatokkal foglalkozik, amelyek az EGK intézményeire hárulnak a szövetkezetek fejlesztése terén.

Összefoglalva az első négy fejezet mondandóját, részletesebben foglalkozunk az előterjesztés ötödik fejezetével, amelynek a szövetkezetek fejlesztését szolgáló javaslatai többségükben mind a szövetkezetek szakmai szervezetei, mind a szövetkezetek elméleti művelői között ellenvéleményeket váltottak ki.

2.1. A szövetkezetek eredetét bemutató első fejezet körvonalazza a szövetkezetek lényegét. Az előterjesztés *a szövetkezeteket olyan személyegyesülésnek tekinti, amelynek tagjait azonos gazdasági érdekek és azonos szociális nézetek vezérelnek, amelyek közös tevékenységük révén közvetlenül előmozdíják tagjaik gazdasági szükségleteit.* A szövetkezeti tagok azonos jogokkal és kötelezettségekkel bírnak, a szövetkezeti igazgatásban való részvétel joga nem függ a tagok vagyoni hozzájárulásainak mértékétől. A szövetkezet gazdasági célja nem a szövetkezeti közös üzem szintjén elérendő profit, hanem hogy a tagok életkörülményeit javítsa, gazdasági, szociális igényeit szolgálja. A szövetkezeti tag az üzleti feleslegben csak személyes közreműködése alapján részesedhet.

A szövetkezetnek az előterjesztés szerint lehetnek közérdeket szem előtt tartó feladatai is.

A szövetkezetek fejlődéséről szólva az előterjesztés megállapítja, hogy a XIX. században alakult szövetkezetek célja elsődlegesen a profitérdekelt kapitalista termelési mód elleni fellépés volt. A modern szövetkezetek a XX. század első felében jelentek meg. A szövetkezet a modern gazdaságban már nemcsak az elesettek gazdasági szervezését és védelmét szolgálja, hanem vagy egyes gazdasági tevékenységek egészének szervezésével (mezőgazdaság, fogyasztás), vagy közép- és kisvállalatok szövetkezeti formában működtetésével, állami támogatásokkal vállal munkahelyteremtő szerepet (munkás termelőszövetkezetek).

Eltérések vannak a különböző európai országok szövetkezeti jogi szabályozása, a szövetkezetekkel kapcsolatos elméleti nézetek, tovább-

bá a szövetkezetek gazdasági lényegének megítélése között. Az egyes tagországok szövetkezeti jogi szabályozása, a szövetkezeteknek a gazdasági ágazatokban játszott szerepe olyan különbségeket mutat, amelyek rendkívül nehezé teszik a szövetkezeti jog belátható időn belüli egységesítését, vagy akár csak harmonizálását.

Mivel a szövetkezetek történelmileg a tőketársaságok elleni gazdasági küzdelemben olyan időben jelentek meg, amikor még nem létezhettek sajátos szövetkezeti jogi formák, a szövetkezetek jogi szabályozási rendszere *az adott ország társasági jogi rendszerének befolyása alá került.*

2.2. Az előterjesztés második fejezete a szövetkezetek gazdasági jelentőségével foglalkozik. *A szövetkezetek valamennyi EGK-hoz tartozó országban tevékenység szerint szerveződnek.* Az előterjesztés megállapítása szerint a következő tevékenységek szerveződnek leginkább szövetkezetekbe: mezőgazdasági termékek raktározása, feldolgozása, értékesítése; hitelek nyújtása, élelmiszerek központi felvásárlására; biztosítási szerződések kötése a gazdasági tevékenység különböző területein; gyogyászati célokra termékek vétele és eladása.

A fentiekben megjelölt tevékenységi területeken működő szövetkezeti ágazatok közül a mezőgazdasági termelők szövetkezetei terjedtek el legszélesebb körben. *A nyugat-európai mezőgazdaság fejlődése, a családi magánüzem fennmaradása az előterjesztő véleménye szerint a mezőgazdasági szövetkezeti mozgalomnak köszönhető. A fogyasztási szövetkezetek – ellentétben a mezőgazdasági szövetkezetekkel, amelyek megőrizték klasszikus hagyományaikat – az utóbbi tíz évben elvesztették kapcsolataikat a termelési területeken tevékenykedő szövetkezetekkel és a heterogén rétegeket alkotó fogyasztók, amelyek elsősorban a jó minőségű olcsó fogyasztási cikkek iránt érdeklődnek, félő, hogy elpártolnak a nagy monopolszervezetekkel versenyezni nem képes szövetkezetektől. A hitel és bankszövetkezés terén – amelyek a kisemberek bankbetétjeivel foglalkoznak és biztosítják a kisvállalatok*

hitelellátását – az elmúlt tíz év során olyan mértékű koncentráció ment végbe, amelynek következtében a szövetkezetek tevékenysége multinacionális méreteket öltött. A konkurrenciaharcban *a biztosító szövetkezetek* is megállják a helyüket. Tevékenységük a betegségi biztosítást is beleértve minden területre kiterjed.

A szövetkezetek sajátos szolidaritási elvekre épülő gazdasági tevékenységük révén szociális feladatokat is betöltenek oly módon, hogy hozzájárulnak a Közös Piac területén egy egészséges konkurrencia kialakításhoz és tagjaik számára a piac viszonyai között a legelőnyösebb feltételekkel nyújtanak szolgáltatásokat. A szövetkezeteket a kapitalista vállalatoktól elhatároló, a szövetkezetek lényegét jelentő szolidaritás elve – amely a tagokat nem a vagyoni hozzájárulás szerinti profitszerzésbe teszi érdekeltté – a szövetkezeti tagoknak gazdasági válságok idején a foglalkoztatás területén nagyobb biztonságot ad, mint amelyre a kapitalista vállalatok képesek.

Mindazok a gazdasági és szervezeti sajátosságok, amelyek a szövetkezetek piacgazdasági céljainak érintetlenül hagyásával a szövetkezetek lényegét adják, *a szövetkezeteket elhatárolják mind a közcélú (állami) vállalatoktól, mind a kapitalista magánvállalatoktól.*

A felsorolt gazdasági ágazatokban tevékenykedő szövetkezetek saját elhatározásukból nemzeti úniókban egyesülnek. A Közösség országainak többségében elterjedtek a szektorok közötti úniók is. Ezeknek a szakmai szervezeteknek nincs végrehajtó hatalmuk. Feladatuk az, hogy védjék a szövetkezetek tagjainak érdekeit a törvényhozó hatalommal szemben olyan kérdésekben, amelyek közös szövetkezeti megközelítést igényelnek.

2.3. *A termelősövetkezetekkel* – amelyek közül a munkás-termelősövetkezeteknek az 1980-as évek elején még nem volt működő európai szintű szakmai szervezete – az előterjesztés az európai

úniókban nem szervezett szövetkezeteket és közérdekű vállalatokat értékelő harmadik fejezetben foglalkozik.

Termelőszövetkezeteknek tartja az előterjesztés mindazokat a szövetkezeteket, amelyekben a tagok közvetlenül a fogyasztók számára termelnek. *A termelőszövetkezeteknek magántermelői, továbbá közösen termelő csoportjai alakultak ki.* A magántermelő szövetkezetek a mezőgazdasági termékek felvásárlásával, raktározásával, feldolgozásával, továbbadásával foglalkoznak, továbbá a kézművesek munkatermékeit értékesítik.

A termelőszövetkezetek másik csoportját a munkás-termelőszövetkezetek alkotják. A „klasszikus” munkás termelőszövetkezetek mellett az utóbbi évtizedekben kialakultak az „új munkás termelőszövetkezeti” formák, amelyek a csődbe ment kis- és középüzemek alkalmazottai hoznak létre úgy, hogy különböző állami, alapítványi támogatással bankhitellel közösen megveszik a csődbe ment vállalatokat. Ezekben a szövetkezetekben, vagy a szövetkezeti elvek szerint működő vállalatokban a volt alkalmazottak egy demokratikus szervezeti és működési rendszerben úgy dolgoznak tovább, mint a saját tulajdonukban lévő vállalatok irányítói és munkásai.

A munkás termelőszövetkezetek a kis- és középüzemek kategóriájába tartoznak és feladatuk a tagok munkahelyének a megőrzése és újabb munkahelyek teremtése. A munkás termelőszövetkezetek ezen sajátosságaiknál fogva – véli az előterjesztés – alkalmas eszközei lehetnének egy olyan foglalkoztatáspolitikának, amely a magánszektor által elhagyott területeken termelőszövetkezetek formájában hozna létre új munkahelyeket.

Az előterjesztés a szövetkezetekkel azonos gazdasági és szociális jelentőségűnek tekinti a „közös érdekeltségű vállalatokat”. Amíg a szolidaritás és az önszegély elvére épülő szövetkezetek létrejöttében nagy szerepe volt a munkásmozgalomnak, addig a közös érdekeltségű

vállalatok, amelyek önálló gazdaságelmélettel megalapozott vállalati rendszereket alkotnak, a szakszervezeti mozgalom gyümölcsei.

A közös érdekelttségű vállalatok részvénytársasági formában működnek. Tehát sem jogi formájuk, sem gazdasági céljuk nem azonos a szövetkezetek jogi formájával és gazdasági céljaival. A szövetkezetekben a tagok az önszegély és a szolidaritás elve szerint személyükben egyesítik a betétszolgáltatás kötelezettségét, a szervezet működtetésében való részvétel jogát és az üzleti felesleghez személyes részvétel alapján való jogosultságot (illetve a szövetkezet kötelezettségeiért való felelősséget). A részvénytársasági formában működő közös érdekelttségű vállalatok vagyona a szakszervezeté, a működtető a társaság (a bank, a biztosító intézet, a fogyasztási szövetkezet), a gazdasági eredmények haszonélvezői pedig azok a személyek, vagy szervezetek, akik a banktól kölcsönben részesülnek, a fogyasztási szövetkezetnek és a biztosító társaságnak tagjai. Ezek a vállalatok nem egy adott csoport céljait, hanem közjóléti célokat szolgálnak.

2.4. „A szövetkezetek szociális jelentősége és a szövetkezeti tevékenység jövőbeli fejlesztési lehetőségei” címet viselő negyedik fejezetben az előterjesztők megfogalmazzák mindazokat a pozitívumokat, amelyek *a piaccgazdaságban a szövetkezeti vállalatokat jellemzik*.

A szövetkezeteket nagy többségükben kis- és középvállalatok alkotják. Ez a vállalati rendszer hozzájárul a vállalati koncentráció csökkentéséhez. Ez a szerep egy technokrata társadalomban – amilyen a fejlett ipari országok társadalma – elősegíti a vállalatok „átlátszóságának” megőrzését, nevezetesen a munkavégzők és az irányítók közötti érdekellentét csökkentését. *A közép- és kisvállalati rendszer a munka világában hozzásegít ahhoz, hogy a munkavégzőktől egyre távolodó, „az ismeretlen messzeségbe átcsúszó” gazdasági döntések a munkavégzők számára hozzáférhető közelségbe kerüljenek.*

A szövetkezetek az egészséges konkurrencia kialakításához a vállalati koncentráció csökkentésén túl a szolidaritás elvével is hozzájárul-

nak. Gazdasági recesszió idején is alkalmasak arra, hogy munkahelyeket őrizzenek meg.

A szövetkezet, amely a gazdaság világában lehetővé teszi a demokratikus elveken nyugvó közreműködést a vállalati döntésekben, növeli az egyén felelősségét, kezdeményezőkézségét.

Mindezen előnyöket figyelembe véve, a köztulajdonban lévő vállalatok kis- és középvállalatok formájában történő privatizálása során a szövetkezeti formát lenne tanácsos előnyben részesíteni.

Tekintettel arra, hogy a szövetkezetek a működésükhöz szükséges tőkét nem gyűjthetik be a kapitalista vállalatokhoz hasonlóan a pénzügyi piacról, tehát a konkurenciaharcban gyengébbek a kapitalista vállalatoknál, szükséges lenne az EGK szintjén szövetkezeti fejlesztési alapokat létrehozni, amelyből fedezni lehetne többek között a szövetkezeti káderképzést is, amelynek az előterjesztés nagy fontosságot tulajdonít.

2.5. Azokat a feladatokat, amelyeket a szövetkezetek érdekében a jövőben csak az EGK intézményeinek támogatásával lehet megoldani, az előterjesztés ötödik fejezete az alábbiakban foglalja össze:

- A szövetkezeti mozgalmat el kell ismerni gazdasági és szociális egységnek.
- Lévéen, hogy a szövetkezetek többségükben a kis- és középvállalatok kategóriájába tartoznak, a szövetkezeteket két szempontból lehet számításba venni. Egyrészt számolni lehet velük a foglalkoztatáspolitikai terén, másrészt az új kis- és középvállalatok alapítása során.

Ezeken a területeken működő szövetkezeteknek támogatásokat kell nyújtani, kedvezményekben kell őket részesíteni. Kívánatos lenne, hogy az EGK Bizottsága jogszabályokat adjon ki, amelyek meghatározzák azokat a feltételeket, amelyek mellett a tagállamok a jelzett tevékenységeket támogatnák.

- A szövetkezetek mind makro-, mind mikroszinten képesek lesznek feladataikat elvégezni, ha mind a szövetkezeteket, mind a közös érdekeltségű vállalatokat bevonják a közösségi politika alakításába. Ha a szakmai szervezetek létrehoznának egy európai közös szervezetet, eredményesebb lenne a szövetkezetek közösségi intézményekkel szembeni érdekképviselése.
- *A szövetkezetek és a közös érdekeltségű vállalatok – az előterjesztő véleménye szerint – a magán- és a közüzemi (állami) vállalatok mellett a gazdaságnak harmadik szektorát alkotják.* Ennek a kis- és középvállalatokból álló ágazatnak feladatai megoldásához támogatásra van szüksége. A Közösség intézményei kutatásokat és felméréseket kell, hogy végezzenek ennek a szektornak a fejlesztése érdekében. Szükséges lenne létrehozni az EGK Bizottsága mellett egy „szövetkezeti irodát”, amely a kis- és középvállalatok problémájával foglalkozna.
- A szövetkezeti jog harmonizálásának szükségessége időről-ídeire felmerül. Az egységesítési törekvéseket nem fogadják pozitívan, annak ellenére, hogy a szövetkezet fogalma, a szövetkezet vállalati tevékenysége valamennyi EGK-országban azonos kellene, hogy legyen. Az egységesítés érdekében célszerű lenne jogösszehasonlító munkát végezni.

A szövetkezetek csak akkor léphetnek ki nemzeti kereteikből, ha azt egy európai szövetkezeti társasági jog lehetővé teszi. Az európai szövetkezeti únióknak igényelniük kell a szövetkezeti szabály kialakításában való részvételüket.

Szövetkezeti fejlesztési célokra a Bizottság hozzon létre egy Európai Szövetkezeti Alapot.

- Az EGK intézményei kezdeményezzék a nemzeti szövetkezeti jogok közelítési munkálatait; a Tanács fogadjon el egy európai multinacionális szövetkezeti szabályzatot.

4. A Mihr-Bizottság előterjesztésének visszhangja a szövetkezetek szakmai szervezetei és a szövetkezeti elmélet művelői körében.

Az előterjesztést – mielőtt a Parlament Gazdasági és Pénzügyi Bizottsága megvitatta – a szövetkezeti szakma széles körben véleményezte.

A vitaanyagok részletes elemzése lehetőséget adna a különböző szövetkezeti nézetek megismertetésére. Ehelyütt nem foglalkozhatunk csak az egyes európai szintű szövetkezeti szakmai szervek véleményével.^[25]

4.1. *Az Európai Szintű Szövetkezetek Egyesületének Koordinatív Bizottsága* az alábbi megállapításokat fogalmazta meg:

- Nem helyes – ahogyan több parlamenti csoportosulás véli – a szövetkezeteket a Közösség egyes gazdasági nehézségekkel küzdő régiójának válságmegoldási eszközöként számba venni. A szövetkezetekre azért sem lehet azonos feladatokat hárítani, mert azok nem alkotnak egységes mozgalmat. A szövetkezetek sikerei éppen azoknak a sajátos szervezeti és működési elveknek köszönhetőek, amelyek lehetővé teszik, hogy a tagok az egyéni kérdéseiket önálló kreatív tevékenységükkel valósítsák meg. A szövetkezet mozgalmi eszköz a tagok saját gazdasági és szociális céljainak eléréséhez. Az egyéni célok és érdekek különbségei eredményezik a szövetkezetek sokféleségét.

A szövetkezeti mozgalmak céljaikat csak állami gyámkodás nélkül érhetik el.

- A szövetkezeti mozgalmak nem vállalnak semmiféle állami, vagy közfeladatot. A szövetkezetek történelmileg olyan gazdasági-társadalmi feladatok végrehajtására alakultak, amelyeket a tagok határoztak meg. A szövetkezet lényege az, hogy olyan gazdasági és szociális feladatok ellátására képes, amelyeket más vállalatípusok nem tudnak teljesíteni.

- Az európai szintű szövetkezeti úniók szektorális megosztásban szerveződnek és a Közösség szervei előtt konzultatív partnerként az egyes szövetkezeti ágazatok érdekeit képviselik. Ez a képviseleti rendszer a múltban is eredményekhez vezetett, és megnyugtató eredményekkel járt a szövetkezetek ágazati szintjén. Nem szükséges a jövőben sem olyan, valamennyi európai szövetkezeti úniót egyesítő egységes szövetkezeti rendszer, amelynek feladata lenne az összes szövetkezeti ágazat érdekképviselése. Ilyen rendszerben az egyik ágazat érdekét a másik ágazat háttérbe szoríthatná. A szövetkezeti únióknak megnyugtató az, ha saját eszközeikkel önállóan szervezik ágazati érdekvédelmi akcióikat.
- A szövetkezetek fogalmi elemeként nem helyes a „társadalmi érték” kifejezést használni. A szövetkezetek lényegére jobban rávilágít az a megfogalmazás, amely szerint a szövetkezet olyan vállalati forma, amelynek mind gazdaságilag, mind társadalmilag nagy jelentősége van. *A szövetkezteteket olyan személyegyesülésnek kell tekinteni, amelyeket önkéntes alapon hoznak létre a tagok azért, hogy hatékonyan képviseljék saját érdekeiket.*

Vannak olyan érdekek az európai közösségben, amelyeket a szövetkezetek révén lehet a leghatékonyabban kielégíteni. Ezek: a mezőgazdasági politika, a regionális politika, a kis- és középvállalatok fejlesztése, foglalkoztatáspolitikai, szociálpolitika, és a továbbképzés. Az értékelés kiemeli, hogy a szövetkezetek elsődlegesen gazdasági célú szervezetek, ugyanakkor sajátos szervezeti és működési adottságaik következtében a társadalom egészének szolgáltatásokat nyújtanak. Ennyiben a szövetkezeteknek társadalmi szerepe is jelentős.

A szövetkezetek szerepe regionális szinten vitán felüli. Egyes gazdasági ágazatokban a szövetkezetek nemcsak az általuk szervezett gazdasági területeket éltetik, hanem tevékenységük eredményeként más, határos gazdasági zónákra is pozitív hatásúak (mezőgazdaság, hitel, kiskereskedelmi forgalom stb.).

A Koordinatív Bizottságban egyesült szövetkezeti uniók úgy vélik, hogy a szövetkezetek és azok különböző szintű egyesületei számára az lenne az előnyösebb, ha nem hoznának létre egy európai szövetkezeti pénzügyi alapot, hanem a már meglévő alapokból elégítenék ki mindazokat az igényeket, amelyek a szövetkezeti fejlesztéshez szükségesek (Regionális Alap, Szociális Alap, Fejlesztési Alap). Ezeknek az alapoknak a felhasználásáról már eddig is pozitívak a tapasztalatok. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a szövetkezeteknek saját ágazataikban olyan felhalmozott pénzeszközök vannak, amelyek kifejezetten az ágazatokhoz tartozó szövetkezetek fejlesztésére használatosak.

A Koordinatív Bizottság szükségesnek tartja, hogy az EGK Bizottsága tanulmányok keretében értékelje a tagállamok szövetkezeti ágazatának helyzetét. Ezek a tényfeltárások és értékelések segítséget nyújtanak a szövetkezetek gazdasági, szociális jelentőségének meghatározásában. Tisztázni lehetne a szövetkezet valóságos működési lehetőségeit az egyes gazdasági szektorokban.

A Közösséghez tartozó országok szövetkezeti jogát a különböző szövetkezeti ágazatok eltérő szabályozását rendkívül nehéz lenne összehangolni. Ugyanakkor a Koordinatív Bizottság lehetségesnek tartja egy európai szövetkezeti társasági szabály kimunkálását.

Az európai szövetkezetek únióinak olyan összefogását, amely egy közös szervezetben egyesítené európai szinten a szövetkezeti ágazatokat abból a célból, hogy a Közösség intézményeivel ez a szerv folytasson párbeszédet – a Koordinatív Bizottság nem tartja szükségesnek. Ugyanakkor a Közösség intézményei és a Koordinációs Bizottság között az alábbi együttműködési formát lehetne megvalósítani:

- meg kell határozni a szövetkezetek lényeges ismérveit, és ezen ismérvek birtokában ki kell alakítani egy közösségi szintű szövetkezeti mozgalmat.
- a szövetkezeteket konferenciákon kellene informálni a Közösség szövetkezetpolitikájáról;

- a társasági jog európai szintű harmonizálása során meg kell őrizni a szövetkezeti státus sajátosságait;
- a szövetkezeteknek részt kellene venniük a Közösség szociális problémáinak megvitatásában;
- az adójog harmonizálása során figyelembe kellene venni a szövetkezeti vállalat érdekeit.^[26]

4.2. A Szövetkezeti Úniók Szektorközi Bizottságának megjegyzései a Mihr-féle előterjesztéshez

A szövetkezeti mozgalomnak szüksége van egy olyan európai szintű szervezetre, amely minden gazdasági és társadalmi kérdésben partnerként léphet fel az EGK-val.

A Bizottságnak létre kell hozni egy olyan rendszert a szövetkezetek számára, amely mindazon feladatokra képessé teszi a szövetkezeteket, amelyeket azoknak a Közösségen belül el kell végezniük.

Szükségessnek látja a Szektorközi Bizottság az EGK-szinten szervezett közös szövetkezeti alap létrehozását.

Minden tagállamnak meg kellene kezdenie saját szövetkezeti jogának harmonizálását, hogy később harmonizálni lehessen a Közösség országainak szövetkezeti jogát is.

Szükséges lenne a jövőben a tagállamok szövetkezeti mozgalmainak a Bizottság, a Parlament és a Gazdasági és Szociális Bizottság bevonásával európai szövetkezeti konferenciát rendezni.^[27]

4. Az Európa Parlament 1983. évi április 13-i határozata az EGK szövetkezeteinek helyzetéről és perspektíváiról

1. A Parlament Gazdasági és Pénzügyi Bizottsága megvitatta a Mihr-féle előterjesztést és az EGK szövetkezeteiről az alábbi határozati javaslatot fogadta el és terjesztette az Európa Parlament elé:

Az Európa Parlament

- kiindulva az 1980-ban beterjesztett határozati javaslat-tervezetektől,
- figyelemmel a Gazdasági és Pénzügyi Bizottság, továbbá a Mezőgazdasági, Jogi, Szociális és Foglalkoztatáspolitikai Bizottság véleményére

A) megállapítja, hogy az 1980-ban megfogalmazott határozati javaslatok tanúsága szerint a parlamenti képviselők különböző csoportjai szükségesnek tartják, hogy a Közösség tagállamai és az EGK intézményei a jövőben nagyobb figyelmet fordítsanak a szövetkezeti társaságokra,

B) a szövetkezetek, amelyek jelen vannak a piac több szektorában, jelentős helyet foglalnak el a gazdaság és a társadalom életében, továbbá

C) jelentős szerepük van új munkaalkalmak létrehozásában és a munkafeltételek javításában,

- a Parlament felhívja az EGK intézményeit, hogy a szövetkezetek európai szintű szakmai szervezeteit tekintsék állandó partnernek a szövetkezeteket érintő gazdasági és szociális kérdésekről való döntések során,
- megállapítja, hogy a mind gazdasági, mind vállalati szinten jelentős szövetkezeti tevékenységet a Közösség intézményeinek támogatni és bátorítani kell, továbbá hogy a szövetkezetek keretében bővíteni kell a munkalehetőségeket az EGK minden olyan térségében, ahol a fejlesztési és a regionális igények ezt megkívánják. A szövetkezetek támogatása nem járhat negatív következményekkel az egészséges és hatékony konkurrenciára,
- felhívja a Bizottság figyelmét, hogy kezdjen felméréseket a munkás termelő- és kézműves szövetkezetek tevékenységét illetően, segítse elő az ilyen típusú szövetkezetek elterjedését és fejlődését, kezd-

ményezze továbbá a gazdasági nehézségek következtében tönkrement kis- és középvállalatok szövetkezetekké alakulását,

- javasolja a Bizottságnak, hogy a tapasztalatokban gazdag szövetkezeti uniókat kérje fel, hogy együttesen a saját ágazati érdekeik képviselőként dolgozzanak ki és léptessenek életbe egy, a szövetkezeti fejlesztést szolgáló közösségi szintű regionális politikát,
- javasolja a Bizottságnak, hogy folytasson kutatásokat annak felmérése érdekében, hogy a Közösség válságövezeteiben, továbbá a Lomé-i szerződést aláíró országokban hogyan lehetne termelőszövetkezetek szervezését támogatni, a helyi nehézségek megoldására a szövetkezeti mozgalom tapasztalatait alkalmazni,
- a Parlament szükségesnek látja, hogy a szövetkezetek és a szövetkezeti egyesületek oktatási és továbbképzési feladataik teljesítéséhez anyagi és technikai támogatásokat élvezzenek, felhívja a Bizottságot, hogy hozzon létre hitelalapoakt a kis- és középvállalatok és a szövetkezetek támogatására. Azoknak a szövetkezeteknek, amelyek nem részesülnek a kis- és középvállalatok számára rendszeresített támogatásból, a közösségi alapokból kell fejlesztési támogatásokat nyújtani,
- a Parlament felhívja a Bizottság figyelmét a tagállamok szövetkezeti rendszereit tanulmányozó kutatások szükségességére, különös tekintettel a szövetkezetekben végzett munka körülményeire, ezeknek a kutatásoknak az eredményét a Közösség intézményei és a tagországok számára is hozzáférhetővé kell tenni.^[28]

Az Európa Parlament 1983. évi 12. és 13. ülésén vitatta meg a Mihr-féle előterjesztés alapján a Gazdasági és Pénzügyi Bizottság által jóváhagyott, a parlament elé terjesztett határozati javaslatot és két napig tartó élénk vita után a tervezetet változatlan szöveggel elfogadta.

A Mihr-féle határozati javaslat szövegét összevetve a parlament által elfogadott szöveggel, egyértelműen megállapíthatjuk, hogy a szövetkezeteket közérdekű célok teljesítésére is alkalmasnak tartó vélemény került szembe a szövetkezeteket kizárólag a liberális piacgazda-

ság magánvállalatának tekintő nézettel.^[29] A Gazdasági és Pénzügyi Bizottság elutasította a Mihr-féle előterjesztés azon javaslatait, amelyek egy egységes európai szintű szövetkezeti szervezet létrehozására, az EGK szinten szervezett szövetkezeti alap, az egyes EGK országok szövetkezeti jogának harmonizálására irányultak. A parlamenti képviselők többsége nem értett egyet továbbá azzal a véleménnyel, amely szerint a szövetkezetek egy „harmadik szektornak”, a „szociális gazdaságnak” a területére tartoznak. Valójában a „szociális gazdaság” francia elmélete (amelyet a belga-francia, az olasz, a spanyol gazdaságelmélet is elfogad) – amely szerint a „szociális gazdaság” a szövetkezeteket, a gazdasági célú egyesületeket és a kölcsönös biztosító társaságokat fogja át – került szembe a német *Gemeinwirtschaft* felfogásával és az angolszász non-profit vállalatelmélettel. A német *Gemeinwirtschaft* fogalma a gazdaság két területét érinti. Nevezetesen a közüzemi állami, vagy közösségi (városi, községi) vállalatokat, amelyek „irányított, kötött” gazdálkodást folytatnak, továbbá azokat a „szabad” közhasznú vállalatokat, amelyek maguk szabják meg közhasznú tevékenységük mikéntjét. A német gazdaságelmélet szerint a szövetkezetek a piacgazdaság (*Marktwirtschaft*), a „liberális” magán-szektor vállalatai, amelyek a konkurencia törvényei szerint működnek és amelyeket a kapitalista magánvállalatoktól gazdasági céljuk különbözteti meg. A szövetkezet a tagok gazdasági érdekeit szolgáló, az önségély elve alapján működő vállalat, amely ugyanúgy haszonra törekszik, mint a kapitalista vállalatok, azonban a hasznot nem a tőke, hanem a tagok személyes közreműködése alapján osztja meg.^[30]

Az angolszász nézetek szerint a piaci és az állami szektortól egyaránt független „harmadik” non-profit szektor vállalatainak csak azok a vállalatípusok tekintendők, amelyek olyan igényeket tartanak szem előtt, amelyek kielégítésére sem a piaci, sem az állami szektor nem alkalmas. Lévén, hogy a szövetkezetek a piacgazdaság termékei és működésük feltétele a piac, még akkor is a piaci szektor vállalatai köré sorolandók, ha céljuk nem a profitszerzés, hanem tagjaik gazdasági érdekeinek előmozdítása.^[31]

5. A szövetkezetek, mint a szociális gazdaság vállalatai

Mind a szövetkezetek, mind a gazdasági célú egyesületek és a kölcsönös biztosító társaságok számára egyértelművé vált a felismerés, hogy az egységes európai piac kiépítésében csak akkor lesznek képesek részt venni, ha együttesen lépnek fel mindazon diszkriminációk megszüntetése érdekében, amelyek a nem kapitalista vállalatokat hátrányos helyzetbe hozzák a piac más vállalattípusaihoz viszonyítva. *A közösen megfogalmazott cél: a három nem profitérdekeltű vállalat típus közös gazdasági, társadalmi sajátosságainak meghatározása és sajátosságuknak megfelelő olyan gazdasági és jogi eszközökkel történő felruházásuk, amelyek lehetővé teszik a technológiai fejlődéssel és a gazdasági növekedéssel együttesen a munkahelyek megőrzését, újjak létrehozását, a kiegyensúlyozott regionális fejlesztést és az életminőség javítását.* Ezeknek a céloknak az eléréséhez többek között létre kell hozni a kockázati tőke új eszköztárát és egy egységes európai jogi státust a három nem profitérdekelt vállalat részére.

Az EGK Bizottságának támogatásával – amelyre az Európa Parlament szövetkezetekről szóló 1983. évi határozata hívta fel a Bizottságot – egymást érik a szövetkezetek és a non-profit vállalatok önálló, továbbá közösen szervezett konferenciái. Nagy intenzitással kezdődnek el a nemzeti és nemzetközi szintű tudományos kutatások.

1. A tényfeltáró és perspektívát meghatározó konferenciák sorát az EGK Bizottsága és a Gazdasági és Szociális Bizottság közreműködésével 1986-ban Brüsszelben rendezett, „A szövetkezetek, a kölcsönös biztosító szervezetek és az egyesületek részvétele az európai építésben” címmel meghirdetett konferencián nyitja meg, ahol már együttesen vett részt a szövetkezetek, a kölcsönös biztosító szervezetek és a gazdasági célú egyesületek európai szervezeteinek többsége.^[32]

A szövetkezetek, a kölcsönös biztosító szervezetek és a gazdasági célú egyesületek első konferenciájukat „szociális gazdaság” elnevezés alatt 1988-ban rendezték meg Franciaországban.^[33]

2. A szociális gazdaság közös elnevezés alatt a nem profitérdekelt vállalatok második nemzetközi konferenciájára 1990-ben Rómában,^[34] a harmadikra 1991-ben Lisszabonban került sor.^[35]

1993. november 8–10. között került megrendezésre Brüsszelben a szociális gazdaság problémáival foglalkozó IV. európai konferencia „A szövetkezetek, a kölcsönös biztosító társaságok és az egyesületek hozzájárulása a szociális kohézióhoz és az európai gazdasági fejlődéshez” címmel.^[36]

3. 1986-ban került kiadásra az EGK-országok három vállalat típusát felmérő kutatás eredménye. A több mint ezer oldalt tartalmazó kiadványt több nyelven közösen adta ki az EGK Bizottsága és a Gazdasági és Szociális Bizottság.^[37]

A CIRIEC nemzetközi tudományos bizottságának kezdeményezésére 12 nyugat-európai ország, továbbá az USA és Kanada CIRIEC szervezetei 1988-ban közös kutatásba fogtak azzal a céllal, hogy felmérjék azokat a sajátosságokat, amelyek a munkában résztvevő országokban jellemzik a kapitalista és az állami vállalatok közötti gazdaságot.^[38]

Annak belátása, hogy a technikai fejlődés által előidézett fokozódó piaci verseny befolyásolására, a munkanélküliség enyhítésére, az egyenlőtlenül fejlődő régiók fejlesztésének összehangolására, az elmaradt területek felkarolására, a dolgozók aktív részvételének támogatására a vállalati tevékenységben, vagyis a kapitalista fejlődés korrekciójára egyedül az állam nem elegendő, vezetett el a „gondoskodó állam helyett gondoskodó társadalmat”, a „társadalmi (szociális) gazdaságot” jelszóhoz.

A közös fellépés eredménye az az átirat, amelyet 1989-ben az EGK Bizottság a Tanácshoz intézett a „szociális gazdaság vállalatainak részvétele az egységes piac kialakulásai folyamatában” címmel. Ezt az átiratot az EGK Gazdasági és Szociális Bizottsága 1990-ben véleményezte. Az átiratban a Bizottság körvonalazza a szociális gazdaság fogalmát, rövid leírást ad az egyes EGK-országokban működő, a szociális gazdaságot alkotó vállalat típusokról. Ezen meghatározás szerint a szociális gazdaság vállalatainak lényege a következő: a részvétel önkéntessége; az államtól való függetlenség; a tagok vagy harmadik személyek számára non-profit célú szolgáltatás; demokratikus igazgatás; a jövedelem elosztása a személyes közreműködés arányában.^[39]

A szövetkezetek, a kölcsönös biztosító szervezetek és a gazdasági célú non-profit egyesületek közötti különbségek a következők: az első két vállalat típus a tagok számára nyújt szolgáltatásokat, míg az egyesület tevékenységét alapvetően harmadik személyek érdekében fejti ki. A szövetkezet és a kölcsönös biztosító társaság külső piaci kapcsolataiban üzleti tevékenységet fejt ki, tehát nyereségre törekszik. Belső viszonyait tekintve azonban mind a szövetkezet, mind a kölcsönös biztosító szervezetek non-profit vállalatok, mivel tagjaikat elsősorban nem vagyoni közreműködésük alapján részesítik nyereségben. Az egyesület – bár piacorientált vállalatként tevékenykedik – külső kapcsolataiban nem követi a nyereségelvet.

Az európai szövetkezeti társaságról szóló rendelettervezetet a gazdasági célú egyesületről, a kölcsönös biztosító szervezetekről szóló európai rendelettervezettel együtt a Bizottság 1992. tavaszán több módosítással elfogadta,^[40] majd az Európa Parlament első olvasatban véleményezte.^[41] A kockázati tőke kialakításának új gazdasági, jogi eszközeiről folyó viták is eredménnyel kecsegtetnek. Az ún. szövetkezeti befektetési jegyek bevezetésének lehetőségéről – amely meghatározott körülmények között módot ad a szövetkezeteknek arra, hogy a tőkegyűjtés érdekében a pénzpiachoz forduljanak – folynak a viták a közösségi szervek előtt.^[42]

A nyugat-európai szövetkezeti mozgalom azon követeléseinek többségét, amelyeket 1983-ban az Európa Parlament nem szavazott meg, 1993-ra, a másik két nem profitérdekelt vállalati formával együtt, mint a szociális gazdaság egyik vállalata érte el.

A szociális gazdaság vállalatainak azonosságáról és különbségéről, a szociális gazdaság fogalmáról kialakult vitákról és a különböző nézetekről, a szövetkezeteknek az EGK vállalati rendszerén belül elfoglalt helyzetéről egy önálló tanulmányban adunk majd számot.

Jegyzetek

1. A non-profit szervezet fogalma az angolszász vállalatelméletben kialakult fogalom (nonprofit organizations) a piactól és az államtól egyaránt független „harmadik szektor” megjelölésére. Részletebben lásd: Hansmann: Economic Theories of Nonprofit Organizations. In: The Nonprofit Sector: a Research handbook (W.Powell, ed.), Yale University 1987. Press, 24–42. oldalak: Levesque B: L'autre économie. Une économie alternative? presses de l'Université du Québec, Sillery. Kuti Éva–Marschall Miklós: A nonprofit szektor fogalma. Esély, 1991. 65.o.
2. (Az EGK Hivatalos Közlönye, a továbbiakban: J.O.C.E.) 1987. C. 246. szám (1986. szeptember 14.)
3. J.O.C.E. 1989. C. 238. szám (1989. november 27.)
4. Franco Foschi (az Európa Tanács parlamenti Közgyűlése mellett működő Szociális és Egészségügyi Bizottság elnöke): A szövetkezetek, a kölcsönös segélyegyletek és az egyesületek elismerése az Európa Tanács által (La reconnaissance du fait coopératif, mutualiste et associatif par le Conseil de l'Europe). Lásd a „L'économie cooperative, mutualiste et associative – Contributions á la construction de l'Europe” című kötetben (A szövetkezetek, a kölcsönös biztosító társaságok és az egyesületek részvétele az európai építésben) Az EGK Gazdasági és Szociális Tanácsának kiadványa. Brüsszel, 1986. 37–41.o.

5. Az Európa parlament dokumentumai 1982–83. N. 1–287/1983. IV. 13. 137–150.old.
6. Ld. Les entreprises de L'Économie Sociale et la réalisation du marché européen sans frontiere. COM. SEC. (89) 2187 final. Bruxelles, 1989. dec. 18. 38.o.
7. CCACC munkaanyag. 1990. szeptember 17.
8. Proposition modifiée de règlement (CEE) du Conseil portant statut de la Société coopérative européenne. J.O.C.E. C. 236/17 1993.8.31.
9. Az Európai Gazdasági Közösséghez tartozó országok szövetkezeteit gazdasági tevékenység szerint nyolc európai közösségi szintű szervezet képviseli. Működésükről, a közösségi jogalkotásra gyakorolt hatásukról lásd: Les organisations coopératives, mutualistes et associatives dans la Communauté européenne (A szövetkezetek, kölcsönös szervezetek és az egyesületek az EGK-ban) Edition Delta, 1986. Brüsszel.
10. A mezőgazdasági szövetkezetekről készült dokumentumok, könyvek közül az alábbiakat emeljük ki: Confederation Européenne de l'agriculture (CEA): Etude comparative de droit de la coopération agricole en Europe (Az európai mezőgazdasági szövetkezeti jog összehasonlító elemzése) Brougg, Svájc, 1963; Comité Général de la Cooperation agricole de le C.E.E. (COGECA): La coopération agricole dans la C.E.E. (A mezőgazdasági szövetkezetek az EGK-ban) Brüsszel, 1974; Gide-Loyrette:Nouel: Les coopératives agricoles dans le marché commun (A mezőgazdasági szövetkezetek a Közös Piacban) Dictionnaire André Joly, Paris, 1969. 500.old.
11. A CIRIEC (a Közérdekű, a Szociális és a Szövetkezeti Gazdaság Nemzetközi Kutató és Információs Központja) a közérdekű vállalatok és a szociális gazdaság vállalatainak kutatásával foglalkozik.
12. C.E.E. „L'économie coopérative, mutualista et associative. Bruxelles, 1980. I–V.kötet.
13. Lásd az ide vonatkozó információkat: H.Milford: Les coopératives ouvrières de production dans la Communauté Economique

- Européenne Revue de la Cooperation Internationale 1982. 4. szám 42–54.old.
14. André Hirschfeld: La création des sociétés cooperatives de type européen (Egy európai szintű szövetkezeti társaság létrehozásáról) Revue des Etudes Coopératives 1967. 147. szám 143–144.old.
 15. André Hirschfeld: Un nouveau projet de statut de société coopérative européenne (Az európai szövetkezeti társaság új szabályzat-tervezte) Revue des Etudes Coopératives 1969. 87–91.old.
 16. Lásd: COGECA, EURO-COOP, UGAL: Observations sur la nécessité d un statut pour la société coopératives européenne (Egy európai szövetkezeti társaság létrehozásának szükségességéről) Munkaanyag, 1974. március 24. 8. old.
 17. COGECA-EURO-COOP, UGAL: Rendelettervezet az Európai Szövetkezeti Társaságról. Munkaanyag, Brüsszel, 1974. július. 64. old., A rendelettervezetet elemzi: B. Grossfeld és Th. Noelle: A Harmonisation des fondements juridiques des coopératives (A szövetkezeti jog alapjainak harmonizálása) című tanulmányukban. A tanulmány a „La coopérative dans la concurrence des idées” (A szövetkezetek az elmélet tükrében) című kötetben jelent meg. 1985. Münster, 137–143.old.
 18. Lásd: H.Milford: Les coopératives... 52.old.
 19. Communautés Européennes parlement Européen. Documents des séances 1982–83. 1982 novembre 1–849/82. 40.old. (Az Európa Parlament üléseinek dokumentumai)
 20. Lásd u.o. 41–42.old.
 21. A parlament Foglalkoztatáspolitikai Bizottsága véleményében mind a Bonicelli-, mind a Filippi-féle határozati javaslatokat támogatta. Lásd: u.o. 58–65.old.
 22. A Jogi Bizottság nevében a véleményt M.D.Vie képviselő állította össze. A Jogi Bizottság 1981. július 15-én M.D.Vie előterjesztése alapján a határozati javaslatokban foglaltakat elfogadta. Lásd: u.o.

23. A Parlament Mezőgazdasági Bizottsága nevében M.J.Maher által előterjesztett, a határozati javaslatokat támogató véleményt 1981. június 23-án a Bizottság ülésén elfogadta. Lásd: u.o. 43–50.old
24. U.o. 50–65.old. A Mihr–Bizottság előterjesztését teljes terjedelmében közölte 1983-ban a *Revue des Etudes Coopératives* 1983. 88–100.old
25. Lásd: A Koordinációs Bizottság véleménye „A szövetkezetek az EGK-ban” című határozati javaslatról (Mihr–előterjesztés 1–849/82.) CCACC munkaanyag. 1983.4.12. 9. old.
26. A CLICE MG/bg/530–22,2,1983. sz. munkaanyagában a Mihr–előterjesztéről készült véleményében – ellentétben a CCACC–vel – az előterjesztés határozati javaslatait minden részletében támogatta. Ez nem véletlen, hiszen a CLICE–t alkotó szövetkezeti szervezetek javaslatára készítette elő és terjesztette elő a két parlamenti csoport a szövetkezetekre vonatkozó határozati javaslat-tervezeteket. Lásd: Remaakers: *Les coopératives et l Europe, un choc culturel* (A szövetkezetek és Európa. Egy kulturális sokk) Récma, 1991. 37. szám 106–107.old.
27. Parlement Européen. Document des séances... 39–40.old.
28. Az Európa parlament üléseinek jegyzkönyve no. 1–297/1983.4.13. 137–150.old.
29. A „szociális gazdaságról” megjelent könyvtárnyi anyag szerzői megegyeznek abban, hogy azok a vállalatok tekinthetők a szociális gazdaság vállalatának, amelyek a következőkkel jellemezhetők. a részvétel önkéntessége; az államtól való függetlenség; a tagok vagy harmadik személyek számára non–profit cél szolgáltatás; demokratikus igazgatás; a jövedelem elosztása nem a tőkehozzájárás, hanem a személyes közreműködés alapján.
30. A „L idée du mouvement coopératif et sa place dans la politique institutionelle et sociale” (A szövetkezeti mozgalom elmélete és helye az intézményi és szociális politikában) című tanulmányában Erik Bottner a szövetkezetet a liberális magángazdaság vállalatának tekinti. Ezt a véleményt erősíti meg Theo–Thiemeyer a „L idée de l économie d intérêt général et sa place dans la

politique institutionelle et sociale" (A közérdekű gazdaság helye az intézményi és szociális politikában) című tanulmányában. A tanulmányokat lásd: „La coopérative dans la concurrence...” című kötetben, 29–55. és 57–85.old. Hasonló véleményt fejt ki H.Mónkner *Auto-evaluation et regim juridique des organisations cooperatives dans les pays de la communauté européenne* (A szövetkezeti önfejlődés és a szövetkezetek jogi szabályozása az EGK országaiban) c. cikkében. Lásd: *La coopérative dans la concurrence...* c. kötetben. 99–134.old.

31. A Liberális Demokrata Reformista Csoport az Európai Néppárt Csoport – Kereszténydemokraták és az Európai Demokratikus Csoport képviselői, akik a szövetkezetet a piacgazdaság liberális gazdasági szervezetének tekintik, elismerik, hogy a szövetkezet a liberális gazdaságban egy kollektív rendszer, azonban a hangsúlyt a szövetkezetek önállóságára és a szövetkezeti önsegélyre helyezik. Véleményük szerint a szövetkezet nem alkot önálló gazdasági rendszert, mert a piac eszközeivel elégíti ki tagjai gazdasági igényeit.
32. A konferencia anyagát „L'economie coopérative, mutualista et associative – Contribution à la construction de l'Europe” című kötet tartalmazza.
33. A konferencia munkáját értékeli B. Piot: *Problématique et principes communs à trois projets d'économie sociale* (A szociális gazdaságra vonatkozó terv; problémák és alapelvek) *Récma*, 1990. 36. szám, 38–44.old.
34. A római konferencia előadásainak anyagát a „Le coopérative le mutue e le associazioni in una Europa senza frontiera – Attila della 2a conferenza Europea sulla impresa dell'economia sociale” című kiadvány tartalmazza. Istituto Italiano di Studi Cooperativi Luigi Luzzatti, Róma, 1990.
35. A lisszaboni konferencia előadásait lásd: a „Terceira conferencia europeia de economie social cooperativas, mutualidades et asociaciones na construação da Europa de futuro I–III. kötetek. Instituto Antonio Sérgio do Sector Cooperativo. Lisszabon, 1992.

36. 1994. 41. sz. 202.old.
37. Lásd: Les organisations mutualistes et associatives dans la Communauté Européenne (A szövetkezetek, a kölcsönös segélyegyletek és az egyesületek elismerése az EGK-ban) Edition Delta, 1986. Brüsszel.
38. Az összegező munkákat a CIRIEC Nemzetközi Tudományos Bizottságának gondozásában a Tiers Secteurs – The Third Sector című kötet foglalja össze franciául és angolul. A végtanulmányokat 1992-ben a CIRIEC spanyol szervezete is kiadta.
39. SEC. (89) 2187 final du 12.1989 („Les entreprises de l'économie sociale et la réalisation du marché européen sans frontières”) Documents des Communautés Européennes. 4–5.old.
40. Lásd: Süveges Márta: Az EGK Tanács rendelettervezete az Európai Szövetkezeti társaságról. Magyar Jog, 1994. 1.sz. 28–36.old.
41. J.O.C.E. 1993. február 15. 42.sz.
42. Lásd: Süveges Márta: A tőkeképzés jogi eszközei a francia mezőgazdasági szövetkezetekben. Szövetkezés. 1992/1–2. sz.

Dr. Mázsár Péter

Piaci lehetőségek és korlátok az egészségügy finanszírozásában II.¹

1. A korlátozások időszaka az egészségügyben

Az 1970-es évek elején – közepén világszerte jelentkező gazdasági recesszió sürgetően vetette fel a fejlett országokban az egészségügyi költségek expanzív növekedésének megállítására hozandó intézkedések szükségességét, annak érdekében, hogy a nemzetgazdaságok megőrizzék egyensúlyukat és versenyképességüket.

A kidolgozott javaslatok – hasonlóan a jóléti állam és a szociális piacgazdaság alapelveihez – nagymértékben különböztek abban, hogy *tisztán piaci eszközökkel meg lehet-e oldani ezt a feladatot, vagy ennél sokkal mélyrehatóbb beavatkozásra van szükség* (9. sz. táblázat). A két véglet egyrészt az Amerikai Egyesült Államokban, másrészt Nyugat-Európában kristályosodott ki (10. sz. táblázat).

Az európai felfogásban axióma, hogy az egészségügyi szolgáltatás különleges szociális jószág, abban lehetőleg a lakosság teljes egészének részesednie kell valamilyen jogon, de a szabadon érvényesülő piaci viszonyok között ez nem lehetséges. A hatékonyság növelése érdekében azonban szükséges a széles körű, de kontrollált, szabályozott verseny. A költségek visszafogásának eszközét a szolgáltatói kapacitások, az árak, orvosi létszám és díjak korlátozásában látták, vagyis a kínálati oldal szabályozásában, zárt finanszírozási rendszer létrehozásában. Az amerikai rendszer ezzel szemben az ellátást nem tekintette feltétlenül biztosítandó jószágnak, a kiadások visszafogását a szabadon érvényesülő piaci viszonyoktól, a fogyasztók költségérzékeny tételé-

¹ A tanulmány első része a Gazdaság és Társadalom c. folyóirat 1994/5. számában jelent meg. (A szerk.)

től várták, hangoztatva a páciensek szuverenitását és szabadságát. Ennek megfelelően finanszírozási rendszerük nyitott maradt. Az összehasonlítás miatt különösen érdekes Kanada. Ebben az országban az 1960–70-es évek fordulóján a magánfinanszírozásról áttértek a közfinanszírozásra, miközben a szolgáltatásban megmaradt a magántulajdon dominanciája.

A fő rendszertípusok összehasonlító elemzéséből levonható lényeges következtetéseket a következők (a szükséges legfontosabb tényeket az 1–4., 8., 11., és 12. sz. táblázat tartalmazza)

9. sz. táblázat

A jóléti állam és a szociális piacgazdaság közti fő különbségek

Jóléti állam (Welfare state)	Szociális piacgazdaság (Soziale Marktwirtschaft)
a piac szükséges, de nem jó	a piac szükséges és alapvetően jó
a piac működésébe be kell avatkozni	a piac működésébe nem szabad beavatkozni
a gazdaság működtetése során is érvényesíteni kell a szociálpolitika szempontjait	a gazdaságot és a szociálpolitikát szeparálni kell egymástól
annál több szociálpolitika szükséges, minél gazdagabb egy társadalom	annál kevesebb szociálpolitika szükséges, minél gazdagabb egy társadalom
a szociálpolitika preventív és korrekatív	a szociálpolitika korrekatív
a társadalmi felelősség hangsúlyozása	az egyéni felelősség hangsúlyozása
állampolgári jogon járandóságok	szubszidaritás (kisegítőlegesség) elve

Forrás: [6], [10], [16]

10. sz. táblázat

A kiadások korlátozására irányuló két markáns stratégia

	Mikromenedzsment (piaci retorika az USA-ban)	Makromenedzsment (szabályozott verseny Ny-Európában)
Kínálati oldal	a hatékonyság ösztönzése finanszírozási módszerekkel	területi tervezés, kapacitások korlátozása, erőforrások arányosabb területi elosztása, árak szabályozása
Keresleti oldal	a páciens fogyasztóvá alakítása a kiadások nagyobb mértékű megosztásával	globális költségvetés a kórházak számára, felső korlát az orvosi díjakra

Forrás: [1]

12. sz. táblázat

Az orvosok és kórházak finanszírozásának módszerei néhány karakteres rendszerű országban

	Az orvosok finanszírozása		A kórházak finanszírozása
	az alapellátásban	a kórházakban	
Kanada	fee-for-service, vagy fizetés	fee-for-service, vagy fizetés	éves, prospektív, globális költségvetés
Anglia	fee-for-service + fejkvóta	fizetés	éves, prospektív, globális költségvetés
Németo. (NSZK)	fee-for-service	fizetés	prospektív, kórház-specifikus ápolási napok
USA	fee-for-service	fee-for-service vagy fizetés	Medicare: DRGs magánbizt.: retrospektív költségtérítés

Forrás: [1]

1. Az egészségügyre fordított összegek nagysága és a lakosság egészségi állapota, illetve annak javulás között nincsen szoros összefüggés. (Az Egyesült Államokban kiugróan magas összegeket költenek az egészségügyre, a vonatkozó népességi mutatók mégis az OECD országok homológ adatainak legrosszabbjai között van. De ez figyelhető meg kevésbé sarkosan Németország és Anglia összehasonlításakor is.) Sok más felmérés [8] is azt bizonyítja, hogy az egészségügyi ellátás – a fejlett országokban – csak 10–20%-nyi szerepet játszik a lakosság egészségi állapotának színvonalában. Jóval döntőbb a környezetszennyezés, az életmód, a lakó- és munkahelyi körülmények, stb.

2. A magánfinanszírozás dominanciája esetén súlyosan sérül a társadalmi szolidaritás elve. Az USA-ban 35 millió állampolgár él mindenféle biztosítási jogosultság nélkül, s az állami segélyprogramok is csak egy részüket fedik le. A meglévő, egyébként igen tekintélyes erőforrások (1989-ben 604,1 billió USD) elosztása rendkívül egyenetlen (13. sz. táblázat). Az ellátásból a legrosszabb helyzetű, leginkább rászoruló rétegek maradnak ki.

13. sz. táblázat

Az egészségügyi kiadások megosztása az USA lakosságának arányában

(a népesség adott százalékára eső kiadás a teljes egészségügyi költségek százalékában)

A lakosság felső	Részesezés az egészségügyi kiadások egészéből (%)		
	1970	1977	1980
1 %-a	26	27	29
2 %-a	35	38	39
5 %-a	50	55	55
10 %-a	66	70	70
30 %-a	88	90	90
50 %-a	96	97	96

Forrás: [11]

3. *Az egészségügyben nem hagyhatók a szabadpiaci mechanizmusok érvényesülése, mert az egészségügy speciális területe a gazdaságnak, több ponton piaci elégtelenséghez vezető sajátosságokat hordoz magában:*

3.1. Az orvos információs *monopóliumot képez*. Ennek egyik oka az a tudásmennyiség, mellyel rendelkezik, s amit érthető módon kevésbé tud páciensének átadni, hiszen annak megértéséhez rengeteg alapismeret szükséges. Ugyanakkor az orvostársadalom is mesterségesen fenntartja tudományának miszticitását, hiszen ez kiemelkedő társadalmi presztizsének egyik tartóoszlopa. *A beteg tehát alapvetően nem rendelkezik elegendő ismerettel racionális döntések meghozatalához, részint látszólagos választásait alapvetően az orvos ajánlásai határozzák meg. Ez viszont azt jelenti, hogy a piac két pillére, a keresleti és a kínálati oldal összemosódik, tehát az orvos alapvető befolyással rendelkezik saját szolgáltatásának keresettségére.* Természetesen ezt saját érdekeinek megfelelően próbálja kiaknázni, vagyis pl. ha teljesítményfüggő bérezést kap, akkor az esetleges határeseteket „beteggé” nyilvánítja, vagy ha fix juttatást kap, akkor mesterségesen várakoztatást hoz létre, betegeit így magán-praxisa felé terelve. Ebből is látszik, hogy *nincs az a kapacitás-mennyiség, amely ha egyszer létrejött ne teremtené meg saját beteganyagát (ez a medikonómia Romer-törvénye).*

3.2. *Ellátási kötelezettség terheli az orvost és az intézményhálózatot.* Ezt mindenki (legalábbis a társadalom döntő többsége) magától értetődőnek veszi, hiszen alapvető etikai normákat sértene, ha pl. egy válságos állapotban levő beteget nem fogadna egy kórház, csak azért, mert a beteg nem rendelkezik biztosítással és nem fizetőképes. Ez gátolja egyben a kontraszelekciót is, az orvosnak kötelessége olyan szövődményes eseteket is elvállalni, akinek a gyógykezelése messze meghaladja az adott betegsége fizetett normatívát. A felvételi kötelezettség miatt természetesen üresen kell tartani akut ágyakat, emiatt a kórház nem tud teljes kapacitással, vagyis teljes hatékonysággal dolgozni. Az említett példák természetesen attól függő hatásúak, milyen a finan-

szírozás rendszere (pl. globális költségvetés, ápolási nap szerint, DRGs).

3.3. *A technikailag lehetséges, de gazdaságilag irracionális kezelések, helyzetek számának meredek növekedése figyelhető meg a modern medicina fejlődésével. Komoly etikai problémákat jelentene, pl. az akár évekig „életben” tartható agyhalottak, vagy az eutanáziát kívánó gyógyíthatatlan betegek, az étellel hosszabb távon összeegyeztethetetlen fejlődési rendellenességgel világra jövő újszülöttek, a meddő nők mesterséges megtermékenyítése, a súlyos elmebetegek intézeti kezelése.*

3.4. *Problémás az árkalkuláció, az eredménymérés, a minőségellenőrzés. Ez utóbbi esetében, mivel a páciens teljesen individuális betegségben szenved (pl. szabadon kombinálódnak a különböző betegségek, súlyosságuk is más és más, ezeket pedig nem egyszerűen szeparálva kell kezelni, hiszen így minőségileg más egészségügyi állapotot jön létre), valamint teljesen egyénileg reagálnak az egyébként jól ki-próbált és bevált kezelésekre. Így nagyon széles az a diagnosztikus-terápiás sáv, amiben az orvos mozoghat, anélkül, hogy az általa választott utak bármelyike szakmailag kifogásolható volna. Gondot okozhat az output megítélése is. A betegek ugyanis korántsem mindig távoznak „fehéren” (= gyógyultan, egészségesen), vagy „feketén” (= változatlanul betegen), a köztes állapotok megítélésében nehézkes annak eldöntése, lehetett volna jobb eredményt elérni, vagy sem. A nagymérvű variabilitás miatt (általános állapot, különböző betegségek, reagálás a terápiára, kooperabilitás, stb.) a pontos árkalkulációhoz, minőségellenőrzéshez, teljesítményméréshez viszont olyan mennyiségű adminisztráció szükséges, hogy az – mivel munkaidőt, eszközt, technikát igényel – jelentősen növeli a költségeket (az Egyesült Államokban ez az összes egészségügyi kiadás 20–35 %-a!). [1], [12], [13]*

3.5. *Jelentős politikai hatás jelentkezik, hiszen rosszul működő egészségügyi rendszerrel szinte biztos a bukás, de legalábbis nagy súllyal esik latba a választásokkor (ld. Bush–Clinton elnökválasztási*

harc). Ugyanez vonatkozik a helyi hatalomra is. Ez *állandó megfelelési kényszert jelent*, aminek negatív hatásai is lehetnek (pl. új betegelő-látó kapacitásokat teremtenek, high-tech készülékeket vásárolnak, ugyanakkor ezek drága fenntartása már a biztosítókra hárul, nem is beszélve a már említett Romer-törvény hatásáról).

3.6. *Társadalmi externáliák alapvetően meghatározhatják az egyének egészségi állapotát* (fertőző betegségek, kezdve az influenzától és szalmonella-fertőzéstől az AIDS-ig, nemi betegségekig, vagy a környezetszennyezés, a kemikáliák mindennapos használatának felelőssége az allergiás betegségek ugrásszerű elterjedésében, a passzív dohányosok egészségkárosodása, a nagyvárosi stressz mentálhigiénés hatása, stb.).

3.7. *Az egészségügyi lobby* (beleértve az orvosokat, a gyógyszer-, segédeszköz- és orvosi készülékgyártókat, melyek összességükben a világ egyik legnagyobb iparágát alkotják) nagy hatékonysággal tudják akár állami szinten is befolyásolni a döntéselőkészítést és -hozatalt. Az orvosok képesek az üzletágba való belépés limitálásával (orvosképzés keretszámai, állások szakorvosi képzettséghez kötése) a verseny korlátozására, a gyógyszergyárak új készítményeiknél („rákellenes”, „AIDS-ellenes”, stb. szerek), az óriási társadalmi nyomás segítségével hatalmas profitot tudnak kikényszeríteni a biztosítóktól.

3.8. *Az egészség különleges jószág, mert:*

- mással nem helyettesíthető árucikk
- hiánya lerombolja az egyén jövedelmező képességét
- keresletét nem a fizetőképesség határozza meg
- helyreállítása iránti igény időpontja, minősége, időtartama (vagyis mikor betegszik meg az egyén, miben, és annak gyógyítása mennyi ideig tart, milyen ráfordítás árán) az esetek igen jelentős részében nem tervezhető meg előre.

3.9. *Az egészségügyi szolgáltatás rendkívül drága, a direkt finanszírozást csak szűk réteg engedheti meg magának. Az egészséghez való jog viszont alapvető emberi jog.* Ezen kívül az előző pontban említett okok is indokolják a szolidaritás elvének érvényesítését az egészségügyben. Ennek egyik legjobb eszköze az általános közfinanszírozás megteremtése, ami viszont a már korábban részletezett módon növeli az erkölcsi kockázatot (*moral hazard*), vagyis korlátozás nélkül a végtelen kereslet irányába mutat.

A közfinanszírozás dominanciája nem zárja ki azonban a szolgáltatói oldal magántulajdoni többségét, a szükséges szabályozások mellett pedig sok területen lehet piaci ösztönzőket alkalmazni. Mindezekre jó példa Kanada, mely áttérve a társadalombiztosítási rendszerre, képes volt az egészségügyi költségek növekedésének megállítására, a magán-szolgáltatói dominanciával viszont rendelkezik azon jó tulajdonságokkal, amikkel a szomszédos USA egészségügyi rendszere (fejlett technikai színvonal, rugalmasság, magas szintű ellátás, stb.).

Általában figyelemre méltó, hogy azok az országok voltak képesek kiadásaik korlátozására, amelyek zárt és prospektív közfinanszírozással rendelkeztek, s a hangsúlyt a kínálati oldal szabályozására helyezték (adminisztratív engedélyezési eljárások, kontroll, természetes input szabályozása, struktúra átalakítása, stb.)

2. Az állam szerepe az egészségügyben

A fejlett ipari társadalmakban a XX. század végén egyre általánosabban fogalmazódik meg az igény: *az állam biztosítsa minden polgárra számára a lehetőségeket, körülményeket, hogy élni tudjanak az egészséghez való alapvető jogukkal.* A mindenkori kormányoknak feladata továbbá – a nemzetgazdaságok érdekében is –, hogy minél hatékonyabban működjön az egészségügy. Mindezeket igen bonyolult és széleskörű szociálpolitikával próbálják megvalósítani, országonként eltérő módon és hangsúlyokkal.

Ezek között azonban jónéhány közös vonás is akad, így általánosságban megfogalmazható tevékenységi területek:

- a hatékony működés érdekében piaci viszonyok teremtése
- az egészségügy piaci elégtelenségei miatt kialakuló anomáliák preventív, ill. korrekatív kezelése
- az egészségügy tevékenységével csak részint kapcsolatban levő, vagy attól teljesen független, de a lakosság egészségi állapotát nagy mértékben befolyásoló területek felügyelete, irányítása, szponzorálása
- ezen funkciókhoz szükséges jövedelem-újraelosztás megvalósítása.

Az állam feladata, hogy az egészségügyi ellátás elérhetőségét és hozzáférhetőségét biztosítsa. A szolidaritás elve nem engedi meg, hogy valaki ne jusson hozzá a szolgáltatásokhoz, mert anyagi helyzete, életkora, szociális helyzete ezt nem teszi lehetővé, vagy mert az erőforrások földrajzi elhelyezkedése nem fedi le az egyén életterét. Természetesen, amennyiben az adott országban nem közszolgáltatás a domináns, az államapparátus ezen funkciójának sokkal inkább indirekt (pl. adminisztratív eszközök, gazdasági ösztönzők), mintsem direkt úton tesz eleget, ahogyan megvalósítja ezt számos más területen a későbbiekben említendőek közül is.

Fontos feladat az egészségügyi szolgáltatások, illetve esetleges hiányuk elfogadtatása valamely területen. Komoly jogi és etikai problémák vetődnek fel például az abortusszal, szervátültetéssel, eutanáziával, génebeszettel és más területekkel kapcsolatban. Ezek szabályozását intenzív társadalmi konszenzusra törő dialógus kell megelőzze, közelítendő az álláspontokat, nehogy a lakosság megosztottsága nehezen kezelhető méreteket öltjön. A törvénykezésnek ezután is követnie kell a kor felfogásának esetleges változásait. Ezeknek a problémáknak jelentős gazdasági vetületei is vannak. Az élet utolsó 4–6 hónapja óriási összegű ráfordításokat igényel a korra jellemző betegségek többségénél (kemoterápiás szerek, antibiotikumok, intenzív terápiás eszközök és ellátás), sokszor – a racionalitás szempontjából – különösebb eredmény reménye nélkül. Ilyenkor sarkosan vetődik fel az eutanázia lehetősége. Vagy hasonló helyzet a terhesség korai szaka-

szában kimutatott súlyos magzati fejlődési rendellenesség kérdése is, mely képezheti művi vetélés indikációját.

A szakemberek (orvosok, ápolók, nővérek, műszakiak) képzése és továbbképzése jórészt állami intézményekben történik. A szűk szakmai színvonalon túlmenően fontos, milyen szociológiai, pszichológiai, etikai, jogi, gazdasági ismereteket sajátítanak el, ezeket munkakörükben mennyire tudják hasznosítani. A „Romer-törvény” következtében fontos az orvosegyetemi keretszámok fenntartása, vagyis *a piacra lépő orvosi munkaerő nagyságának korlátozása, ill. struktúrájának alakítása* (szakvizsgák, feltételrendszere, közalkalmazotti jogállás és bérezés, magánpraxis létesítésének követelményei, stb.).

Egyes területeken direkt finanszírozóként, esetleg szolgáltatóként is meg kell jelennie az államnak a piacon, így a járvány- és közegészségügyi feladatok esetén, vagy egyes, a társadalom perifériájára szorult rétegek ellátásában (hajléktalanok, munkanélküliek, szenvedélybetegek, testi- és szellemi fogyatékosok). Ezzel az eszközzel a kormányzatoknak óvatosan kell bánniuk, hiszen keresletnövelő hatásúak, széles körű alkalmazásuk esetén igen jelentősen megnövelik az egészségügyi ellátásra fordított összegeket. A szükséges erőforrásokat a költségvetés bevételeiből (magántulajdoni dominanciájú gazdaságban főként adófajtaból) biztosítják, vagyis *a csoportkockázat alapú biztosításon kívül is történik jövedelemátcsoportosítás* (irányai: aktívak → inaktívak, vagyis nyugdíjasok, fogyatékosok, rokkantak, munkanélküliek, gazdagok → szegények, gyermektelenek → sokgyermekesek, férfiak → nők, fiatalok → idősek, elmaradott földrajzi régiók → fejlettebb területek). Mindezek az újraelosztó folyamatokat *célszerű minél decentralizáltabban végezni* (pl. önkormányzati, alapítványi szinten), mert a központi elosztás mindig sokkal kevésbé hatékony (Max Weber bürokrácia-elmélete: az apparátus öntörvényű, rugalmatlan, terjeszkedő, ld.^[17]).

Az egészségügyi ellátást igénybe vevők érdekvédelmének biztosítása sokszintű és sokrétű feladat. A társadalom civil szervezetei, a biztosí-

tótársaságok és az államszervezet egyaránt fontos, egymást kiegészítő szerepet kap benne. A szabályozás egyik szintje *a jogi keretek meghatározása*: az egészségügyi intézmények és alkalmazottainak munkaköre, jogai, kötelességei, ezek gyakorlásának módja. A szabályozásnak lehetőség szerint világosan és egyértelműen taglalnia kell minden részterületet, például az orvos tájékoztatási kötelezettségét, a személyes adatok felhasználásának, tárolásának, a beteg beleegyezésének módját, a szervkivétel körülményeit, feltételeit, a klinikai gyógyszer-, eljárás-, műszer kipróbálás lehetőségeit, az eutanázia problematikáját, s még rengeteg, az ember méltóságát, alapvető jogait érintő kérdést. Mindezek pontos szabályozása természetesen nem történhet csak jogszabályi úton. Az elbírálás mindennapi gyakorlatát a bírósági perek, szakmai társaságok állásfoglalásai, egyáltalán az orvosi, jogi, szociológiai, pszichológiai, filozófiai tudományok mindenkori állása alakítja ki. Ezért is fontos állami feladat a szakemberképzés keretében ezen ágak kellő mélységű oktatása. Bár korántsem csak ehhez a témakörhöz kapcsolódik – hiszen komoly nemzetgazdasági és más jelentős érdekek is indokolják – az állam kiemelkedő szerepe *az alapkutatások támogatásában*. Az itt tárgyalt tudományágak fejlődésének alapját képezik ezek, a kor kihívásainak megfelelni csak erőteljes fejlődésükkel, az eredmények alkalmazásával lehet (pl. a szervátültetést az orvosi, kémiai, biológiai kutatások teszik lehetővé, de komoly etikai, filozófiai, jogi, gazdasági, műszaki kihívást is jelent egyben). Szintén anyagi, adminisztratív támogatást igényelnek *az egyes szakterületek országos intézetei, szakmai kollégiumai*. Az általuk kidolgozott irányelvek, kritériumok, standardok, minimumok a kontrollhoz nélkülözhetetlen összehasonlítási alapok.

A hatékony érdekvédelemhez szükséges az orvosi társadalomtól független szervezet, vagy szervezetek létrehozása. Az orvoslás tradicionalizmusából következik, hogy a gyógyító tevékenységet nagyfokú misztikusság övezi, az orvosok a laikusokat nem avatják be tevékenységükbe, viszont erős köztük a kollegialitás, egymás védelme. Ennek következtében a kontrollt a lehető legjobban függetlenített

orvosszakértőkön túlmenően olyan kívül álló embereknek (laikusoknak) is végezniük kell, akik *specializálódott szakértők* (pl. orvos-jogász, orvos-közgazdász), nem állnak az egészségügy lobby hatása alatt. Az érdekvédelmi szervezet lehet az állam által létrehozott és felügyelt alapítványi hálózat, vagy ombudsman révén működő szervezet. Lényeges, hogy létük közismert legyen, könnyen elérhető akár egy kórházban fekvő beteg számára is, az egyéni panasz kivizsgálásából próbáljon általános következtetéseket levonni, azokra megfelelő intézkedési tervet kidolgozni, természetesen azon túlmenően, hogy az egyes bejelentések kivizsgálására megfelelő lehetőségei, jogosítványai legyenek. Ha a jogos észrevételt figyelemfelhívással, az érdekelt felek közti megállapodással nem lehet megoldani, úgy szükségessé válhat közreműködése a hivatalos eljárások (pl. büntetőjogi feljelentés, polgári peres eljárás) beindításában, lebonyolításában.

Az érdekvédelem szempontjából is előnyös lenne, *ha az eddig tradicionális orvos-beteg viszony bizonyos mértékig szakértő-kliens kapcsolattá alakulna*. Az eddig tárgyalaton kívül ennek hatásos eszköze a piaci verseny megteremtése, a szolgáltatók konkurálása. A páciens választási lehetősége, a kórház és a személyzet valamilyen típusú teljesítmény-bérezése, a jogi szabályozás, a hatékony érdekvédelem a polgárt „egyszerű betegből” fogyasztóvá emeli, aki vásárolja az egészségügyi szolgáltatásokat, az orvosnak pedig, az egyén megnyerése érdekében be kell őt avatnia bizonyos mértékig műhelytitkaiba, egyenrangú félként kell kezelnie, így az eddigi személytelen ellátás helyett sokoldalú humánus ellátásban fogja részesíteni. A folyamat azonban elővigyázatosságot igényel. Korántsem minden beteg vesz jó néven ekkora autonómiát. Az egyén karakteréből adódóan pl. infantilis személyiségi reakcióval válaszolhat megbetegedésére, és szélsőséges esetben (a valóságban nem is ritkán) egyenesen autoriter orvosszerepet igényel, ez szolgálja gyógyulását, egyébként elhagyatottnak, elesettnek, tanácstalannak, döntésképtelennek érzi magát. Kétségtelenül a társadalom is, vagy legalábbis egy jelentős része, bizonyos tulajdonságokat, külsőségeket vár el az orvostól, melyek sokszor irreálisak, fő-

lőslegesek, a beteg bizalma érdekében azonban szükségesek (pl. egy orvos legyen magabiztos, kicsit tartózkodó, civilben elegáns, stb.). Ezért is szükséges az egyetemi képzésben olyan határterületek, mint a pszichológia, szociológia magas színvonalú oktatása.

A piaci viszonyok megteremtésében hatásos eszköz lehet a privatizáció folyamata. Az állam döntő – és kellő – befolyást tud gyakorolni az egészségügy működésére adminisztratív és jogi szabályozással, gazdasági preferenciákkal, diszpreferenciákkal, vagy éppenséggel szankciókkal. Így nem szükséges, hogy jelentős mértékben részt vegyen a szolgáltatásban, a finanszírozásban, sőt, a szabályozás egy részét is átengedheti pl. a biztosítótársaságok egyfajta szövetségesének, vagy a társadalombiztosítóknak. *A privatizáció történhet az állami tulajdon elidegenítésével is, de lehetséges metódus üzemeltető, felügyelő önkormányzatok létrehozása, vagy szerződéses megoldások alkalmazása.* A folyamat lényege minden esetben a működés hatékonyságának növelése, melyet általában a nehézkes, nem tulajdonos–szemléletű bürokrácia sokkal kevésbé tud megvalósítani, mint a tényleges vagyoni érdekelttségű vezetés.

Az a jelenség, hogy a fejlett országok egészségügyi kiadásai közti nagy különbségek egyáltalán nem tükröződnek népességük egészségi mutatóiban, illetve a jelentős költségnövekedések nem eredményeztek arányos javulást ezen paraméterekben, tehát ez is mutatja, a modern betegség–orientált szerkezettől további fejlődés nem várható. Sokrétű kutatások is alátámasztották azt az elképzelést, hogy *a lakosság egészségi állapotáért döntő mértékben* (különböző felmérések szerint 80–90%–ban) *az egészségügyön* (bár nevezhetnénk betegségegynek is) *kívüli tényezők a felelősek.* Ezek közül a legfontosabbak:

- életmód (táplálkozás, dohányzás, alkohol fogyasztás, mozgásaktivitás)
- környezeti hatások (környezetszennyezés, társadalmi stressz, lakó- és munkahelyi környezet)
- kulturális színvonal (egészségügyi ismeretek és szükségletek)

Az állam ezen tényezők mindegyikét nagy mértékben befolyásolni tudja szociálpolitikája révén, ill. felismerve és működésében megvalósítva azt az alapelvet, hogy a gazdasági tevékenységnek az ember jólétének a növelése a célja nem pedig a gazdasági növekedés önmagában, különösen nem, ha az egészségkárosító hatású módon vihető végbe.

Az egyén az őt érő szociális stresszre egy tolerábilis szintig adaptációval, vagy valamilyen úton létrehozott regenerációval válaszol. Bizonyos szinten túl azonban ezek elégtelenné válnak, létrejön a distressz, az egészségkárosodás. A mindennapi terhelés jelentőségét mutatja a pszichoszomatikus betegségek nagy száma (ez pl. belgyógyászati osztályokon eléri az 50–70 %-ot), melyek létrejöttében kizárólagos, vagy nagy jelentősége van a pszichés tényezőknek. Napjainkban nagy a társadalmi mobilitás lehetősége, illetve kényszere, ennek következtében viszont gyakran jön létre státusz inkonzisztencia (a jövedelem, vagyon, fogyasztói szokások, kulturális színvonal, képzettség, lakó- és munkahelyi környezet, életmód egymáshoz viszonyított diszharmóniája). Ez nagy szociális stresszhatást jelent, mely szociálpolitikai eszközökkel mérsékelhető.

A hatalmi elitnek hatása van a *korszellem* alakítására, mennyire érték az ember, az egészség, a humán és természettudományos ismeret, milyenek a fogyasztói szokások, milyen életmód a divatos (ismert, hogy egy amerikai elnök személyes preferenciái még állampolgárainak ételmisszerfogyasztási szokásaira is jelentős hatással lehet.)

A legdöntőbb változásokat azonban – igaz hosszabb távon – az egészségneveléssel, iskolai oktatással, ismeretterjesztő propagandával lehet elérni, hiszen így jelentősen lehet befolyásolni a népesség tagjainak egészségügyi szükségleteit, életmódját. Mivel az orvoshoz fordulás komplex pszichoszociális folyamat, ezekkel az eszközökkel is változtatni lehet nemkívánatos jelenségeken. Alacsonyabb jövedelmi, kulturális szintű rétegeknél a hiányos ismeretek, a magasabb tünettolerancia (csak súlyosabb panaszokat ítél kórosnak) miatt a betegség elő-

rehaladott stádiumában fordulnak orvoshoz, mint egy azonos betegségben szenvedő értelmiségi. Alacsony jövedelmi színvonal esetén az egészség egyébként sem az elsődleges értékek között szerepel. Az egészségügyi szükségletet befolyásolja a szocializáció (pl. egy nő esetében elfogadottabb, ha beteg), az egyén szerepkötöttsége (mennyire rugalmas feladata átcsoportosításában, lehetőséget teremtve így az orvos felkeresésére), szociális szerepe (a családban a nő feladata a tagok egészségével törődni, ezért jobban odafigyel magára is, ismeretei is gazdagabbak ezen a területen). A betegségek megelőzésében hátráltató jelenség az életkor-korlát, vagyis 20–50 éves aktív korosztály önégető életmódot folytat, nem fordít figyelmet egészségére, pedig ezekben az életévekben kellene megelőznie a klasszikus betegségek kifejlődését (cukorbetegség, érlemeszesedés, szívinfarktus, rákos megbetegedések).

Természetesen rengeteg olyan terület van még, ahol az állam jelentős szerepet kap: a környezetszennyezés megakadályozása, felszámolása, humánus lakókörnyezet kialakítása (várostervezés keretében parkosítás, forgalomtervezés, építési szabványok, kiszolgáló és szociális intézmények), szabadidőcentrumok létesítése, szűrések szervezése, üzemegészségügyi intézkedések (normák, munkaidőkedvezmény, korkedvezményes nyugdíj), egyes termékek, szolgáltatások extra adóztatása (dohányáru, alkohol tartalmú italok, benzin), vagy éppen adókedvezménye (sporteszközök és -szol-gáltatások, korszerű élelmiszeripari termékek, környezetbarát produktumok), törvényi szabályozás (nyilvános helyen való dohányzás visszaszorítása).

Mindezen intézkedések meghozatalát számos szempont elősegíti, vagy hátráltatja attól függően milyen erős társadalmi csoportok, lobbyk érdekeit tükrözik vagy éppen sértik, hogyan viszonyul alapvető emberi jogokhoz, elfogadott társadalmi normákhoz. Gazdasági szempontból azonban a legtöbb esetben jól kalkulálható, hogy az egészségügytől az adott preventív célra elvont összeg milyen hatást hozott volna létre (lemondott haszon), ill. új felhasználási területén mekkora eredmény mutatható ki (elmaradt kár haszna).

A betegségek megelőzése, az egészség helyreállítása végül is két tevékenységi körre osztható. A szorosan vett egészségügyi ellátás a *krisis stratégia* (a megbetegedett, vagy sérült ember halálát megakadályozni, egészségét a lehető legnagyobb mértékben helyreállítani) és a *megelőző-szűrő stratégia* (a veszélyeztetett ember rizikótényezőit eliminálni, a megbetegedettet korai stádiumban kiszűrni és gyógyítani) eszközeivel dolgozik, a feladat az, hogy a hangsúly minél inkább az utóbbira helyeződjön.

Az állam viszont a figyelmet és az erőforrásokat a következő formákra kell irányítsa: a *betegségek külső okait megszüntető stratégia* (jelentős etiológiai tényezők, úgy mint környezetszennyezés, szociális stressz, stb. eliminálása), a *egészséget megőrző, erősítő stratégia* (olyan életvitel, környezet, elvárások, lehetőségek, melyek segítenek az egészséget megőrizni, azt erősíteni). [7]

3. A biztosítók szerepe az egészségügyi ellátásban

Az egészségügyi rendszerek nagy részben az ellátás folyamata, annak intenzitását, minőségét, költségét, mennyiségét, stb. meghatározó tényezők, a fogyasztó (páciens) – szolgáltató (orvos, kórház) – biztosító háromszög kölcsönös kapcsolatai keretében alakulnak ki. A biztosító ennek a központja, döntő befolyást gyakorolva a szolgáltatás különböző paramétereire. A szolgáltatók irányában történő finanszírozási technikákkal, versenyeztetésükkel, közvetlen adminisztratív szabályozással, kontrolljukkal, a fogyasztók költségérzékennyé tételével, kockázatkerülő magatartásra való kényszerítésével, különböző folyamatok preferálásával, vagy diszpreferálásával nagy mértékben tudnak ösztönözni a hatékony betegellátásra. A szolgáltatók és fogyasztók viszont a biztosítótársaságok versenyeztetésével, a velük kötött szerződésekkel tudnak javítani pozícióikon. Mindezen folyamatok az egészségügy piaci elégtelensége miatt nem működnek ideálisan, de ezt próbálja korrigálni a „negyedik oldal”.

A törekvések világszerte az általános és kötelező biztosítás bevezetésére, megvalósítására irányulnak. Ennek a népesség döntő többségét, gyakorlatilag egészét le kellene fednie, viszont csak a minimumszolgáltatásokra terjedne ki, azokra, melyek jól kimutatható és szignifikáns hatással vannak az egyén élettartamára, életminőségére. Törekvés mutatkozik az ingyenes szolgáltatások körének radikális csökkentésére, a kötelező biztosítás keretén belül és kívül a piaci verseny serkentésére.

Annak meghatározása, végül is milyen ellátás tartozik a kötelező biztosítás körébe, vagy melyik nem, sokoldalú mérlegelés és érdekegyeztetés eredménye. Valószínűleg nem finanszírozható a természetes kockázatot meghaladó tevékenységből adódó egészségkárosodás ellátása (így veszélyes munkakörülmények között dolgozók, ilyen jellegű sportot űzők, mint autóversenyzők, hegymászók, egyáltalán a profeszszionális sportolók speciális sérülései, betegségei). A határok azonban bizonytalanok. Joggal merül fel, hogy a szabadidőben sielők, lovaglók gyakori sérülései finanszírozódnak-e, vagy külön biztosítást igényelnek. Nem a kötelező biztosítás körébe tartozik a közegészségügyi, járványügyi teendők költsége, az üzem-egészségügyi ellátás, az orvosszakértői tevékenység, a nem receptre felírt gyógyszer, a sok extra tárgyú (pl. plasztikai sebészet nagy része) vagy színvonalú szolgáltatás finanszírozása, illetve az ebből adódó jövedelemkiesés átvállalása.

Mindezen szolgáltatások fedezésére, a károk kompenzálása a fogyasztók nagy szabadsággal köthetnének külön szerződéseket (magán) biztosítókkal. Ez nagy rugalmasságot tesz lehetővé, az egyén igényeinek (hotelszolgáltatás és ápolás színvonala, a minimumot meghaladó diagnosztikus és terápiás eljárások, eszközök, házi ápolás, stb.) és kockázatának megfelelően. Ez a forma természetesen már igazi piaci racionalitással, a gazdasági ésszerűségnek megfelelő feltételekkel köttetik meg. A fogyasztó elképzeléseinek megfelelően ez lehetne a kötelező biztosítás kiegészítője (a plusz költségeket fedezve), vagy attól

szeparált (azt a kezelést fizeti, amelyikre a kötelező biztosítás nem terjed ki).

A kellően nagy biztosítóknak (ezért is jó, ha csak néhány társadalombiztosítási pénztár működik) érdeke olyan területek szponzorálása (alkalmazott kutatások, prevenciós programok), melyek közvetve vezetnek a kiadások csökkenéséhez. Ez a piac kis részével rendelkező társaságoknak nem érdekük, hisz a befektetés hasznát nagyrészt nem ők aratják le.

A biztosító a szerződésben olyan feltételeket tud kikötni, kiadásait, így az általa nyújtott szolgáltatás díját is csökkentendő, mely *a fogyasztót konstruktív, kockázatkerülő magatartásra készíti*. Így kikötheti, hogy a kliensnek időszakonként bizonyos szűrővizsgálatokon kell megjelennie (fogászati, nőgyógyászati, belgyógyászati rutinok). Ezzel a rizikófaktorok egy részét ki lehet iktatni (magas vérnyomás, magas vérzsír), vagy a betegséget korai, könnyen és olcsóbban kezelhető szakaszában diagnosztizálni lehet (cukorbetegség, nőgyógyászati- és tüdődaganatok, pszichés kórképek). Azon biztosított, aki ezeknek nem tesz eleget, vagy a kezelőorvosával nem kooperál kellő mértékben (megjelenés a kontroll vizsgálaton, részvétel a terápiás foglalkozásokon), automatikusan megszünteti szerződését. Ezen viselkedésével ugyanis az alkalmazott kezelés határfokát rontja, betegsége elhúzódóvá, szövődményessé válik, ami már nem tartozik a természetes kockázat körébe. Mindezen eszközök azonban még mindig csak az objektíven mérhető inkooperabilitás kivédésére elegendőek. Szubjektív(ebb) tényezők (előírászerűen szedi-e a gyógyszert, a tanácsoknak megfelelő életmódot folytat-e) azonban közvetlenül így nem befolyásolhatóak. További probléma annak eldöntése, vajon indokolt-e egy adott betegnél az orvoshoz fordulás gyakorisága, és ténylegesen új, illetve perzisztáló panaszai vannak-e, vagy csak pszichés okokból (szorongó, neurotikus beteg, aki panaszainak pszichés eredetét nem hajlandó elfogadni, vagy a magányos, idős ember, aki mintegy társadalmi életet él a rendelőben) veszi igénybe az egészségügyi szolgáltatásokat. A

gyógyulásra, egészségmegőrzésre való motiválásban, a túlzott fogyasztásban lehet jó eszköz a *páciens által fizetendő önrész*, rögtön hozzátevé, hogy alkalmazása nagy óvatosságot és körültekintést igényel, mert túlzott alkalmazása a ténylegesen beteg embert meggátolhatja a szükséges ellátáshoz való hozzájutásban, az éppen leginkább rászorulókat (szegények, chr.betegek) riaszthatja el. Viszont a módszerek igen nagy előnye, hogy *segít a beteget igazi piaci fogyasztóvá, klienssé alakítani, aki megpróbál valós gazdasági racionalitással is bírni, információval, szakvéleménnyel megalapozott döntést hozni, s ebben a folyamatban orvosát a neki nyújtott szolgáltatásból élő professzionalistaként (is) kezeli, tőle minőségi ellátást vár körülményekben, tudásban, magatartásban egyaránt.* Mindenesetre a páciens részesedése nem látszik indokoltnak a szűrővizsgálatok, az ezek eredményéből következő egyes terápiák és kontrollok esetébe, ill. egyes népcsoportoknál (léttminimum alatt élők, tanulók, bizonyos betegségekben szenvedők, stb.)

A biztosítótársaság *kontrolláló szerepköröket* is fenntarthat magának, megelőzendő, elkerülendő a szükségesnél nagyobb kiadásokat. Krónikus betegségek esetén ragaszkodhat a beteg kórházba történő felvételének, a tervezett kezelés megvalósításának engedélyezéséhez. Költséges ellátások esetében saját vagy független szakértőktől második véleményt kérhet annak indokoltságáról. Különösen a társadalombiztosító(k) esetében az új beruházások, új technika vásárlása, kapacitásbővítés esetén, – annak finanszírozása érdekében, – jogos az engedélyeztetési eljárás. Mindezek magyarázata a már tárgyalt piaci elégtelenség (Romer-törvény: a meglévő kapacitások mindig kitermelik saját beteganyagukat).

A finanszírozó érdekében áll a leghatékonyabbnak bizonyuló gyógyszer, eljárás támogatása (pl. preferálhatja az endoszkópos műtéti eljárásokat, mert a készülék beszerzése, a kezelő személyzet kiképzése sokkal kevesebbe kerül, mint amit nyer a biztosító azzal, hogy a beteg

hamarabb kerül ki a kórházból és áll munkába, ritkább a szövődmény, gyorsabb a rehabilitáció).

4. Lehetőségek a szolgáltatói hatékonyság növelésére

A piaci verseny helyzetére az egészségügyi ellátást végző intézmények, más gazdasági területek egységeihez hasonlóan, a hatékonyság növelésével reagálnak, és amennyire csak lehet, próbálják kiiktatni a számukra kényelmetlen, szorító tényezőket, Különösen az Amerikai Egyesült Államok kórházainál voltak ez utóbbi tendenciák jól megfigyelhetők:

- próbálták növelni piaci részesedésüket (ezáltal befolyásukat is) azok rovására, akiknek kisebb pénzügyi tartalékaik voltak
- a jó fizetőképességű betegeket intenzív marketing munkával, jó image kialakításával (színvonalas, gyakran luxus ellátás, a legkorszerűbb technika és eljárások) próbálták magukhoz vonzani
- jól kalkulálható és fizető szolgáltatásokra specializálódtak, szelektálva ezáltal a betegek között
- a versenytársak kiszorítására kórházi láncokká szerveződtek, ambuláns és egyéb (pl. ápolási, szállítási) tevékenységük kiterjesztésével biztosították a kellő számú beutalást maguknak
- próbálták megtalálni és kihasználni az aktuálisan alkalmazott finanszírozási módszer számukra előnyös hézagait.

A kórház költségeinek megtérítésére, fedezésére, valamint az egészségügyi személyzet, azon belül is elsősorban az orvosok bérezése egyik legfontosabb tényező az ellátás színvonalának és intenzitásának kialakításában. Ideális esetben hatékony ellátásra (jó minőség, csak a szükséges intenzitású és kiterjedésű), teljesítményre ösztönöz, érdekeltté tesz a szakmai fejlődésben, kevés adminisztrációval jár, nagy szabadságot biztosít a betegnek és orvosnak egyaránt. A létező módszerek természetesen nem tesznek eleget az ilyen eszményi követelményrendszernek, hátrányait csökkenteni lehet viszont kombinált alkalmazásukkal, szabályozók kiépítésével. Az orvosok bérezésében

leggyakrabban alkalmazott javadalmazási formák a havi fizetés, a fejkvóta alapján, ill. a szolgáltatásonként történő finanszírozás.

A havi fizetés előnye és egyben hátránya is, hogy az orvost nem ösztönzi teljesítményre. Nem érdekelt a kellőnél intenzívebb, kiterjedtebb gyógyításban, tehát nem pazarol el ilyen módon pénzeket, viszont fölös erőforrásokat emészthet fel a kényszerítő körülmények hiányában végzett kényelmes, nem a legnagyobb körütekintéssel végzett munka, vagyis az elhúzódo kezelés, a felesleges vizsgálatok, a minőség elégtelensége.

A fejkvóta alapján történő finanszírozás nagy előnye, hogy jól kalkulálható a biztosító számára (a gyógyszerköltség kivételével), kevés adminisztrációval jár, viszonylag szabaddá teszi az orvosválasztást, a kellő pacientúra kiépítése érdekében teljesítményre, minőségre ösztönöz. Ugyanakkor a megfelelési kényszer túlzott fogyasztáshoz vezet (ismert a családorvosok milyen mennyiségű fölösleges gyógyszert kénytelenek felírni, vagy vizsgálatot elvégeztetni, mert ez betegek elvárása), és a módszer inkább az alapellátásban alkalmazható.

A szolgáltatás-orientált (*fee-for-service*) finanszírozás biztosítja a legnagyobb szabadságot, ugyanakkor igen nagy adminisztrációt jelent, az orvosokat a beteg lakosságban teszi érdekeltté (így kapnak sok „megrendelést”), érdekeltté tesz továbbá minél több vizsgálat, beavatkozás elvégzésére – akár fölöslegesen is – a betegeket pedig a specialisták felé tereli. Alkalmas viszont az alapellátásban a fejkvótarendszerrel való kombinálásra olyan esetekben, melyet a biztosítónak érdekében áll támogatni (pl. rendszeres szűrővizsgálatok, kontrollok).

Hasonló megfontolások érvényesek a kórházak esetében is. A globális költségvetés önmagában csak az intézmény vezetését teszi érdekeltté a takarékos ellátásban, a belső ösztönzőket nekik kell kidolgozniuk. A teljesítmény megítélése ráadásul párhuzamos módszereket igényel, annak jutalmazása csak az évenkénti keret emelésével, illetve

szankcionálás esetén csökkentésével, vagy évközi (cél) támogatásokkal lehetséges.

A szolgáltatás egységként történő elszámolás az orvosok fee-for-service finanszírozásának előnyeivel és hátrányaival rendelkezik, csakhogy ezen a szinten az intenzívebb ellátás hatalmas összegeket pazarolhat el, csakúgy, mint a nagy mennyiségű adminisztráció (az USA-ban, ahol ez a két módszer elterjedt, minden az egészségügyre fordított 1 USD-ból 33,5 cent megy el adminisztrációra).

Az ápolási napok alapján történő költségtérítés a terápia elnyújtására ösztönöz, még akkor is, ha ez a biztosító által betegségenként meghatározott kereteken belül történhet csak. Alkalmas viszont hosszasan (hónapokig, évekig) elhúzódó kórfolyamatok kezelése esetében. Ez utóbbi azonban minőség szempontjából aggályos (kezeléseken, diagnosztikus tevékenységen való „spórolás”).

A leginkább elterjedt és terjedőben levő módszer a *homogén betegségcsoportok* (DRGs = diagnosis-related groups) alapján történő finanszírozás. A módszer hatékonyan képes csökkenteni az egy esetre jutó költségeket, könnyű és viszonylag olcsó adatkezelést igényel. A szükséges intézkedések nélkül viszont a felvett betegek számának növelésére ösztönöz, a minőség romlásához, a gyorsabban kikezelhető páciensek kiválogatásához vezethet, az ellátás hangsúlyát pedig túlzottan a járóbetegellátásra helyezheti. Ezek megakadályozása miatt fontos a finanszírozók ellenőrzési- és engedélyezési joga, a különleges, vagy elhúzódó esetek más módszerrel történő fedezése (tétéles számla, ill. ápolási napok alapján), az *AVGs* (ambulatory visit groups) együttes alkalmazása és a minőségbiztosítás módszereinek kiterjedt bevezetése.

A minőségbiztosítás (quality assurance, QA) és *minőségellenőrzés* (quality control, QC) a fokozódó piaci verseny és a finanszírozási megszorítások közepette különösen nagy jelentőséget nyer a fogyasztó, a szolgáltató és a biztosító számára egyaránt. A QA szerepe, hogy az elérendő cél érdekében (végtelenül leegyszerűsítve az elégedetten és

gyógyultan távozó páciens) összerendezve az emberi és anyagi erőforrásokat, módszereket, ezek felhasználásával hatékony ellátást nyújtson. A szolgáltatás akkor jó minőségű, ha hatékony, indokolt, gazdaságos és megfelelő (adekvát). Mind a QA-hez, mind a QC-hoz elengedhetetlenül szükségesek egyetemes (pl. nemzetközi szervezetek, szakmai kollégiumok által megállapított) és az adott intézmény feltételeire adaptált standardok, melyekhez a folyamat egészét és a végeredményt hasonlítani lehet. Az összevetés külső és belső kontrollpontokon történhet.

Az ellátás *belső ellenőrzését* jelentik a vizitek, ügyeleti átadások, konzíliumok, zárójelentések, klinikopatológiai konferenciák, a belső szakmai, etikai, gazdasági vizsgálatok, belső elégedettségi felmérések a betegek és a személyzet körében, stb.

A folyamat *külső kontrollpontjai* a biztosítótársaságok ellenőrzései, engedélyezési vizsgálatai, az állami (pl. közegészségügyi, járványügyi) vizsgálatok, a civil érdekképviselői szervezetek fellépései, az orvospercek, stb.

A *sokoldalú szorító hatások* (gazdasági kényszer, minőségi követelmények, társadalmi és politikai elvárások) *miatt az egészségügyi intézmények belső tartalékainak feltérképezése és kiaknázása égetően szükségessé vált.* Ezen feladatnak a gazdaság más területeihez hasonlóan a *menedzser-típusú vezetés* tud leginkább eleget tenni, mely minőségileg új szemléletet jelent az eddigiekhez képest. A menedzser feladata a személyzet motiválása a hatékony munkára, a feladatok elvégzéséhez szükséges körülmények biztosítása, a folyamatos kontroll, a prioritások, célok és stratégiák kidolgozása.

5. Az egészségügyi rendszerek konvergenciája

A különböző típusú egészségügyi rendszerek fejlődéséből, az elért eredményekből és az elszenvedett kudarcokból levont következtetésekből úgy tűnik, hogy a szakemberek között néhány alapvető kérdésben konszenzus alakul ki, mely meghatározhatja a fejlett országok egészségügyének jövőképét, mindazonáltal mindegyik állam megőriz néhány jellegzetes hagyományából eredő sajátosságot. A rendszerek konvergenciája a következő területeken látszik kialakulni:

- Bizonyos körű és szintű egészségügyi alapellátás szociális jóság, azt az államoknak biztosítaniuk kell minden polgáruk számára, a társadalmi szolidaritás egyre erősödő elvét sértené, ha abból bárki kimaradna.
- A költségrobbanás megfékezésére, a hatékonyság növelésére a közfinanszírozás, a zárt rendszerű prospektív költségterítés volt alkalmas.
- A szabadpiaci folyamatok nagy mértékben fokozzák az egészségügyi ellátás színvonalát, innovációját, teljesítményét, gazdaságosságát.
- Az egészségügyben sajátos piaci elégtelenségek lépnek fel, melyeket folyamatosan korrigálni kell.
- A piaci szimuláció (szabályozás + piaci ösztönzők) a magánszolgáltatás dominanciája esetén könnyebben és hatékonyabban valósítható meg. Ez jól összeegyeztethető a közfinanszírozás túlsúlyával is.
- A közfinanszírozás által biztosított alapellátásban meghaladó szolgáltatásokra alternatív vagy kiegészítő magánbiztosítás köthető az egyén individuális igénye és egyéni kockázat szerint. Ez nagy rugalmasságot biztosít a rendszernek, kedvező a piaci viszonyok érvényesülése szempontjából is.
- Szemléletváltásra van szükség az egészségügyben. Az eddigi betegség- és kórházcentrikus, túlzottan a természettudományi alapokra koncentráló orvoslást felváltja a prevencióra, az alapellátás fejlesztésére nagy hangsúlyt fektető szociális medicina. Az új szo-

ciálpolitikai irányzatok pedig az egészségügyön kívül, annál hatékonyabb és olcsóbb megoldásokat keresnek a társadalmi problémák jelentős részének megoldására, kezelésére.

- Az állam fő szerepe a szabályozott verseny kereteinek megteremtése és felügyelete. Direkt és indirekt beavatkozására csak a piaci elégtelenség következményeinek megelőzésében és felszámolásában van szükség.
- A rendszerben szükségszerűen létrejövő zavarok miatt *széles körű szakmai és laikus kontroll szükséges.*
- A költségrobbanásban szerepet játszó tényezők szabályozása szükséges (pl. orvosképzés keretszámai, kapacitások korlátozása, fejlesztések engedélyeztetése).
- Jelentősen növekszik azon területek száma, melyeknél az orvostudományi, technikai lehetőségek ellentétbe kerülnek *a gazdasági lehetőségekkel, etikai normákkal, jogi keretekkel.* Ezen konfliktusok, feszültségek kezelésére nagy figyelmet kell fordítani
- Az egészségügyi intézmények vezetésében, az ellátás folyamatának szervezésében, a hatékony szolgáltatás kialakításában *jól hasznosíthatóak a gazdaság más területein működő cégek tapasztalatai, eszközei* (menedzsment–szemlélet, marketing munka, mentális privátizáció, belső versenyeztetés, stb.)

Jegyzetek

- [1] Orosz Éva: Egészségügyi rendszerek és reformtörekvések. PTIA, 1992.
- [2] Jallade, Jean–Pierre: A nyugat–európai társadalombiztosítási rendszerek előtt álló problémák. Esély, 1990/6
- [3] OECD: Financing and Delivering Health Care OECD, 1987
- [4] OECD: Health Care Systems in Transitions OECD, 1990
- [5] Józán Péter Dr.: A halálzási viszonyok néhány jellemzője Magyarországon Egészségügyi Gazdasági Szemle, 1991, 29, 1, 25–36.
- [6] Fraternité – jelentés a társadalombiztosítás reformjáról Fraternité Tanácsadó Rt., 1991.
- [7] Hajnal Albert: Sáfárkodunk–e emberi értékeinkkel? Országos Alkológiai Intézet, Alkológiai Füzetek sorozat 16. száma, 1992
- [8] A korszerű irányítás és gazdálkodás követelményei az egészségügyben. Szakszervezetek Gazdaság– és Társadalomkutató Intézete, 1991
- [9] Csaba István: Magánbiztosítás és társadalombiztosítás. Esély, 1990/6
- [10] Julian le Grand, Ray Robinson: Privatisation and the Welfare State Unwin Hyman Ltd., 1989
- [11] Dr. Hiroski Nakajima, Dr. Francis J. Pinto: New Perspectives in Health Care Economics MEDIQ Ltd., 1991
- [12] Surgery needed, a survey of health care The Economist, 1991, 320, 7714, 43, 3–22 p.
- [13] Dr. Gulácsi László, Dr. Balitzky Alexandra: Minőség és minőségbiztosítás az egészségügyben. Egészségügyi Gazdasági Szemle, 1992, 30, 5, 299–322
- [14] George J. Schieber, Jean–Pierre Poullier: International Health Spending: Issues and Trends. Health Affairs Spring 1991, p. 109.
- [15] Baló György – Lipovecz Iván: Tények könyve. '90 Ráció Kiadó Kft., Debrecen, 1989
- [16] Mihályi Péter: Az NSZK gazdaságpolitikája Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1989
- [17] Andorka Rudolf: Bevezetés a szociológiába. Aula Könyvkiadó Kft., Budapest, 1992
- [18] Dr. Molnár László: A lakosság egészségügyi szükségleteit befolyásoló magatartási tényezők (Kézirat)
- [19] Philip Riseborough – Michael Walter: Management in Health Care Wright, London, 1988

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA

Adalékok a Társadalmi-Gazdasági Megállapodás és az állami költségvetés vitájához egy szakszervezet-politikai stratégia jegyében¹

1. A Társadalmi-Gazdasági Megállapodásról

1994. október 28-án Békesi László pénzügyminiszter találkozott a Magyarországon működő multinacionális vállalatok képviselőivel. /A Nemzetközi Vállalatok Magyarországi Társaságának jelenleg 38 tagja van. A multinacionális vállalatok a magyar GDP 8-10%-át adják./ A pénzügyminiszter ismertette velük az ország nehéz helyzetét, a tervezett megszorításokat, a béreket és a fogyasztást korlátozó intézkedéseket. Az NVMT elnöke elmondta, hogy meggyőződése szerint a gazdaság előrevivő motorja a fogyasztás. „Nem tartja ezért helyesnek, hogy a kormány első kézzelfogható intézkedései között ... éppen ez szerepel. Úgy véli, a magyar kormány eddig egy kicsit túlságosan sokat beszélt a gazdasági helyzet sötét árnyalatairól. Tény, hogy nem rózsás a kép, ám a külföldi befektetők előremutató lépéseket várnak. Nem tartanak igényt a továbbiakban sírbeszédre. Bizalmukat a stabilitás megtartásával, a gyors döntésekkel vívhatja ki a kormány.”²

Figyelemre méltó, hogy a nagy világcégek képviselőinek álláspontja és a munkavállalók érdekeit valóban kifejezésre juttató szervezetek véleménye több ponton közelebb áll egymáshoz, mint a kormány elképzelései: multinacionális konszernek, vállalatok elemzése szerint sem ésszerű a válság megoldására a kormány megszorító gazdaságpolitikája. Úgy látjuk, hogy ezzel a politikával folyamatosan megkezdő-

¹ Ez a tanulmány az Élelmiszeripari Szakszervezetek Uniójának megvitattott és elfogadott munkaanyag (A szerk.)

² Népszabadság 1994. október 29.

dött az érdekképviseltek megbénítására irányuló összehangolt cselekvés is. Ezt erősíti meg Kósáné Kovács Magda miniszterasszony kijelentése a pótköltségvetést egyeztető tárgyalásokon, miszerint az érdekképviseltek vagy hozzájárulnak a szolidaritási alap 2,5 milliárdos összegének az állami költségvetésbe történő bekebelezéséhez, vagy törvényt hozva veszik el ezt az összeget. Hasonló Horn Gyula miniszterelnök megnyilatkozása, aki azzal érvelt, hogy a Társadalmi-Gazdasági Megállapodás (a továbbiakban: TGM) megíjúsulása esetén a szakszervezetek kívül maradnak a döntések előkészítéséből, kevesebb beleszólási lehetőségük lesz a költségvetésbe, a bérek megszorításába, a TB-t érintő ügyekbe. Egyszerűbb nyelvre lefordítva: *ha önként nem járulnak hozzá a szakszervezetek a megszorító intézkedésekhez, akkor a kormány megteszi ezeket nélkülük.* (TV nyilatkozat 1994. október 27.)

Sajnálatos az ilyen megnyilatkozás, hiszen ehhez hasonlót még az Antall kormány sem tett, pedig érezhető volt szakszervezetellenessége.

Változatlanul az az álláspontunk, hogy a TGM *nem tartalmazhat súlyos megszorító intézkedéseket: vagy lassú javulást kell kitűznie, vagy egyes helyeken stagnálást, más helyeken javulást*, de mindenképpen a következő tényezőket kell magában foglalnia:

- a.) *Az eddigi kínos önmegtartóztatás (Bauer Tamás SZDSZ, szavai) következtében elszenvedett veszteségeket hogyan, milyen ütemben pótolják. /Bérben, nyugdíjban, szociális ellátásban, foglalkoztatásban, stb./ Ebből következik, hogy sem bérbefagyasztás, sem reálbércsökkenés, sem pedig tömeges elbocsátás és sztrájkmoratórium nem lehet tárgyalási alap.*
- b.) *A munkavállalók a kisémberek szociális, kulturális, oktatási, egészségügyi terhei nem növekedhetnek.*

- c.) Gondoskodnak róla és biztosítékot nyújtanak arra, hogy a rendszerváltás költségeit nagyjából a rendszerváltás haszonélvezői viseljék, ennek végrehajtását pedig konkrét intézkedések sorozatában rögzítsék.

Bár az új költségvetés számadatai nem állnak még rendelkezésünkre, a megnyilatkozásokból az tűnik ki, hogy a kormány kiemelten a közalkalmazottak tömegét, az egészségügyi, szociális, oktatási kiadásokat veszi célba azzal a homályos jelszóval, hogy a nagy elosztási rendszereket kívánja lebontani és így megváltoztatni a költségvetés mérlegének hiányát.

A tény az, hogy a munkavállalók már több évtizede egyetlen reformmal sem jártak jól. Amikor embereket látni, hogy nem tudják gyógyszereiket kiváltani, vagy Budapest külvárosában gyermekek éhesen indulnak el iskolába, a mostani megszorításokat és reformokat előirányzó kormányzati intézkedések iránt nem lehet egyetlen, feladattal komolyan vevő érdekképviselőnek sem bizalma.

A nyugdíjmelés visszamenőlegességének vitáján 8-12 milliárd forintról volt szó. Ha visszaemlékezünk, 1992-1993-ra, a bankok és a hitelek konszolidációjára, több mint 350 milliárd forintot emésztett fel, nem számítva a 82 milliárdos kamatot, ami ellen senki sem emelt szót,³ még a demokratikus sajtó sem. Ezen a szemüvegen át kicsinyesnek és szűkkeblűnek, sőt kifejezetten munkavállaló-ellenesnek, antiszociálisnak és ésszerűtlennek tűnnek a tervezett intézkedések.

Többek között ezért is merült fel újra- és újra az a kérdés, hogy ilyen körülmények között a kormány által irányított TGM-re egyáltalán szükségük van-e a munkavállalóknak, a szakszervezeteknek. Az pedig, hogy akkor úgy is törvényt hoznak a megszorító intézkedések

³ Megjegyzés: a visszamenőleges nyugdíj-kiegészítés mindössze a bank- és hitelkonszolidációra fordított összeg 2%-át jelenti.

végrehajtására - ez a felfogás teljesen más helyzetet, a szakszervezetek számára világos szituációt teremt. *Vagy bologatójánosokra van szükség a TGM-hez, vagy a jelenlegi kormánynak csupán szavakban van szüksége az érdekeket kölcsönösen figyelembevevő megállapodásra.* Úgyis mondhatnánk, hogy burkolt kényszert alkalmaz a választói ellen, és ezzel lényegében megírhatja akár saját jövőjét is.

Szükségesnek látszik ebben az összefüggésben még egy gondolatot kiemelni: *ez a politikai irányvonal egybeesik a Lázár, Grósz, Németh, Antall, Boross kormány munkavállalókat megrendítően sújtó intézkedéseivel.* Kezdődött ez a mai adórendszer bevezetésével, majd az Antall-Boross kormány keresztülgázolt a munkavállalók érdekképviselőin, a fogyasztói árak 4 év alatt 3,5-szeresére nőttek. El kell gondolkodni tehát azon, hogy egyáltalán kiknek nőtt a jövedelme az elmúlt 4 évben 3,5-szeresére. Hol található ez a munkavállalók?

Óhatatlanul is F.N. Babeuf, a fiatalon kivégzett francia szavai hangzanak újra frissen...”a demokrácia parancsa, hogy akinek sok van, pótolja ki annak hiányát, akinek nincs elég. Bizonyítsa, hogy ez utóbbiak vagyonának deficitjét a többiek lopással idézték elő. A plebejusok és a patriciusok, vagy a szegények és gazdagok közötti háború nem vár hadüzenetre, hanem szünet nélkül folyik”.

2. Az állami költségvetésről

A TGM számára készítettünk egy összefoglalót a gazdasági helyzetéről. Adatokat és nyilatkozatokat idézve, feltárva a TGM fő céljait, irányát, a kormány várható arculatát, és megfogalmazva azt is, hogy a munkavállalók mit várhatnak a következő évektől. Ennek során rámutattunk, hogy *a jelenlegi politika is a munkavállalók alapvető gazdasági érdekeit veszi célba, további úgynevezett áldozatvállalásra akarják kényszeríteni őket, miközben a nemzeti vagyon az ún. jó gazdálkodás miatt évről-évre elveszíti az értékét, a profitok jelentős részét külföldre viszik, a hazai vagyonoknak pedig mind nagyobb része összpön-*

tosul kevesek kezében. Az eddigi áldozatoknak ez lett az eredménye, egy kísérlet számú csoport kezében jelentős tőkék halmozódtak fel, a 4 milliányi munkavállaló és a 3 milliányi elszegényedett állampolgár rovására.

Miután a költségvetéssel, illetve annak jelentős hiányával indokolják az előirányzott nadrágszíjhúzást, ezért a költségvetés fő vonalait szeretnénk vizsgálni, mert az SZDSZ fő gazdaságpolitikusa, Bauer Tamás szerint⁴ a bérből és fizetésből élőkre, nyugdíjasokra, nőkre, fiatalokra kívánják hárítani a nagyobb terheket, most már szinte lehetetlen helyzetbe akarják hozni őket.

Az 1994-es költségvetési előirányzat bevételi oldala

Bevételi oldal	milliárd Ft.
I. Gazdálkodó szervezetek befizetése /Társasági adó, játékadó, stb. Legnagyobb tétel: vám- és import befizetések, ez 98 milliárd Ft./	200
II. Fogyasztáshoz kapcsolt adók /Ebből ÁFA: 335,5 milliárd Ft. Fogyasztási adó: 186,5 milliárd Ft./	520
III. A lakosság befizetése /Ebből SZJA.: 236,3 milliárd Ft. Illeték: 20,5 milliárd Ft./	261
IV. Egyéb /Legnagyobb tétele az adósságszolgálattal és a nemzet- közi pénzügyekkel kapcsolatos, 116,5 m.Ft./	149,6
Összes bevétel	1130,8.

⁴ Lásd bővebben: Bauer Tamás: Lesz-e erő a kínos önmegtartóztatáshoz? Népszabadság, 1994. július 29.

Az 1994-es költségvetési előirányzat kiadási oldala

Kiadási oldal	milliárd Ft
I. Dotációk, árkiegészítések, stb. /Ebből agrártámogatás:38 milliárd Ft, fogyasztói árkiegészítés 23 milliárd, termelői árkiegészítés 21,6 milliárd Ft./	91,5.
II. Felhalmozási kiadások /Ebből központi beruházás 47 milliárd Ft, magánereős lakásépítés 33 milliárd Ft./	79,7
III. Szociális célú /és társadalombiztosítás-jellegű/ kiadások, ebből 112,9 milliárd Ft. családi és várandósági pótlék, 71 milliárd Ft. egyéb juttatások	190,7
IV. Központi költségvetési szervek támogatása /Ebből 163,6 milliárd Ft. minisztériumok és országos szervek támogatása, 143,3 milliárd forint fegyveres testületek, 2,2 milliárd Ft. társadalmi önszerveződések, pl. pártok/	320,1
V. Helyi önkormányzatok támogatása	293,6
VI. Adósságszolgálat /kamat és törlesztés/	354,5
VII. Egyéb /elkülönített alapok:40 milliárd Ft. Nemzetközi pénzügyi kapcsolatok 39,1 milliárd Ft. Tartalék, garanciavállalás 50 milliárd Ft./	135,4.
Összes kiadás (A PM összesítésben 5 milliárd eltérés található)	1.461

Röviden százalékban összefoglalva

Bevétel	%
I. Gazdálkodó szervezetektől	17,6
II. Adók /ÁFA, fogyasztási, SZJA, illeték/	69,9
III. Egyéb	12,5
Összesen	100
Kiadás	
I. Dotációk	6,3
II. Felhalmozási kiadás	5,5
III. Szociális, családi pótlék	13,1
IV. Költségvetési szervek támogatása	21,9
V. Helyi önkormányzatok támogatása	20,1
VI. Adósságszolgálat	24,3
VII. Egyéb kiadások	9,3
Összesen	100

Az első ránézésre látszik, hogy az előző kormány 335 milliárd Ft. deficitet tervezett, ez a valóságban 350-380 milliárd Ft., vagy ennél nagyobb lesz.

A bevételeknél legfeltűnőbb, hogy a *vállalatok tevékenységéhez kötött befizetések a bevételek 17-18%-át adják*. Ebben a vámok és az importbevételek kb. 100 milliárdot tesznek ki. Viszont az ÁFA, a forgalmi adó, az SZJA, az illetékek a bevételek 70%-át alkotják, 781 milliárd forintot. *Ebből az következik, hogy a terhek nagy része a fogyasztókra, a bérből és fizetésből élőkre hárul, tehát a lakosság nagyobb részére.* Ha emlékszünk Bauer cikkére, nyugodtan mondhatjuk, ez is a cél, vagyis a kevés számú meggazdagodott állampolgár kifejezetten kedvezményezettje lesz ennek a politikának.

Mivel a kormány a nyereséges vállalatokat, vagy a nyereségessé tehető vállalatokat privatizálta, kiszorult abból a lehetőségből is, hogy a keletkező nyereségből részesüljön. Ugyanakkor van olyan külföldi állam, amely maga is vásárolt részvényeket Magyarországon, hogy az itteni nyereséggel az otthoni, nemzeti költségvetést egészítse ki.

Az is világosan látszik, hogy a kormány jelenleg csak valamilyen adófajta növelésével emelheti bevételeit. *Ez pedig a lakosság nagyobb részének újabb megsarcolását jelenti.* A profitokra sem a mérlegszerinti, sem a rejtett profitra nem várható adókiivetés. A kormány, amikor bérvisszafogásról beszél, lényegében a bérek egy részét a vállalatok zsebébe, számlájára kívánja átcsoportosítani. Ilymódon az esetleg megtermelt, de visszamaradt termékeket exportalappá próbálja változtatni. Emellett az állami szervezetekben dolgozók bérét szándékozik visszafogni, reálbérüket csökkenteni.

Békesi pénzügyminiszter 1994-ben úgy nyilatkozott egy konferencián, hogy az állami kiadások 1995-ben 10%-kal emelkednek, az infláció pedig 20% körül lesz. Ez a reálkiadások 8,5%-os csökkentését hozza magával, ami természetesen az állami területen dolgozó közalkalmazottak reálbérét is csökkenti.

Mivel a bevételek növelése csak adóemelésekkel valósítható meg, főleg akkor, ha a lakosságot terhelő adóalapnál nem veszik figyelembe az inflációt, ez a kisembereket terheli, mert az adót minden vállalat, vagy vállalkozó rájuk hárítja tovább.

A kiadási oldal vizsgálatánál az a legfeltűnőbb, hogy a költségvetés 66,2%-a, kétharmada a költségvetési szervek, az önkormányzatok támogatását, adósságfizetését szolgálja. A jövőt egyengető, megalapozó felhalmozásra 5,5% jut. /A magánvállalatok beruházásai nem ismeretek./

Feltűnő az államapparátus fenntartására fordított hatalmas összeg, nevezetesen 320 milliárd forint. Ebből ha a fegyveres testületekre

fordított 143 milliárdot nem számítjuk, 160 milliárd forint a minisztériumok és országos szervek fenntartására, mindenképpen túlzottnak látszik.

Nem kisebb gondot okoz az önkormányzatok 293 milliárdos támogatása. Ez az összeg egyrészt a helyi bürokrácia fenntartását szolgálja, másrészt a sok apró, társult község, ahol korábban csak egyetlen megbízott volt, az elmúlt években 3-4 fős apparátust kapott. A demokrácia drágábbá tette az önkormányzatok működését, a nagyobb baj persze nem ez, hanem az, hogy sok helyen rosszul is működnek. Végső soron ezen a területen is túlköltekezést terveznek.

Bár az adatok a Pénzügyminisztérium tájékoztatóin alapulnak, mégis - vagy éppen ezért - sokszor ellentmondásosak. Egyes helyeken tartalmazzák pld. a társadalombiztosítási befizetéseket és kiadásokat is. Így az 1994. évi költségvetés kiadásaiban a 190 milliárdos tétel két jelentős részből áll, 113 milliárd forint családi és várandósági pótlékra történik, és 71 milliárd egyéb juttatásokra, térítésekre. Ezek a tételek azonban nem betegség és nyugdíjbiztosításra befizetett összegekből erednek.

A társadalombiztosításból származó bevételek és kiadások

	1989.	1990.	1991.	1992.
Bevételek /milliárd forintban/				
Gazdálkodó szervek befizetéseiből	173,6	200,7	208,0	223,9
Lakossági befizetésekből	67,4	84,2	110,5	134,8
Költségvetési szervektől	48,4	67,6	88,8	104,4
Kiadások /milliárd forintban/				
Családi pótlék	52,8	64,2	81,5	91,8
Társadalombizt. kiadás	216,7	278,3	445,5	523,4

Ezek az összegek már a költségvetésen kívül jelennek meg a családi pótlék kivételével.

Rá kell mutatni még egy tételre, a társadalmi önszerveződések támogatásával kapcsolatban. *Ezen a címen 2,2 milliárd forintot kívánnak kifizetni. Ennek egy része a pártok támogatása.* Ha olyan szervezet, mint a Vöröskereszt, vagy a Magyarok Világszövetsége támogatásáról lenne szó, ezt nem is kellene szóvátenni. Viszont tény, hogy olyanok, akik 5-6 évvel ezelőtt elitélően nyilatkoztak az egypárt támogatásáról, ugyanazok most megszavazzák ezt a pazarló támogatást és el is költik ezt az óriási összeget.

Ezzel szemben a szakszervezetnek, mint érdekvédelmi szervezetnek, a tagdíjából kell megélnie, egyetlen fillér támogatást sem kap (sem az alapszervezetek, sem az ágazatok). Ebből az is következtethető, hogy az államhatalom az érdekképviselőket, a szakszervezeteket a társalomból idegen, zavaró körülménynek tekinti, olyannak, amelyeknek nincsenek fontos társadalmi funkciói.

3. A vállalati szintű bértárgyalásokról

Mint láthatjuk, az ezévi költségvetési előirányzatok, amelyek már 1995-re is utalnak, nem nyújtanak valami szívderítő látványt a munkavállalók számára. Mivel a kormány 20-25% közötti inflációt prognosztizál - a forint leértékelése következtében 7-8%-os, a különböző mérlegpasszívumok következtében kb. 15-17%-os anélkül, hogy pontosan ismernék a jövő évi költségvetés számait - ami szükségszerűen a reálbéreket és reáljövedelmeket sodorja veszélybe. A kormány az eddigi nyilatkozatok alapján a bérkorlátozáshoz, az egészségügyi terhek növeléséhez, /újra igaz az a mondás, ami Ferenc József és Horthy idején élt: *drága, mint a patika*/ a közalkalmazottak létszámának csökkentéséhez, különböző eszközökkel a fogyasztás korlátozásához kíván nyúlni. A fogyasztás terhei között a gyógyszerárak mellett alapvető helyet foglal el az energia-, illetve az energiahordozók árának emelése /szembetűnő, hogy a villamosenergiapar értéke kb. 570 milliárd forint, a Villamos Művek Rt. 1994. I. félévének árbevétele 52,8 milliárd forint volt, bruttó nyeresége pedig 2,4 milliárd forint./ szere-

pel első helyen, majd az élelmiszerárak növelése következik. Valószínű, hogy különösen a forgalmi adó és az illetékek mértéke növekszik jelentősen. Számítani lehet a tandíj bevezetésére a felsőoktatásban */nem a tehetség, hanem a pénz kerül a kiválasztásnál első helyre/*, de az összes iskolai felszerelés is jelentősen megrágul. Várhatóan az építkezési költségek is megrágulnak.

Ilyen körülmények és az előzőekben vázolt helyzet alapján tehetjük fel a kérdést, hogy mire számíthatunk. Tudomásul kell vennünk, hogy sem a privatizáció felülvizsgálatára, sem az áremelések korlátozására és talán a Nemzetközi Valutaalappal történő 3 éves hitelmegállapodásra sem került sor, annál inkább sor kerül *a rendőrség megerősítésére, különösen sztrájk-, demonstráció esetére és a szakszervezetek mozgásterének szűkítésére*. Ez az utóbbi valószínűleg főként *önkorlátozás formájában fog bekövetkezni*.

A kérdés azonban önmagában nem ilyen egysíkú. Annál is inkább nem, mert térségünk a multinacionális cégek játéktérének peremére esik. A multinacionális cégek érdekeltsége az egyik oka a Valutaalap diktátumának, különösen, ha a villamosenergiaipar áremelésre gondolunk. Az 570 milliárdért pedig már érdemes a nagy monopóliumoknak is megmozdulniuk. Nem számíthatunk arra sem, hogy a fizetési- és kereskedelmi mérlegünk hosszabb távon javulni fog.

A helyzet korlátja az emberek nyugtalansága, ami ha kis területeken is, de ragályos lehet. */Erre utal az a mocsár, amely Jugoszláviában kialakult./*

A szakszervezeteknek ilyen adott helyzetben rugalmasan és következetesen kell megpróbálni védeni a munkavállalók érdekeit mind a munkaadókkal, mind a kormánnyal, időnként sajnos még a társszervezetekkel szemben is.

Az megállapítható, hogy a központi probléma a mostani helyzetben is a bérek, reálbérek helyzete. Fontos megérteni, hogy pld. a dohány-

ipar teljesen privatizált, a húsiparban is folyik a privatizáció, ha nem is nagy monopóliumok működnek ott. Éppen ezért a bérhez és az inflációhoz is más módon kell közelíteni, mint az állami érdekeltségű cégeknél, vagy a közalkalmazottak körében. Elvileg szolidárisnak kell lenni velük, hiszen a kormány és a parlament rájuk közvetlenül hozhat törvényt. Viszont a magántőkés vállalkozásokra sem a kormány, sem az ÉT nem hozhat közvetlenül döntést, elképzeléseit közvetett úton, pénzügyi eszközzel, hitel-, kamatpolitikával próbálhatja meg érvényesíteni. Nem írhatja elő pld. a bérkorlátozásokat, mert ez a tőkés vállalat belső ügyébe történő beavatkozás. Cáfolták ugyan Békesi Lászlónak a multinacionális cégekhez írt levelét, amelyben felszólította őket bérkorlátozásra, ami így bérkartell lenne és mint ilyen, törvényellenes. Ugyanakkor ez a beavatkozás gyámkodásnak minősülne a nagytőke felett. Más szóval, a szidott atyáskodás, paternalizmus visszahozása, de most éppen nem a munkavállalók érdekében, hanem ellenük.

Szakszervezeteinket is zavarja a munkában, hogy az ÉT konkrét százalékokban köt megállapodást, pld. a béremelés 14-20%-os lesz. A cégek ugyanis ilyenkor mindig az alsó értékből indulnak ki. A szakszervezetek számára az lenne az elfogadható megállapodás, hogy a béremelés minimális százaléka az infláció progresszív nagysága, ezért nekünk a bértárgyalásokon a 25%-os inflációból kell kiindulnunk, a reálbér megtartása érdekében ennek ellensúlyozását kell alapul venni. A bértárgyalásoknál figyelembe kell venni azt is, hogy az adott vállalatnál mennyire növekedett a munkavállalók teljesítménye. Ezt a teljesítmény-növekedést ugyanis valamilyen módon a bértárgyalásokon szintén figyelembe kell venni, ilyen vállalatoknál növelni kell a béralku erősségét és természetesen akkor nem a 25%-os béremelésről, hanem ennél nagyobb bérnövekedésről kell tárgyalni.

Tehát van a bérrendezés, amely az inflációt követi, és van a béremelés, amely a munkavállalók teljesítmény növekedéséhez igazodik. Ebből a két tényezőtől kell kialakulnia a béremelés mértékének.

A bértárgyalások során alapvetően a következő körülményekre kell felkészülni:

- 1.) Előfordul, hogy a vezetők rossz üzletmenetre, veszteségekre, növekvő költségekre hivatkoznak. Ha romlik az üzletmenet, értékesítési nehézségek vannak, ez a menedzsment munkáját minősíti, ez az ő teljesítményük, tehát ez a munkavállalók számára nem elfogadható ok egy alacsonyabb szintű bérmegállapodásra. Ugyanez a helyzet a veszteségekkel. Ami pedig a költségeket illeti, a bérköltségek az összköltségek elenyésző részét alkotják, *a dohányiparban kb. 8-10 százalék, a húsiparban sem lehet több 15-18 százaléknál.* Az anyag-, energia- és a szállítási költségek magasak, és ott lehet takarékoskodni.

Még 30%-os egyszeri béremelés is mindössze maximum 3-4%-os költségnövekedést idéz elő, amely minimálisan 15%-os árrésbe beleférne, áremelés nélkül.

- 2.) Előfordulhat, hogy bércsökkenést akarnak a cégek előirányozni, vagy ehhez elvi egyetértést akarnak a szakszervezeti vezetőktől kieroszakolni. Ezt el kell utasítani, ugyanis ilyen nagymértékű infláció mellett elfogadhatatlan. *A cégek gyakoroljanak nyomást a kormányra, hogy csökkentse az infláció mértékét.* Az infláció ugyanis a jelenlegi kezelhető formájában mind az állam, mindpedig a vállalatok érdekeit szolgálja. *Így az inflációval könnyebben lehet a jövedelmeket átcsoportosítani azok zsebébe, akik "ismerik a dörgést".* A bércsökkenéssel elvileg sem lehet egyetérteni, mert a pénznek ma már nincs önálló értéke, a csereértéke rendszeresen csökken és sehol a világon nem tapasztalható, hogy az árak lefelé mennének.

A bértárgyalásokra, mint minden más tárgyalásra, csak alaposan felkészülve szabad elmenni. Ismernünk kell a cég lehetőségeit, fejlődését, piaci prognózisait és részlegesen a pénzügyi tervét.

Megítélésünk szerint már nem indokolt sem a dohányipar, sem a húsipar visszafejlesztése, mert:

- a.) *a belső piac rejtett kereslete megvan, a szükséglethez a fizetőképes kereslet alacsony, az importvámok bevezetése, emelése lehetővé teszi ennek kihasználását,*
- b.) *az agrárpiaci rendtartás Raskó-féle végrehajtása következtében a tenyészállatok tízezreit vágták le és hagyták parlagon a földek egy részét, a masszív termelőbázisok többsége szétesett, vagy csődbe kényszerült, még ültetvényeket is vágtak ki, amelyek termőképeseek voltak. Mindez a nyugati Közös Piac peremére kerülésünk, közeledésünk oltárán lett feláldozva,*
- c.) *a külföldi piacrajutást nem korlátozza belső gát, ez csak a menedzsment munkájától függ,*
- d.) *jó lehetősége van a kijutásnak a keleti piacokra. Ez ugyan több munkát kíván és más jellegű akadályai vannak. Az áruviszonyok- és kapcsolatok nem kellően fejlettek, a bartellüzlet mégis széles lehetőségeket kínál, bár a szállítások veszélyeztetettek, mégis lehetséges ezen az úton is járni. A menedzsment megfelelő kereskedelempolitikával, megfelelő garanciák megkeresésével, rámenős értékesítési tevékenységgel lekötheti a kapacitások nagyobb részét.*

A bértárgyalásokra a XXII/1992. törvény 37. paragrafus 3. bekezdése alapján négy hónapon belül sort kell keríteni. A törvény azt is előírja, hogy a szükséges adatok rendelkezésre bocsátása mellett kell ezt elkezdeni.

Ennek jegyében az alábbi adatok megismerését és elemzését kell a tárgyalócsoportnak elvégezni:

- javaslat a vállalat részéről a béremelés mértékére,
- ütemezésére,
- minimális alsó határára,
- milyen körre terjedjen ki a javaslat (az említett törvény X. fejezete a vezetőket nem sorolja ide).

A következő adatokat kell megkérni:

1. A vállalat árbevétele 1994-ben (a változás%-ban 1993-hoz viszonyítva),
2. A beruházások Ft-ban (kész- és a folyamatban lévő beruházások),
3. Forgó tőke forintban,
4. Az adózás előtti nyereség,
5. Adózott nyereség,
6. Hozzáadott érték,
7. Átlagos állományi létszám
8. A bérmegállapodással érintettek keresettömege 1994-ben, és a pénzügyi tervben 1995-ra a nulla nullás előirányzat /béremelés nélküli előirányzat/,
9. A legalacsonyabb havi átlagkereset- és fizetés,
10. A legmagasabb havi átlagkereset- és fizetés,
11. A 9. és 10. pontban foglaltak szórása,
12. A cég foglalkoztatási tervei és célkitűzései.

Tisztában kell lennünk vele, hogy 1995-ben újabb 250 ezer ember kerül az utcára. Ez a körülmény nyomást fog gyakorolni a béralkura. Ha a szakszervezeti vezetők és a tárgyalóbizottság ismeri a munkavállalók helyzetét és hangulatát, felkészült a rendelkezésre álló adatokból, akkor meg tudják határozni pontosan a tárgyalási célokat, a tárgyalási taktikát, amelyeket azonban nem szabad nyilvánosságra hozni. A tapasztalat az, hogy a tisztségviselők mindinkább megértik, hogy kemény alku ez, amelyet felkészültséggel, hidegvérrel és nagy elszántással kell végigcsinálni. Ezt az ütközetet nem lehetséges sem az MSZOSZ-nél, sem az ágazati központokban megvívni, a súlypont a vállalatoknál van, ahol természetesen sokkal nehezebb is látszatmegállapodásokat kötni. A szövetségéknél elemezni tudunk, tudunk taktikai tanácsot adni, részt tudunk venni egy-egy konfliktus irányítá-

sában, az ütközetet azonban csak helyben lehet megvívni, együtt a munkavállalókkal. *A tárgyalócsoporth ereje, lehetősége abban van, hogy mennyire támogatják a vállalat dolgozói.*

Most röviden tekintsük át, hogy milyen eszközök állnak rendelkezésünkre:

1. *Legfontosabb a szolidaritás*, ahol szövetséget lehet kötni más szervezetekkel is, ha tisztességesen, jó akaráttal, feladatorientáltan tárgyalunk velük. Van már ilyen tapasztalatunk, az Élelmi-szeripari Szakszervezetek Uniójának léte is ezt bizonyítja.
2. *Rendelkezésre áll a nyilvánosság*. A rendellenességeket, a privatizációs erőszakot, a munkavállalók semmibe vételét, fosztogatását, az arroganciát, emberi jogaiknak és emberi mivoltuknak a megsértését minden esetben nyilvánosságra kell hozni. Erre az Unióban tömörült szervezetek már eddig is nagy erőfeszítéseket tettek és eredményeket értek el.
3. *Nyílt párbeszéd a tagsággal*, nem eltitkolva semmit, ami rájuk tartozik, törekvéseinkről, szándékainkról az információk szűkszavúak és általánosak legyenek, ugyanis fecsegőkre, spiclikre, besúgókra mindig számítani kell, a tárgyalásokon a váratlanság tényezője pedig számunkra nagyon fontos eszköz. Tájékoztatni kell a tagságot, ha rágalom éri a tisztségviselőket, de ne a rágalommal foglalkozzanak, hanem a bérrel és azzal, hogy miben kell megegyezni. Amikor az ütközet lezajlott, a tárgyalások befejeződtek, akkor kell foglalkozni a rágalommal, a kompromittálással. Nem szabad viszont a mi részünkről rágalmazni, még megharagudni és felháborodni is tudatosan kell a tárgyalási taktika elősegítésére.

Józan ész, elkötelezett szív, hideg fej, ez az amire szükség van!

4. *Számítani kell más szervezetek szolidaritására*. Hangosan, nyilvánosan tiltakozni kell mindig, ha a munkavállalók érdekeit bármilyen sérelem éri, tiltakozni a helyi vezetőknél, s ezt eljut-

tatni az országos szervekhez, pld. a Miniszterelnöki Hivatalhoz, a parlament elnökéhez, még akkor is, ha pillanatnyilag nem lát-szik, hogy bármilyen fogantja lenne. *Ezzel alapozzuk meg ugyanis a jövő ütközeteit.*

Ha Skóciában elküldenek 180 embert, a Világszövetség már világgá kürtöli és kéri a szolidaritásunkat. Miért ne tehetnénk meg ezt mi is, ami segíti a munkavállalókban kialakítani a kollektív önvédelmi reflexet, az állam és a tőke vaspatája alatt csak így lehet levegőhöz jutni.

5. Mint már említettük, *az alapvető eszköz az, hogy milyen hátor-szágunk van, mennyire támogatja az érdekképviselet célját a tagság, és a szakszervezeten kívüli munkavállalók, sőt más szö-vetségekhez tartozó szervezetek.*

4. Újabb információk a bértárgyalásokhoz

A híradások szerint a kormány adókötelessé kívánja tenni a termé-szetbeni juttatásokat is /ebédet, ebédterítést, amelyek még a Horthy rendszerben sem voltak adókötelesek/. Ezek további 5-10%-os adóte-her-növekedést jelentenek. A nyilatkozatok úgy hangzanak, hogy nem fognak adót emelni, valójában azonban úgy néz ki, hogy *csak kiter-jesztik az adóterheket. Ezzel az Élelmiszeripari Szakszervezetek Uniója semmiképpen nem érthet egyet.*

Amennyiben a kormány mégis bevezeti az adót, meg kell tárgyalni a munkaadókkal, hogy ezeket a térítéseket segélyként, vagy valami-lyen más adómentes formában fizessék ki. (Pld. Sátoraljaújhelyen a cigarettát azért kapják, hogy ellenőrizzék a termék minőségét, így a minőségellenőrzés költséggé válik és nem adóköteles.)

Az új információ szerint az Országos Energetikai Hivatal javaslata a villanyáram 78%-os, a gáz 75%-os, a távhőszolgáltatás 35%-os emelé-se.

Az előzőekben már utaltunk rá, hogy az energiaiparban óriási üzletről van szó. Csak a *villamosenergia* felhasználása évi 100-120 milliárdos bevételt produkál. Viszont a villamosenergiaiparban jelentős rekonstrukciót kell megvalósítani, kb. 400-500 milliárd forintot kellene a következő 10-15 évben erre fordítani, vagyis évente 30-35 milliárdot, ha a programot 10 év alatt valósítanák meg. Ennek alapján viszont mindössze 30-40% közötti áremelést kellene megvalósítani és akkor ebbe nem számítottuk bele a villamosenergiaipar évi 5 milliárdos nyereségét.

Ebben az összefüggésben még nem beszéltünk az úgynevezett *egységesítésről*. Az a helyzet alakult ki, hogy a nagyobb távolságra lévő fogyasztók vezetékfenntartását a vezeték mentén keletkező veszteségeket a nagyobb települések lakosaival fizettetik meg. Ezért nem lehetne egy tanyán élő fogyasztó és egy városban lévő fogyasztó számára egységes árat számolni, mert különbözőek a költségek.

Hasonló a helyzet a *gázzal*. A szétzilált keleti kereskedelmi kapcsolatok, a kimerülő magyar gázmezők, az atomenergiától és vízienergiától való viszolygás és a velejáró politikai felhangok miatt a munkavállalók terheit fogják növelni.

A kormány elkészült TGM javaslatából idézünk: „*a bérpolitikai alapelvek között a tervezet leszögezi, hogy a reálbéreknek igazodniuk kell a gazdasági teljesítményhez. Mivel az infláció következtében az árak 3,5-szeresére nőttek, a GDP viszont 16-20 százalékkal esett vissza, ami azt mutatja, hogy erősebb volt a nadrágszínhúzás a szükségesnél és akkor még a privatizáció okozta munkavállalói veszteségeket nem is vettük figyelembe, amikor nélkülük, kizárásukkal hajtották végre olyan intézmények privatizálását is, amelyben az ő munkájuk van és kizárták őket a kárpótlásból is./ A költségvetési intézményi szférában a versenyszféra bérnövelési megállapodását tekintik irányadónak*

... a vállalkozási szférában középszintű megállapodások szükségesek, ehhez az ÉT évente ajánlásokat fogalmaz meg”.⁵

Ebben a tekintetben az a lényeg, hogy az ÉT milyen *alacsony ajánlásokat fogalmaz meg*, egyébként felesleges ez a megállapítás, mivel ezt már törvényben rögzítették. Az ÉT ilyen működése sok esetben hasonlít a háború előtti olasz és német korporációs rendszerhez, ami nem válik dicsőségére a magyar érdekegyeztetési rendszernek sem.

A tervezetben a foglalkoztatáspolitikáról a fekete gazdaságig egyelőre általánosságokat lehet megtudni. Általánosságokat fogalmaz meg a szociálpolitikáról is. Szól a tervezet a társadalombiztosítás pénzügyi stabilitásának megteremtéséről és a nyugdíjrendszer átalakításáról. Eszerint az öregségi nyugdíjhatár mindkét nemnél 62 év lenne, az 5 évvel korábbi nyugdíjbamenetel lehetősége mellett.

Szeretnénk megjegyezni, hogy az állam nyugdíjbiztosítása a legjobb üzlet, ha tisztán csinálják. A munkavállalók és a vállalatok annyi nyugdíjárulékot fizetnek életük során, hogy ha ezt kamatos kamattal + inflációs rátával számoljuk, akkora összeg keletkezik, hogy magasabb nyugdíjat lehetne fizetni, mint amilyen az utolsó aktív éveikben a fizetésük volt. Erről 1978-ban készült egy tanulmány, amelyet 1988-ban a jelenlegi pénzügyminiszter, Békesi László is megkapott, amit Ő a szokásos módon lekicsinylő, vállrándító válasszal elutasított.

A TGM utolsó bekezdése igen figyelemreméltó. A megállapodásban foglaltak betartásáért és betartatásáért részben közösen, részben az egyes oldalak külön-külön is garanciákat vállalnak. *A munkavállalók például a megállapodás hatálya alatt tartózkodnak a központi nyomásgyakorló eszközök alkalmazásától, vagyis akik aláírják, a jövőben nem szervezhetnek sztrájkot.*

⁵ Elkészült a kormány TGM javaslata. Magyar Nemzet, 1994. november 12. 11. o.

Ez a pár megfogalmazás is elegendő ahhoz, hogy az Élelmiszeripari Szakszervezetek Uniója számára ne legyen elfogadható egy ilyen megállapodás. A szakszervezet ellenkező esetben a kormány fiókszervezetévé válik, amelynek következménye lehet, hogy a tagság tömege-sen fogja továbbra is elhagyni a szakszervezeteket.

Az aláírás ellen szól az is, hogy nem tárgyalták meg az érintettekkel, a tagsággal, ismét a tagság helyett, felettük és nélkülük egyezkedik valaki. Ilyen nagy horderejű kérdésben a szakszervezet egyik tisztségviselője sem viselkedhet antidemokratikusan.

A sztrájkjog felfüggesztése is alkotmányellenes. Az alkotmányos jogokról még önként sem mondhat le az állampolgár.

Éppen ezért az a javaslat fogalmazható meg, hogy:

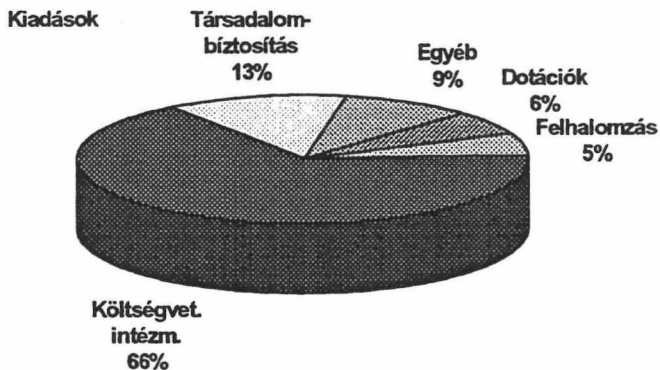
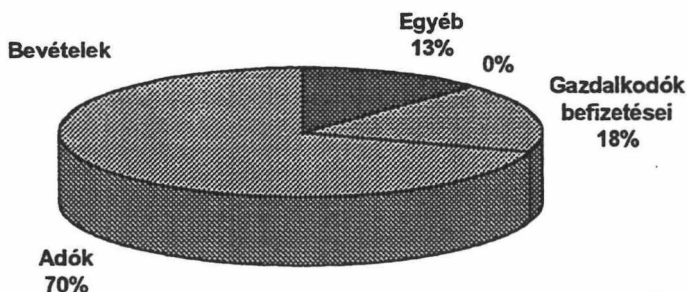
a./ a szakszervezet ne fogadja el a TGM-t a jelenlegi formájában, hiszen a nadrágszíjhúzásért a munkavállalók semmit sem kapnak cserébe, még azt a gyógyírt sem, hogy a rendszerváltás haszonélvezőit legalább olyan mértékben terhelje a kormány a rendszerváltás költségeivel, mint a munkavállalókat.

b./ Javasolni kell, hogy az Élelmiszeripari Szakszervezetek Uniója erről közleményt fogalmazzon meg, értesítse a kormányt és az MSZOSZ-t.

MELLÉKLETEK⁶

1. sz. melléklet

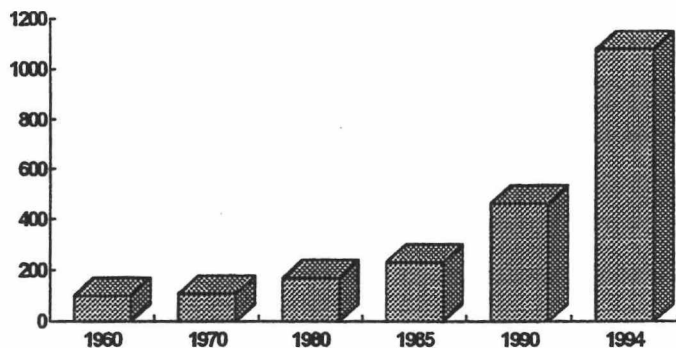
Az 1994. évre előirányzott költségvetés bevételei és kiadásai

⁶ A mellékletben szereplő adatok – a hivatalosan közzétett statisztikai forrásokra támaszkodva – az Élelmiszeripari Szakszervezetek Uniója szakértőinek elemzése alapján készültek. (A szerk.)

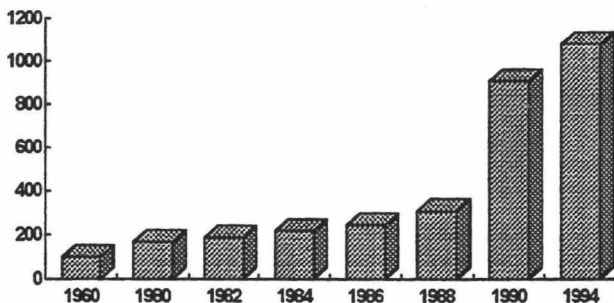
2. sz. melléklet

A fogyasztói árindex alakulása 1960 és 1994 között

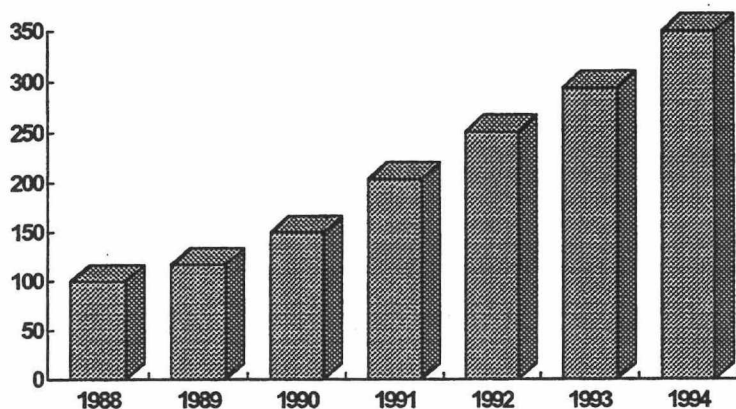

3. sz. melléklet

A fogyasztói árindex alakulása 1960 és 1994 között, különös tekintettel az 1980-as évekre

A fogyasztói árindex alakulása 1988 és 1994 között

A nettó bér aránya az összes bérjellegű költségekhez viszonyítva %-ban

Bruttó bér (Ft)	Nettó bér (Ft)	Téher (%)
11.000	9.268	55,8
17.000	13.078	50,9
20.000	14.689	48,6
25.000	17.375	46,0
30.000	20.059	44,3
40.000	25.429	42,1
50.000	30.433	40,3

Megjegyzés: A munkaadót terhelő költség: 44% + 7%
 A munkavállalót terhelő költség: SzJA + 10% + 2%

6. sz. melléklet

A társadalombiztosításból származó bevételek és kiadások alakulása

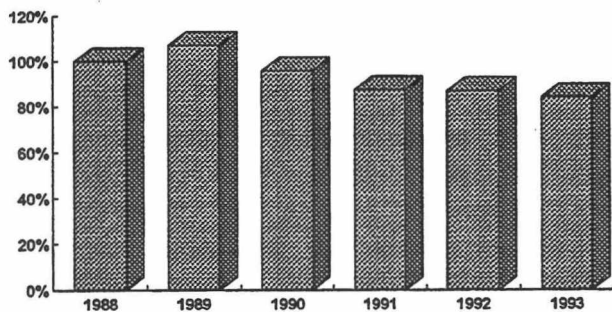
	1989	1990	1991	1992
Bevételek (milliárd Ft-ban)				
Gazdálkodó szervezetek befizetésiből	173,6	200,7	208,0	223,9
Lakossági befizetésből	67,4	84,2	110,5	134,8
Költségvetési szervektől	48,4	67,6	88,8	104,4
Kiadások (milliárd Ft-ban)				
Családi pótlék	52,8	64,2	81,5	91,8
Társadalombiztosítási kiadás	216,7	278,3	445,5	523,4

7. sz. melléklet

A külföldi tőkeimport

Év:	Külföldi tőke millió USD	Külf.tőke halmozva millió USD
1972-80	550	550
1990	900	1450
1991	1700	3150
1992	1640	4790
1993	2300	7090
1994 (becslés)	1500-2000	8590-9090
Összesen:		8590-9090

Az egy keresőre jutó reáljövedelem alakulása

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Dr. Arday Lajos

Kisebbségek és biztonság Kelet-Közép-Európában¹

A szuperhatalmak szembenállásának évtizedeiben, amely mesterségesen osztotta földrészünket Kelet- és Nyugat-Európára, a biztonság katonai összetevője dominált. Az „agyaglábú óriás”, a Szovjetunió belső összeomlása és felbomlása után és annak következményeként egyre inkább teret nyer a biztonságfogalom bővülése, komplex értelmezése, amely szerint egy állam, egy térség – a mi esetünkben Kelet-közép Európa – biztonságát

- gazdasági,
- politikai-társadalmi (szociális, morális),
- katonai, geostratégiai,
- emberi jogi-kisebbségi és
- környezeti, környezetszennyezési tényezők^[1] együttesen határozzák meg, illetve veszélyeztethetik.

A biztonságpolitikában növekedett a közvetlen földrajzi környezet jelentősége; a potenciális világméretű és nukleáris összecsapás veszélyét felváltották a valóságos regionális, helyi konfliktusok, illetve azok kialakulásának lehetősége.

Előre bocsátva ama meggyőződésünket, hogy *térségünkben a legnagyobb veszélyt, a legerősebb destabilizáló tényezőt a gazdaság összeomlása jelenti, annak minden negatív, sőt tragikus hatásával együtt*^[2], e tanulmányunkban a *nemzeti, kisebbségi és emberi jogi vonatkozásokat*

¹ Ez az előadás a „Közép-Európa mint perspektíva” c. konferencián elhangzott előadás bővített változata. A konferencia helye és időpontja: Kiskunfélegyháza, 1994. október 14-16.

fejtjük ki részletesebben. Az új típusú kockázatok jelentős része ugyanis a két többnemzetiségű szövetségi állam, a volt Jugoszlávia és Szovjetunió széteséséből következik, illetve általában a nemzeti, többségi-kisebbségi, (egykori) uralkodók és elnyomottak közötti ütközések felszínre kerüléséből, megsokszorozódásából, szerte a térségben. A gyűlöletet hirdető „osztályharc”, a „proletár internacionalizmus”, a „testvériség-egység” hangzatos és félrevezető jelszavai mögött szinte minden esetben a birodalmi szovjet, jugoszláv, csehszlovák érdekek érvényesítése állt. A hatalom birtokosai általában a többségi nagyorosz, szerb, cseh és román nemzethez tartozók, a hozzájuk asszimilálódó, a birodalmi eszme és a diktátorok janicsárjai voltak. A kisebb és esetenként fejlettebb (ukrán, szlovén, horvát, magyar) társnemzetek és kisebbségek önálló államiségát felszámolva, jogos és szerződéseken (Korfu 1917, Pittsburg, Genf 1918) rögzített autonómia igényeiket semmibe véve, Moszkvából, Belgrádból és Prágából kormányzott, centralizált párt-államokat hoztak létre. A nemzeti-kisebbségi követeléseket erőszakkal fojtották el, vagy a „szőnyeg alá söpörték” azokat; a problémákat Lenin, Tito vagy éppen Ceausescu szellemében megoldottnak nyilvánították, illetve kijelentették: a szocializmus építése során önmaguktól, automatikusan megoldódnak.

A szovjet irányítású keleti blokk megszűnését általános örömujjongás kísérte világszerte. A demokratikus intézmények bevezetése, az addig elnyomott nemzeti szuverenitások helyreállítása a térségben alátámasztotta ezt a lelkesedést. A fordulat után azonban Közép-Kelet-Európa biztonsága nem javult meg automatikusan. Hamarosan kiderült, hogy a mesterséges, ideológiai-katonai szembenállás mindent összemosó tömb-szemlélete alapvetően elhibázott volt. Az ideológiai és hatalmi vákuumot az addig elnyomott nemzeti-kisebbségi érdekérvényesítés kezdte betölteni. „A nemzetben való gondolkodás az egyetlen fennmaradt közélmény a kommunizmus összeomlása után; a nemzet maradt az egyetlen, védelmet nyújtó közösség.”^[3]

A nemzeti önrendelkezési mozgalmak a külső politikai függés, a csatlós helyzet megszűntetése, az államok teljes szuverenitásának visszaállítása után – nem várt erővel – fejlődésük újabb szakaszába léptek. Ennek a szakasznak, mely az előbbinél sokkal érzékenyebbnek bizonyul a nemzetközi biztonság szempontjából, színterét a többnépű, soknemzetiségű közép- és délkelet európai államok alkotják.

A feloldhatatlan igény- és érdekütközések közös gyökere – a nyugat-európaihoz viszonyítva – megkésett és torz nemzetfejlődés a soknemzetiségű birodalmakon belül, valamint a két világháborút lezáró békerendszerek együttes hatására kialakult *államhatárok eltérése az etnikai határoktól*.^[4] Térségünkben nincsenek egynyelvű, egy kultúrájú, egy vallású „tisztá” nemzetállamok; egyesekben (Románia, Szerbia) több milliós nemzeti kisebbségek élnek. Ha a többségi vezetés ezek beolvasztására törekszik, vagy amint napjaink eseményei bizonyítják, elűzi, kiirtja őket, vég nélküli konfliktusok sorozatával kell számolnunk^[5]. A kirekesztést, jogfosztást, és a finoman „etnikai tisztogatás”-nak nevezett szömyűségeket a minden áron egységre, egyszínűsége törekvő nemzetállami keretek és gondolkodás teszi lehetővé, így *térségünkben a mai formájukban létező „nemzetállamok” jelentik az egyik legnagyobb biztonsági kockázatot.*

Az új államok megjelenése, illetve az államok területi újrameghatározódása mégjobban aláhúzta a nemzeti kisebbségek ügyének jelentőségét a térségben. Ezek az átalakulások valójában nem oldották meg – nem is oldhatták meg – a nemzetiségi problémát; az új határok közbeiktatásával számos esetben csupán új állami keretbe helyezték azt. A háború sújtotta területeken, így a Balkánon, Moldáviában és a Kaukázusban, a kisebbségek még az eddiginél is kiszolgáltatottabb helyzetbe kerültek. És a továbbterjedés kockázata miatt más potenciális veszélyzónák is vannak – ilyen a szerbiai Koszovó és a nagy számú magyart magába foglaló Vajdaság -, ahol különféle nemzetiségű, ártatlan és védtelen polgári lakosok válhatnak új agressziós cselekmények áldozatává. A „többség”-”kisebbség” feszültségek azt bizonyítják, hogy az

emberi és kisebbségi jogok tiszteletben tartása nemcsak jogi és humanitárius kérdés, hanem mindinkább a közös nemzetközi biztonság alkotórésze, a harmadikból átkerült az első kosárba. Több nemzetközi fórumon az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (a helsinki folyamat), az ENSZ, a NATO, az Európai Közösség és a Nyugat-Európai Unió próbál szembenézni ezzel a jelenséggel, mely átfogó megoldás híján tartós válsaggal vagy teljes politikai káosszal fenyeget. Ezért minden eddiginél sürgetőbb feladattá vált a megelőzés. A stabilitás legfontosabb előfeltétele a jól működő piacgazdaság, modernizált és integrált – ez nyilvánvaló és elfogadott tény. A második fontosságát még nem ismerte fel a nyugat-európai közvélemény: Európa nem lehet békés és biztonságos kontinens, amíg megoldatlan nemzeti-kisebbségi problémák vannak Közép- és Kelet Európában, amelyek – a szociális feszültségekkel, az elszegényedéssel és elégedetlenséggel párosulva – robbanáshoz, az egész kontinens „balkanizálódásához” vezethetnek.

A már több mint két éve folyó „jugoszláv örökösödési háború”^[6] a legvéresebb katonai összetűzés, ami kontinensünkön 1945 óta lezajlott. Több szempontból is egyedülálló: a térség legerősebb és legjobban felszerelt hadserege, amely eredményesen küzd Nagy-Szerbia létrehozásáért, a polgári lakosság ellen visel hadjáratot. A középkoriakon túltevő kegyetlenkedések, a nők megerőszakolása, az elfoglalt települések szervezett kirablása és elpusztítása (különös tekintettel a nem-szerb templomokra és műemlékekre), stratégiai jelentőség nélküli, menekültekkel túlszűfolt városok lövése, lakóik elűzése vagy kiirtása mind az ellenállásra képtelen és védtelen embereket sújtja. Dalmácia, Bosznia-Hercegovina és Kelet-Szlavónia városai, ipari üzemei összehasonlíthatatlanul többet szenvedtek, az okozott kár sokkal nagyobb, mint a II. világháború öt éve alatt. Szerb megszállás alatt van Bosznia-Hercegovina 70%-a, Horvátország közel egyharmada, holott a szerbek lakossági aránya 1991-ben 33-35, illetve 11-12% volt. Az igazságos és arányos területi felosztást az teszi lehetetlenné, hogy a városok általában muzulmán és horvát többségűek (voltak), míg a

környező elmaradott, gyéren lakott, mezőgazdasági területek sok esetben vegyesek vagy szerb többségűek.

Koszovóban, ahol a lakosság 90%-a albán, 1981 óta van hadiállapot. Az ottani „rendfenntartás” és a hadviselés költségeit nagyrészt a vegyes etnikumú Vajdaság módszeres kirablásából fedezik, és mindkét tartományt megfosztották kvázi-köztársaság jogállásától, amelyet az 1974-es alkotmány biztosított számukra.

A szerb-horvát fegyveres konfliktus bármely pillanatban kiújulhat ^[7], az álláspontok összeegyeztethetlensége miatt és a gazdasági-stratégiai életképesség biztosítására. A szerb agressziót mindkét esetben *etnikai igazolással* próbálják alátámasztani, ami leegyszerűsítve így hangzik: ahol egy szerb él, az Szerbia, azaz azoknak a területeknek (Nagy)Szerbiához kell tartoznia.

A horvát vezetés eltökélt szándéka a *történelmi határok* visszaállítása. Ez nem csupán elvi kérdés: a maslenicai tengerhíd visszaszerzése és biztonságos használata létfontosságú, hiszen egyedül azon keresztül tartható fenn a szárazföldi összeköttetés Dalmácia és Horvátország központi területei között. Másfelől a banja lukai és a knini „Krajinák” gazdaságilag életképtelenek, s nincs közúti-vasúti összeköttetésük Szerbiával. Ezért Vinkovci, Bosanski Brod és Dobojski életbevágó fontosságú mindkét fél számára. A horvátok Bosznia-Hercegovina közel egyharmadára is igényt tartanak, történelmi jogon, s mivel tömbökben élő horvát etnikum található Hercegovinában és a Szávától délre, etnikai indokolással. Lakosságon belüli arányok ott 17-19%. Az egykori Jugoszlávia központi köztársaságának etnikai-stratégiai szempontok szerint történő felosztásában állítólag már régen megegyezett Milosevic szerb és Tudjman horvát elnök, csupán enklávékat hagyva meg a népesség közel felét kitevő muzulmánoknak. Ennek ismeretében érthető, hogy a muzulmánok kétfrontos háborúra kényszerülnek, s hogy a gyengébb ellenféltől – a korábbi szövetségestől, a horvátoktól – próbálnak területeket (vissza)szerezni (Mostar).

A dél-szerbjai Novipazari Szandzsák 327 ezer muzulmánjáról alig esik szó, pedig ott is a koszovóihoz hasonló hadiállapot uralkodik. A Milosevic-kormány mereven elzárkózik autonómia-követelésük teljesítésétől, és sokan közülük önkéntesként harcolnak hittestvéreik oldalán Boszniában a szerbek ellen.

Az első pillanatban hihetetlennek hangzik, de az albán demográfiai robbanás időzített bombája vetette szét Jugoszláviát.^[8] Erre a kihívásra volt válasz a nagyszerb nacionalizmus feléledése (az 1986-os akadémiai memorandum, nyomásgyakorló tömegtüntetések szervezése, Milosevic 1989 júniusi Kosovo Polje-i beszéde, a tartományok autonómiájának felszámolása), Jugoszlávia szerb uralom alá való (vissza)helyezésének igényével. Ez, a többiek számára elfogadhatatlan megfélemlítő és hatalomkoncentráló szerb politika okolható Jugoszlávia széteséséért és nem a szlovén, horvát és boszniai muzulmán szeparatizmus.^[9]

Az idő és a népszaporulat az albánoknak dolgozik. Kis-Jugoszláviában és Makedóniában közel 3 millió albán él, csaknem annyi, mint az anyaországban. Néptársainak akaratát kifejezve I. Rugova az albán-lakta területek egyesítéséért egy koszovói albán köztársaság megteremtéséért küzd, (egyelőre) Jugoszlávián belül. Azt is kijelentette, hogy nem hajlandók tovább együtt élni a szerbekkel. Az új, demokratikus albán vezetés többször kinyilvánította: fegyveresen is beavatkozna, ha Szerbia a horvátországihoz és boszniaihoz hasonló „etnikai tisztogatás”-ra szánná el magát Koszovóban – ez viszont egy regionális háborút robbanthatna ki, Görög- és Törökországgal a szembenállók között. Makedónia belső stabilitását is veszélyezteti a hivatalosan 25, albán vélemény szerint 40-45%-ot kitevő albán kisebbség, amely Koszovóval összefüggő tömbben él Tetovo-Kumanovo vidékén. Ha nem is a közeli jövőben, de bizonyára létrejön egy Nagy-Albánia, inkább Pristina, mint Tirana központtal.

A gyenge és „négy tűz közé”^[10] szorult Makedónia sorsa két erős szomszédjától, Görögországtól és Szerbiától függ. A görög álláspont szerint e név használata – történelmi jögon – csak Görögországot illeti

meg. A történelemre való hivatkozás mögött nagyon is reális félelem rejlik: egy szomszédos önálló makedón állam vonzó erőt gyakorolhat a néhány tízezer „szlavofon hellén”-re, ahogyan az ott élő bolgár-makedónokat emlegetik. A görög tiltakozás és zsarolás hatására csak néhány állam ismerte el eddig az új államalakulatot. A szerb szélsőségesek is „Dél-Szerbiá”-ról beszélnek, s az 1991 évi népszámlálás szerint az ott él 44 ezer szerb^[11] helyett 250 ezerről, akiknek természetesen Szerbiához kell tartoznia.

Bulgária ugyan elismeri a fennálló határokat, és jelenleg nincs abban a helyzetben, hogy érvényt szerezhessen nemzeti aspirációinak, de nem szabad elfelejteni, hogy (a Szovjetunió támogatását élvező) Bulgária évtizedeken át tagadta a makedón nemzet létezését. Történelmi-nyelvészeti-néprajzi érveket sorakoztattak fel annak bizonyítására, hogy a makedónok valójában bolgárok, akiket szerencsétlen történelmi körülmények szakítottak el a bolgár nemzetől, s hogy a makedón nyelv egy elszerbesített nyugat-bolgár nyelvjárás.

Nyilvánvaló, hogy *térségünk biztonságára pillanatnyilag a legnagyobb veszélyt az expanzív nagyszerb nacionalizmus jelenti*. Annál is inkább, mivel Szerbia és a Milosevic-kormány élvezi Orosz- és Görögország feltétlen támogatását, és ezek az országok Ukrajnával együtt határozottan ellenzik a szerbek elleni fegyveres fellépést az ENSZ-határozatok végrehajtására. A háború folytatásához nélkülözhetetlen üzemanyag- és fegyverutánpótlás is elsősorban Görögországon és Románián át érkezik. A jugoszláv hadsereg a hidegháború időszakában erősebb volt, mint a szomszédos „szocialista” országos haderői együttvéve; ezt a félelmetes hadipotenciált a bécsi fegyverzet- és haderő-csökkentési megállapodás (CFE Treaty) sem csökkentette, és csaknem egészében Szerbia rendelkezésére áll. Ez a haderő – a mindenkori kormányzatra is befolyást gyakorló, szélsőséges félkatonai szervezetekkel együtt – állandó veszélyt jelent legtöbb szomszédjára,^[12] így a haderők kiegyenlítésének, térségünk biztonságának előfeltétele támadó nehézfegyvereinek megsemmisítése és a

– főként Boszniában és Horvátországban tevékenykedő – félkatonai szervezetek leszerelése-feloszlatása.

A szovjet fenyegetés által fenntartott megosztottság évtizedeiben Közép-Európa eltűnt. 1989-90 után tanúi vagyunk egy több mint ezer éven át létezett történelmi-kulturális-gazdasági-mentálisbeli egység újjászületésének: az összetartozás és hasonlóság világosan kirajzolódik az egykori Osztrák-Magyar Monarchiához tartozó területeken, államok szerint Cseh-Lengyel-Magyarországon, Szlovákiában és Szlovéniában.^[13] Ezek az országok és régiók hangsúlyozzák európaiságukat, mielőbb csatlakozni szeretnének a (nyugat)európai gazdasági-politikai és védelmi rendszerekhez, s ehhez a szándékon túl adottságaik is megvannak.

De látunk egy ezzel ellentétes, nyugtalanító tendenciát, amely ismét megosztással fenyegeti térségünket és földrészünket, a nyugati és a keleti kereszténységet, kultúrkört elválasztó vonaltól keletre. *Egy „új Bizánc” körvonalai bontakoznak ki, Oroszországtól Görögországig.* Az odatartozó államok többségében a kommunista vezetésnek sikerült átmentenie hatalmát; az államapparátus, az erőszakszervezetek változatlanul működnek tovább, csupán a kommunista ideológiát és frazeológiát a nemzeti váltotta föl. A demokratikus átalakulás megtorpant, a piacgazdaságra való áttérés akadozik vagy meg sem kezdődött, gazdaságuk az összeomlás szélén áll, az ipari és a mezőgazdasági termelés soha nem tapasztalt mértékben esett vissza. Amilyen hamis volt a kelet-nyugati szembeállítás, éppoly félrevezető lenne az okokat csupán a vallási különbözőségben keresni. Itt a legrosszabb bizánci-ottomán örökség: az erőszak, korrupció, alacsony munkamorál^[14] továbbélése, megerősödése, az alkotmányos kormányzás és a demokratikus hagyományok hiánya ad magyarázatot a működési zavarokra, az antidemokratikus, sok esetben Európával is szembehelyezkedő kormányok támogatására. Ha a vezető nyugati hatalmak, s mindenekelőtt a leginkább érintett Európai Közösségek továbbra is elzárkóznak a gazdasági-politikai támogatástól, s legvégső esetben a katonai beavatkozástól, egy Európán belüli gazdag

Észak-Nyugat-szegény Dél-Kelet konfliktus bontakozhat ki, katasztrofális következményekkel földrészünk mindhárom régiójára.

A közép-európai országok másik nyugtalanító biztonsági problémáját a Szovjetunió szétesése utáni helyzet jelenti. A exszovjet nemzetállami elkülönülés az európai térségben eddig viszonylag békésen ment végbe, de az utódállamok vitái a pontos határokról és a közös katonai örökség felosztásáról, valamint a kisebbségek bizonytalan politikai és rendezetlen jogi helyzete jövőendő súlyos konfliktusok lehetőségét is magában rejt.

A szovjet utódállamokban 25 millió orosz él, Oroszország határain kívül. Legtöbben Ukrajnában (11 millióan, főként az Oroszországgal határos keleti területeken és a déli iparvidéken); össznépességen belüli arányuk Észtországban 30% és Kazahsztánban megközelíti a 40%-ot, relatív többséget alkotva. A retrográd erők és a nacionalizmus megerősödése elszakadáshoz és belháborúk egész sorához vezethet, melyekhez képest a volt Jugoszláviában folyó összecsapások – Gorbacsov szavai szerint – pikniknek tűnhetnek. Ezt látszik alátámasztani az észtországi orosz csapatok parancsnokának minapi kijelentése, hogy katonái fegyverrel is megvédik az ottani orosz etnikumot. A függetlenné vált államok kormányai – joggal – idegen testként kezelik a szovjet megszállás alatt oda települt-telepített több millió nem-baltit, és vonakodnak számukra megadni a szavazati joggal járó állampolgárságot. Különösen két réteg jelent reális veszélyt a gazdaságilag és katonailag egyaránt gyenge kis államok számára: a nyugdíjas és szolgálaton kívüli tisztok (csak Lettországon több tízezeren vannak) és az orosz maffia. Mindkettő jól szervezett, kívülről támogatott és jelentős fegyveres erőt képvisel: az utóbbi nagyobb tűzerővel rendelkezik, mint a három balti állam kormánycsapatai. További konfliktus-forrás, hogy 1940 után Észt- és Lettország területének 4, illetve 2%-át Oroszországhoz csatolták, s ezt most visszakövetelik.^[15]

Moldávia és Románia egyesítését ellenzi a Dnyeszteren túli legfejlettebb országrész oroszlakta többsége – a harcok bármikor

kiújulhatnak. A Kaukázus és Közép-Ázsia nem tartozik térségünkhöz, de az örmény-azeri, grúz-abház miniháborúnak és az iráni fundamentalisták által támogatott tadzsik ellenzéki erők betöréseinek destabilizáló hatását nem szabad lebecsülni. Nem csupán az orosz jelenlét és részvétel miatt, hanem elsősorban azért, mert ezek és az esetleges jövőbeli – fegyveres konfliktusok mindenütt az ultranacionalista, antidemokratikus erők befolyását, támogatottságát növelik. A Nyugatot mindenek előtt a volt szovjet atomarzenál sorsa érdekli, s valóban megvan a veszélye annak, hogy – legalábbis egy kis töredéke – szélsőségesek vagy közönséges bűnözők kezébe kerül, kiszámíthatatlan következményekkel.

A békés proliferációnak (előállítási ismeretek, hasadóanyagok átadása) is nagy a valószínűsége, úgyszintén egy Csernobilihez hasonló környezeti katasztrófának.^[16] A nagy létszámú volt szovjet – orosz és ukrán – hagyományos haderő sorsával együtt mindezek olyan kérdések, amelyek alakulását nemcsak a közvetlen szomszédságban, hanem világszerte aggódoó figyelem kíséri.

Közismert tény, hogy minden harmadik magyar határainkon kívül él, döntő többségükben a szomszédos államok Magyarországgal határos területein.^[17] Magyar nemzetiségűnek vallotta magát.

Romániában	1,620 ezer	7,1%	(2-2,1 millió)
Szlovákiában	567 ezer	11%	(720-750 ezer)
Szerbiában	345 ezer	3,3%	(380-400 ezer)
Ukrajnában	156 ezer	0,3%	(200 ezer) ^[12]

Ausztriában, Cseh- és Horvátországban, Szlovéniában 10 és 50 ezer között, államonként, így az oroszok után *Európa második legnépesebb kisebbsége a magyar. A biztonsági kockázatot azonban nem viszonylag nagy számuk és határmenti elhelyezkedésük jelenti, hanem az, hogy a*

többségi nemzetek kormányai és törvényhozói nem hajlandók biztosítani kollektív (csoport) jogaikat^[19] és kielégíteni autonómia-igényüket.

A magyar kisebbségi szervezetek és pártok^[20] általános követelései:

- a (nyugat)európai normáknak megfelelő törvényesség, élet- és vagyonbiztonság;
- az anyanyelv szabad használata a közigazgatásban és igazságszolgáltatásban;
- teljes anyanyelvi iskolahálózat;
- anyanyelven történő tömegtájékoztatás (sajtó, rádió, TV, könyvkiadás);
- a helyi, regionális és állami adókból való arányos részesedés;
- személyi-kulturális és területi autonómia.^[21]
- Valamennyien hitet tesznek a többpártrendszerű, pluralista polgári demokrácia, a jogállamiság, a piacgazdaság és a vállalkozás szabadsága mellett.

Az első, magától értetődő igényt indokolja a volt jugoszláv területeken dúló háború – amelynek átcsapásától félnek a Vajdaságban^[22] – a magyarság és általában a kisebbségek számarányát meghaladó behívások, a horvátországi, boszniai menekültek – túlnyomórészt szerbek – betelepítése a magyarok házaiba, lakásaiba, a hatósági túlkapások és az azokat messze meghaladó megfélemlítés-elüldözés a felfegyverzett, és törvényen felül álló félkatonai szervezetek, a csetnikek részéről Szerbiában és a szerb megszállás alatt álló, 1991-ig Horvátországhoz tartozó területeken.^[23]

Romániában az elmaradt rendszerváltás következtében nem változott a hatalomgyakorlás antidemokratikus jellege, ami különösen a magyarokkal szemben érvényesül. Így nem vonták felelősségre, vagy felmentették az 1989 decemberi mézszárlásokat elrendelőket; a – túlnyomórészt román – görög katolikus egyház nem kapta vissza templomait, intézményeit; az 1990 évi márciusi marosvásárhelyi magyarellenes pogrom szervezői-

elkövetői büntetlenek maradtak, ugyanakkor néhány magyar tüntetőt hosszú börtönbüntetésre ítélték; a házkutatások egész sorát rendezték magyar református templomokban és paplakokban, fegyvert keresve. Nem állították vissza a magyar nyelvű felsőoktatást, s a középiskolák működését is akadályozzák^[24]; korlátozzák a gyülekezési és szólásszabadságot, az anyanyelv használatát, különösen azokban a városokban, amelyeknek polgármesterei a neofasiszta Vatra Romaneasca tagjai vagy támogatói (Kolozsvár, Nagybánya). Szenátorok gyalázzák Tőkés László püspököt, és koncentrációs táborok felállítását követelik a magyarok számára.^[25] Természetes, hogy ilyen körülmények között az *ottani magyarok egy tekintélyes része* – a vajdaságiakhoz, horvátországiakhoz hasonlóan *csak két alternatívát lát: a beolvadást vagy az elmenekülést.*

Szlovákiában és Ukrajnában minőségileg más a helyzet, de ott sem érvényesülnek maradéktalanul a kisebbségi jogok. A Meciar-kormány Szlovákiának az Európa Tanácsba történt felvételét követő napokban rendelte el a kétnyelvű helységnévtáblák leszerelését, és a magyar névhasználatot megengedő törvényjavaslat visszaküldését a parlamentnek. Tervezetek születtek a magyar tanítási nyelv korlátozására is. Mereven elutasítják az autonóm magyar régiók koncepcióját. Ukrajnában a mindenkit sújtó, alapvető probléma a gazdaság szétesése, leállása. A pénz elértéktelenedése, a keresetek-nyugdíjak alacsonyága csak a hadigazdálkodást folytató Szerbiáéhoz hasonlítható. Jóllehet az 1991. december 1-én megrendezett népszavazáson a kárpátaljai lakosság 78%-a voksolt „a különleges önkormányzatú közigazgatási terület”, egyszóval az autonómia mellett, Kijevben erről hallani sem akarnak. A helyi őslakosság, a ruszinok (rutének, kisoroszkok) ukrántól való különbözőségét is tagadják, s nem ismerik el önálló entitásként. Következésképpen autonómia-igényüket is elutasítják, csakúgy, mint a magyarokét egy „magyar nemzetiségi körzet” létrehozására Beregszász székhellyel.^[26]

Az értetlenség és elutasítás nemcsak térségünkre jellemző. Sok nyugati közéleti személyiség sem tud vagy akar különbséget tenni a jogokért

küzdők és az azokat megsértők között: mindkettőben „nemzeti viszálykodó”-t lát. Mintha a többség és kisebbség közötti feszültséget a kétnyelvű táblák demokratikus igénye és nem azok önkényes tiltása okozná. Mintha a délszláv háborút a szlovén függetlenségi nyilatkozat, és nem a Ljubljánára dobott első bomba indította volna el. Mintha a kisebbségi jogok és a nemzetiségi autonómiák védelmezői, valamint az „etnikai tisztogatás” kitervelői hasonszőrű bajkeverők lennének, akiknek közös jellemzőjük egyfajta balkáni elkülönítő „törzsközpontú” gondolkodás.^[27]

A teljes gazdasági összeomlás, diktatúrák bevezetése-visszaállítása, a kisebbségekkel szembeni erőszakos fellépés milliós, vagy több tízmilliós menekültáradatot indíthat el. Mivel a nagy nyugati államok csaknem mindegyike erősen korlátozta a menekültek befogadását – legutóbb Francia- és Németország – vagy eleve nagyon keveset bocsátott be (USA, Nagy-Britannia), ennek terhe is a közép-európai kis államokra szakad, amely alatt összeroppanhatnak.

Különösen nehéz helyzetben van *Magyarország*. A szomszédos országok magyarjai közül az elmúlt évtizedben, s különösen 1988-91 óta egyre többen és többen keresnek és találnak menedéket, megélhetést az anyaországban. Szülőföldjük elhagyására kényszeríti őket a velük szemben alkalmazott diszkrimináció, az egyre romló gazdasági helyzet (Románia, Ukrajna) a fenyegetettség, a közvetlen életveszély (Horvátország, Szerbia).

Jelenleg Magyarországon 65-70 ezerre tehető a menekültek száma; közülük 5424-en folyamodtak menekült státuszért, amely gyakorlatilag a magyar állampolgárokat megillető jogokat és kedvezményeket biztosítja^[28]. További 5000 „menedékes” (asylum-seekers) ellátásáról gondoskodik a magyar állam a menekülttáborokban. A családoknál, ismerősöknél meghúzódott, egyházi-társadalmi segélyből élők, nyilvántartásba nem vett, katonai és frontszolgálattól menekülők (főleg Szerbiából, de újabban Ukrajnából is) száma ennek többszöröse. 1991

végén a volt Jugoszláviából érkezettek 50 ezer főre tették; ebből 20 ezer a behívás elől menekült el.

A II. világháborútól 1987-ig Magyarország – a többi kelet-közép-európai országhoz hasonlóan – inkább kibocsátó, mint befogadó állam volt.^[29] A Ceausescu-rezsim utolsó éveiben mind több és több romániai magyar menekült át; ők indították el azt a folyamatot, amelyet a kommunizmus összeomlása méginkább felerősített, melynek során Magyarország évtizedünk elejére befogadó, cél-országgá vált. 1988 és 1992 között közel 120 ezer menekült ellátásáról kellett gondoskodnunk.^[30]

Ez a felismerés vezetett csatlakozásunkhoz 1989. október 4-én a menekültek jogi helyzetét rendező 1951. évi genfi egyezményhez és az 1967-es new yorki jegyzőkönyvhöz.^[31] Azzal egyidőben megalakult a Menekültügyi Hivatal, majd 1991-ben a Menekültügyi Tárcaközi Bizottság. Az állami költségvetés a menekültszolgálatot 1988-ban 300 millió, 1992-től évi 1 milliárd forinttal támogatja. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága, kormányok, alapítványok, szervezetek, magánszemélyek is többmillió dollárt utaltak át.

A migráció a bizonytalanság, a veszélyeztetettség jele és terméke. A VMDK és a Menekültügyi Főbiztosság előrejelzései szerint már a közeljövőben három nagy, összességében többszáz ezres menekült-hullám érkezésére kell felkészülnünk:

- a Vajdaságból, s annak is főként bánági részéből, az éh- és fagyhalál elől otthonukat elhagyni kényszerülők;
- a horvát-bosnyák konfliktus miatt nagyarányú muzulmán beáramlás, Horvátországból is;
- a Nyugat- és Észak-Európából kiutasítottak.

Ha bekövetkezik, az példanélküli kihívást jelent majd az egyébként is válságos helyzetben lévő magyar gazdaság és szociális ellátás számára.^[32]

A menekültügy speciális, csak a németországéhoz hasonlítható vetülete, hogy a magyar nemzetiségű/származású politikai és gazdasági menekültek többsége Magyarországon kíván letelepedni.^[33]

Ezek számára viszonylag könnyen és gyorsan megszerezhető a magyar állampolgárság az újonnan elfogadott állampolgársági törvény szerint is.

A gazdasági okokból elvándorlók egy része legális és illegális munkavállalással igyekszik megvetni a lábát. 1991-ben több mint 33 ezer külföldi állampolgár rendelkezett magyarországi munkavállalási engedéllyel; 1992-ben ehhez járult újabb 20 ezer, 6-12 hónapig érvényes engedély. Nyílt titok, hogy a „feketén” munkát vállalók száma ennek többszöröse.^[34] Új jelenség a kínaiak tömeges megjelenése; döntő többségük a kereskedelemben és a szolgáltatásban helyezkedik el sikeresen, mert megítélésük szerint Magyarországon nincs sem nyílt, sem lappangó idegengyűlölet.

A magyarországihoz hasonló a helyzet Lengyelországban, Csehországban, valamint Szlovákiában. A Pozsonyban működő ruszin emigráns kormány illetékesei szerint „...a bevándorolt ukránok népirtást folytatnak” ellenük, s ennek hatására kb. 100 ezer ruszin menekült át Szlovákiába: csak Kassán 40 ezren élnek.

A cseh és szlovák viszonyt súlyosan megterheli a menekültügy. A szövetségi állam szétválása előtti hónapokban több tízezer cigány (roma) telepedett át Szlovákiából Csehországba, ahol ma 200 ezren élnek túlszűfolt lakásokban szociális segélyből; körükben magas a bűnözés és a prostitúció. A tervezett állampolgársági törvény követelményeinek 80%-uk nem felel meg (5 évi állandó csehországi lakás és büntetlenség), Szlovákia pedig nem hajlandó őket visszafogadni. Képviselőik apartheidről beszélnek, rasszizmusról, pogromok lehetőségéről, sőt likvidálásról, s a cigányellenességnek valóban vannak látható megnyilvánulásai.^[35] Túldramatizálva a helyzetet, „Közép-Európa palesztinjaiává” válhatnak 1994. január 1-e után, táborlakókká, ha a cseh állam beszünteti a szociális segélyek folyósítását, s Németországhoz

hasonlóan kiutasítja őket, mint illegális bevándorlókat. A származási országok, Szlovákia és Románia nem fogadják be őket, másrészt a cigányok sem akarnak visszamenni. ^[36] Hivatalos becslés szerint ma Csehországban 100-150 ezer menekült él, de közülük csak igen kevesen folyamodtak menekült státuszért, mert tovább akarnak jutni, egy gazdagabb nyugati országba. A cseh illetékesek véleménye szerint a megoldást a visszafogadási egyezmények (readmission agreement) átfogó rendszere jelentené. Egy ilyen sokoldalú egyezmény megkötését szorgalmazzák az ún. tranzitországok, (az említettek mellett Lengyelország és Szlovénia is), amely a menekültek szervezett visszaszállítását szabályozná származási országukba. Az EK-hez való csatlakozás folyamatában ezek az államok is csatlakoznának a Schengen-i Egyezményhez. ^[37]

Lengyelországba százezer számra igyekeznek bejutni lengyel származásúak (vagy magukat annak kiadók) a szovjet utódállamokból, főként Ukrajnából és Fehéroroszországból (Belarusz). Szűrésükre szigorú vizsgálati módszereket (részletes lengyel nyelvű kérdőív) dolgoztak ki. Több tízezerre tehető a Lengyelországban rekedt, vagy oda visszatoloncolt (Svéd- és Németországból) romániai cigányok száma – helyzetük a csehországihoz hasonló.

A volt jugoszláv területeken folyó módszeres népirtás miatt több mint 2 millióan hagyták el szülőföldjüket. A háborút viselő Szerbia és Horvátország terheit tovább növeli a 670, illetve 600 ezer menekült, ^[38] az utóbbi helyen részben boszniai muzulmánok. Ezek többsége haza akar térni, ha ezt bántatlanul teheti. Az élet- és vagyónbiztonságon túl azonban széles körű újjáépítési programra is szükség van, mert a közlekedési vonalak mellett a termelő berendezések és a lakóépületek is elpusztultak – s ez csak nemzetközi összefogással és támogatással valósítható meg, a béke helyreállítását követően. A rendezésnél figyelembe kell venni a boszniai muzulmánok, a relatív többségben lévő népcsoport jogos gazdasági-stratégiai érdekeit is. Ha ezt bármilyen megfontolásból elmulasztják, ők válhatnak „Európa palesztinjaivá”, sokkal inkább, mint a cigányok.

A háború, az etnikai tisztogatás Koszovóra való kiterjesztése maga után vonná *Albánia* (esetleg Görög- és Törökország) bekapcsolódását. Ez valószínűsíthető, de biztosra vehető egy újabb, több milliós albán-muzulmán menekültáradat megindulása, elsősorban Olasz- Görög- és Törökország felé.

A menekültek segélyezése, sőt befogadása is csak tüneti kezelés. A kiváltó okokat: háborúk, éhínség, szegénység, létbizonytalanság, elnyomás, a kisebbségek jogfosztottsága – kell megszüntetni ahhoz, hogy a menekültkérdés megszűnjön az egyik legsúlyosabb világméretű probléma, az egyik legfenyegetőbb destabilizáló tényező lenni Európában. Cseh-Lengyel- és Magyarország kétszeresen is támogatandó például szolgálnak: egyrészt mint befogadó államok, másrészt mint gazdaságilag és politikailag stabil országok, ahol az emberek pénzt tesznek félre, mert bíznak jövőjükben, és nem akarják elhagyni szülőföldjüket.^[39]

Mi lehet a megoldása az itt felvetett problémáknak, hogyan előzhetők meg a potenciális konfliktusok? Nincsenek ugyan örök és megváltoztathatatlan határok; a Helsinki Záróokmányban szerepel a határok békés úton való megváltoztathatósága, s a Balladur-terv is kilátásba helyez kisebb határmódosításokat, a történelmi előzmények és a jelenlegi helyzet ismeretében kimondhatjuk: nem a határok újjahúzásával, mert az aligha érhető el közmegegyezéssel.^[40]

Egymást feltételező-kiegészítő kétirányú folyamat hozhat megoldást, *integráció és regionalizáció*. *A nemzetállamok Európája helyett messzemenő önkormányzattal, autonómiával rendelkező régiók Európáját kell megalkotni, az egységesebbé váló Európai Közösségekben belül*. Ez az integráció, egységesülés legyen mielőbbi és teljeskörű: gazdasági, politikai és védelmi. Tudatosítani kell a nyugati politika-csinálók körében, hogy Közép-Európa valóban demokratikus államainak *integrálása* nem *elsősorban gazdasági-pénzügyi kérdés, hanem politikai-biztonsági ügy*.

A gazdag és többségükben semleges EFTA-országok évtizedünk közepén várható felvétele után a *visegrádi országcsoporthoz* kell következnie. Közép-Európa a szemünk láttára születik újjá.

Lengyel- Cseh- és Magyarország (az északi területein létrejött Szlovákiával) 1100 éve Európa, a nyugati keresztény kultúrközösség tagja. Mentalitásunk, fejlettségünk hasonló, szándékunk megegyező: mielőbb visszanyerni helyünket az európai népek családjában. Több példa is azt bizonyítja (a Benelux, a skandináv és az ibériai államok), hogy könnyebb és előnyösebb először egy jól működő regionális kooperációt kialakítani, s csak azt követően, együttesen belépni a nagyobb közösségbe.^[41]

A közép-európai együttműködés ma jórészt a kezdeteknél tart. Államközi példái a Visegrádi Négyek kapcsolata, illetve a Közép-Európai Kezdeményezés néven tovább folytatódó hajdani Hexagonále. A két nyitott, laza (nem szövetség-szerűen zárt) ország-csoportosulásnak hasznos kiegészítője lehet a már részeredményeket is felmutató tájegységközi Alpok-Adria együttműködés, vagy a ma még inkább tudósi elképzelésként, javaslatként létező Kárpátok-Tisza interregionális terv.

Egy olyan térségben, amelyet általában a szétesés, bomlás irányzatai jellemeznek, a stabilitást szolgálja minden olyan összefogás, amely a demokrácia közös értékei alapján törekszik az államközi kapcsolatok sokoldalú fejlesztésére. Ezen országok geostratégiai helyzetének hasonlósága a stabil és instabil Európa határvonalán, a politikai és gazdasági rendszerváltozásban elért eredményeik, de problémáik, nehézségeik közössége is, alapot adnak az együttműködéshez számos téren, így a gazdaság és a biztonságpolitika területén is.

Meggyőződésünk, hogy a nyugati államok érdeke is segíteni az új közép- és kelet-európai demokráciáknak, hogy megszilárdítsák szabadságukat, erősítsék együttműködésüket, gyorsítsák felzárkózásukat a kontinens nyugati feléhez, s hogy – jó esetben az ezredfordulóra – teljes jogú tagjaivá válhassanak a Nyugat-Európai Uniónak, a NATO-nak és az Európai Közösségnek. A biztonság egy és oszthatatlan – s ez kiemelten

érvényes Nyugat- és Közép-Európára. Nyugat-Európa és általában a Nyugat biztonsága elválaszthatatlan térségünkétől.

E forgatókönyv ellen általában három ellenvélemény fogalmazódik meg:

- figyelmen kívül hagyja az orosz – jogosnak feltételezett biztonsági érdekeket;
- egy későbbi időre tolja ki a térség többi, (részben) balkáni államának bekapcsolását az össz-európai folyamatokba;
- „Elég nekünk egy Görögország is” – utalva a görög-török viaszályra.

Ami az elsőt illeti: Közép-Európa – a Balkántól eltérően – nem tartozott és tartozhat az orosz érdek- és befolyási övezetbe.

Ha voltak hosszabb-rövidebb időszakok, amikor az orosz-szovjet befolyás érvényesülhetett, sőt megszállásra is sor kerülhetett, az csak Lengyelország meggyengülése, államiságának felszámolása idején következhetett be. A mi életünkben pedig azért, mert a nyugati hatalmak – elsősorban az Egyesült Államok – a saját és az itt élő népek érdekeivel szöges ellentétben a térséget a teheráni és jaltai megállapodásokkal kiszolgáltatta a sztálini diktatúrának.

Kelet-Közép-Európa és a Balkán évezredes megosztottsága, különbözősége történelmi tény és jelenkori adottság, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni – a mesterséges államalakulat, Jugoszlávia mindkét szétesése, milliós ember- és többmilliárdos anyagi veszteséggel meggyőző bizonyítéka ennek. Szlovénia Nagy Károly óta (Nyugat)Európa, az osztrák birodalom része; szellemisége, gazdasági fejlettsége, demokratikus berendezkedése alkalmassá és méltóvá teszük arra, hogy a „visegrádiak”-kal egyidőben, sőt esetleg Szlovákiát megelőzve legyen az euro-atlanti integrációs szervezetek tagja. Horvátország, Szerbia, Románia és Ukrajna esete bonyolultabb. Mindegyik államnak vannak közép-európai hagyományokkal rendelkező részei: Horvátországnak a legtöbb, Ukrajnának a legkevesebb. Az

államhatárok lebontásának folyamatában ezek a területek^[42] gyorsabban és eredményesebben zárkozhatnának fel a már integrált szomszédos térségekhez ez is a nemzetállamok felszámolásának irányában hat.

Szakértők (Z. Brzezinski, G. Schöpflin) előrejelzése szerint a balti államok – ahol a regionális együttműködés kiépítése gyors ütemben halad, nem lebecsülendő svéd és finn közreműködéssel csatlakozása megelőzheti Horvátországot, Szerbiát, Romániát, és Bulgáriát (ha a jelenlegi állam-formációkban gondolkodunk, s nem veszünk számításba egy lehetséges balkáni (kon)föderációt) – ez utóbbiak belépésére 2010 és 2030 között kerülhet sor, reális számítások alapján.

Az ellenpéldát egyébként éppen Görögország szolgáltatja: csak földrészünk természetellenes megosztottsága tette lehetővé, sőt szükségessé NATO (1951) és EK (1981) tagságát. A nyugat-európai fővárosokban egyre többen adnak hangot annak a felismerésnek, hogy Görögország felvétele elszórt, sőt elhibázott volt: gazdasági-társadalmi integrálódása vontatott, a folyósított segélyeket nem megfelelően használták fel – tehertétel mind a NATO, mind az Európai Közösség számára.

Természetesnek vehetjük, hogy ugyanezekben a nyugati kormányzati központokban el akarják kerülni a térségünkre sajnos jellemző nemzeti-kisebbségi konfliktusok „integrálását” államainkkal együtt. Olyan vélemény is elhangzott, hogy Magyarország jöhet, de csak ha „kívül hagyja” a magyar kisebbségek ügyét, érdekvédelmét. Ez nyilvánvalóan kivihetetlen, egyrészt, mert Szlovákia is érintett, másrészt, s ez a fontosabb, a *kisebbségek helyzetének mindenkit kielégítő rendezése alapvető biztonsági követelmény*.

Ezért a magyar kormány támogatja a szomszédos országokban működő legitim magyar szervezetek által kidolgozott autonómia-tervezeteket, mert meggyőződéssel vallja, hogy a kisebbségek egyéni és kollektív jogainak

biztosítása lehetőséget ad a konfliktusok békés rendezésére, és előfeltétele az európai biztonság megteremtésének.

Példaként szolgálhat a *Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének* 1992 áprilisában elfogadott háromlépcsős autonómia-tervezete.

1991 végén 1992 elején folytak a felbomlott jugoszláv államszövetség köztársaságainak, nemzeteinek és nemzeti kisebbségeinek viszonyát rendezni kívánó brüsszeli és hágai tárgyalások Lord Carrington elnökletével. Az ún. Carrington-dokumentum – az utolsó, amely össz-jugoszláv szintű megoldást próbált találni a további együttélésre – a horvátországi (krajnai) szerbek követeléseinek kielégítésére előirányozta, hogy „...*az önkormányzás különleges státusával* ruházzák fel mindazon területeket, ahol a nemzeti vagy etnikai csoporthoz tartozó személyek többséget alkotnak”, és saját

- oktatási rendszer,
- törvényhozó testület,
- közigazgatási struktúra, benne a regionális rendőrség, valamint
- bíróság felállításáról rendelkezett, biztosítva az önálló terület- és gazdaságfejlesztést.

Ezen az alapon dolgozta ki a vajdasági magyarok európai szinten politizáló vezetősége a maga háromlépcsős autonómia-tervezetét, amelynek fokozatai:

1. a területhez nem kötött *személyi-kulturális autonómia*, amely az egyéni, emberi jogokra épülne, s az egyházak tevékenységéhez hasonlóan működne. Vezető szervei lennének: a magyar népcsoport egésze (pontosabban az autonómiához csatlakozók) által választott

- képviselőtestület (parlament),
- önkormányzati tanács,
- az önkormányzat elnöke.

Ez a szervezet felügyelné és működtetné az anyanyelven történő oktatást, művelődést és tájékoztatást, amelynek költségeit az állami és helyi adóbevételeknek a magyar kisebbség lakosságán belüli részarányának megfelelő hányadából fedeznék.

2. *A helyi önkormányzat* védené és valósítaná meg a gyakorlatban a kisebbségi jogokat az olyan településeken, ahol egy adott nemzeti kisebbség alkotja a többséget. Az egymástól távol fekvő, elszigetelt nemzetiségi településeknek ez a különleges státusza azért nagy jelentőségű, mert a magyarok egy harmada, s a többi nemzeti kisebbség nagy többsége ilyen településeken, szétszórva él.

3. *A Magyar Autonóm Körzet* magába foglalná a (korábbi) hét magyar többségű, és összefüggő területet alkotó adminisztratív egységet („község”-et) a legjelentősebb településekkel. A 3 hivatalos nyelv a magyar, a horvát és a szerb lenne; a 4 évre választott körzeti képviselőtestület, a területi tanács és az elnök Szabadkáról irányítaná a körzet életét.

Hatáskörük kiterjedne:

- a gazdasági és szociális ügyekre, beleértve a tervezést, a pénzügyeket és a környezetvédelmet;
- az igazságszolgáltatásra és a rendfenntartásra (rendőrség felügyelete);
- az oktatásra, művelődésre és tájékoztatásra.

Az autonómiák e hármas, egymást kiegészítő rendszere tudná csak biztosítani az egyéni és kollektív (csoport) jogok gyakorlati megvalósítását, mivel az autonóm körzet – optimális esetben is – csak a magyarok 56%-át egyesítené, de 34 távolabb fekvő magyar többségű település a helyi önkormányzaton, míg a szórványban (lakóhelyén is kisebbségben) élő 28% pedig csak a személyi autonómián keresztül érvényesíthetné jogait. Mindezek teljes összhangban vannak az Európa Tanácsnak a nemzeti kisebbségek jogairól szóló kiegészítő jegyzőkönyvének ajánlásával, az Emberi Jogok Európai Konvenciójához^[43], és beépíthető az Európai Kisebbségi Chartába. Az

autonómiáknak ez az összefüggő rendszere az önkormányzatra épül, a legdemokratikusabb társadalomszervezési formára, lehetőséget nyújtva különböző etnikumok feszültségmentes együttélésére egy államkeretben, a svájci, finnországi és déltiroli, jól működő modellek nyomán.

A polgárháborús viszonyok és a szélsőséges szerb nacionalizmus térnyerése ellenére a vajdasági magyaroknak van bizonyos esélyük arra, hogy céljaik egy részét elérjék. Egyrészt, mert nem kérnek sem többet, sem kevesebbet, mint a horvátországi szerbek, és ezek a követeléseik szerepelnek nemzetközi dokumentumokban. Bármilyen szintű ex-jugoszláv vagy nemzetközi tárgyalás napirendjére kell, hogy kerüljenek – a koszovói albánok kérdésével együtt – egy átfogó rendezés keretében. Kérdéses, persze, lesz-e erő a tárgyalóasztalnál elfogadottak kikényszerítésére, s nem lesz-e túl késő a már most reményvesztetten távozásra készülő tíz és százazrek számára.

A romániai, szlovákiai és ukrainai magyar pártok és szervezetek által kidolgozott autonómia-tervezetek lényegében megegyeznek a VMDK-ével, az eltérő viszonyokból következő változatokkal.

Szlovákiában kisebbségből társnemzetté kívánnak válni, és teljes: helyi, regionális és országos önkormányzati rendszert akarnak kiépíteni; az egymáshoz területileg kapcsolódó önkormányzatok társulásával magyar autonóm régiók jönnének létre.

Kárpátalján – a vajdasági szerb demokratikus ellenzékhez hasonlóan – a ruszinok és a szórványban élő magyarok küzdenek legelszántabban az egész terület autonómiájáért. A KMKSZ támogatja egy olyan területi autonómia kiépítését, amely felölelné a tömbben (a beregszászi és a szomszédos járásokban) élő magyarságot, ezzel együtt azonban szorgalmazza az egész Kárpátaljára, tehát a szórványmagyarságra is kiterjedő személyi elvű autonómiát is. Ennek keretében jöhetne létre és működhetne a magyar oktatási és kulturális önjelölt intézményrendszere.

Az RMDSZ 1993 januári kongresszusán a területi autonómia kifejezést a románok számára is elfogadhatóbb „regionális öngazgatás” terminussal helyettesítették.^[44]

Bár valamennyi magyar kisebbség igényli a személyi-kulturális mellett a területi autonómia valamilyen formáját, látnunk kell azt, hogy az önrendelkezés autonómiában testet öltő igénye összeegyeztethetetlen a (balkáni) nemzetállam koncepciójával és a mai kormányzati gyakorlattal.

Az autonómiák, az etnoregionális önkormányzatok kompromisszumnak is felfoghatók: mind a többségi nemzet, mind a kisebbség lemond az önrendelkezés teljes végrehajtásáról, tehát egyfelől az erőszakkal „homogenizált” nemzetállam megteremtéséről, másfelől az anyaországhoz való csatlakozásról, vagy önálló állam alapításáról. Megoldást tehát a „korlátozott önrendelkezés” érvényesítése hozhat, hatalom-lebontással és hatalom-megosztással. Ugyanakkor világosan és egyértelműen ki kell jelenteni: *a területi autonómia nem az elszakadás első, hanem az egyéni és kollektív kisebbségi jogok érvényesítésének utolsó, betetőző lépcsőfoka.*

A térség nemzeti kisebbségeinek, el nem ismert etnikumainak – a magyaroknak, ruszinoknak, a Szandzsák muzulmánjainak – jogos igényei ma még az önkormányzat és autonómia különféle formáival kielégíthetők. E kisebbségek – a koszovói albánoktól eltérően lojálisak az államhoz, amelyben élnek, részt vesznek a választásokon, a politikai életben. A többségi, uralkodó nemzetek szűkkeblősége, kizárólagosságra, nemzeti egyöntetűsége való törekvése azonban radikalizálhatja, a szélsőségek felé lökheti őket, s akkor térségünk valóban balkanizálódhat, végleg leszakadva Európáról. Ez a radikalizálódás az anyaországokban is bekövetkezhet, etnikai tisztogatás és/vagy a határon túli nemzetrészek elleni háborús cselekmények hatására.

Itt kell elmondanunk azt, hogy a szomszédos országok (Románia, Szlovákia) politikusainak és tömegtájékoztatásának visszatérő vádjai ellenére ma Magyarországon nincs talaja a területi revízióknak. A Magyar Külügyi Intézet által szervezett közvélemény-kutatás meglepő

eredménnyel zárult: 1000 megkérdezettből mindössze hatan támogatták az erőszakos határváltoztatást, s csupán 2-3% volt a békés megváltoztatás mellett, tehát *a magyarok nem revizionisták, óriási többségük elfogadja a fennálló határokat.*

A személyi-kulturális és önkormányzati-területi autonómia megadása természetesen csak az egyik, jóllehet legfontosabb módja lehet a kisebbségi jogok gyakorlati megvalósításának, a határok jellegének párhuzamos megváltoztatásával. Az is nyilvánvaló, hogy a kollektív (csoport)jogok fogalmának a nemzetközi jogba való bevezetése nélkül hatékony kisebbségvédelem nem képzelhető el.^[45]

A kisebbségi jogok megsértése esetén a nyilvánosság tájékoztatásának és a nyomásgyakorlásnak eredményes eszköze lehetne a magyar kisebbségi szervezetek által javasolt *Európai Kisebbségi Tanács és Parlament*. A Balladur-terv (az Európai Stabilitási Egyezmény) tanácsadó, konfliktus-megelőző és jelentő szerepet szán, sajnos csak az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet keretében, egy már meglévő funkció hatáskörének bővítésével. Csak remélhetjük, hogy ez a felvetés kifejezi az Európai Közösség érdekeltségét Közép-Európa stabilitásában és biztonságában.^[46] Szóba jöhet még egy *választott döntőbíró* felállítása az Európai Tanács és/vagy az EBEÉ szerveként.^[47]

A gazdasági előnyök mellett a kisebbségi problémák megoldásának keretétül szolgálhat a *határok átjárhatósága, lebontása és a határmenti, regionális együttműködés.*^[48] Ennek része lehet egy, az EK által garantált sokoldalú, regionális kisebbségvédelmi egyezmény, Magyarország és szomszédai részvételével.^[49] Időben ezt megelőzhetné az Északi Tanácshoz hasonló *Közép- és Kelet-Európai Tanács* megalakítása a gazdasági kooperáció, az EK-hez való felzárkózás és a kisebbségi problémák rendezésének elősegítésére, térségünk biztonságának erősítésére.^[50]

Végezetül két, biztonságpolitikával kapcsolatos megjegyzés: a nemzet, nemzetállam, többség-kisebbség, egyéni és kollektív jogok, önrendelkezés, autonómia a biztonság és stabilitás elsőrendű összetevőivé,

meghatározóivá váltak az elmúlt néhány évben. Fontosságukat Nyugaton is felismerték: magasszintű NATO és EK tanácskozások, nemzetközi konferenciák napirendjén szerepelnek, a legbefolyásosabb kutatóintézetek készítenek tanulmányokat e témakörből. Általános egyetértés alakult ki, amely szerint a türelmetlen és erőszakos nacionalizmus a stabilitást veszélyezteti.

Magyarországon a határainktól délre folyó fegyveres konfliktusok, és a sok helyen létükben fenyegetett magyar kisebbségek miatt mindezeknek még nagyobb jelentősége van. Külpolitikánk egyik meghatározó eleme – s ebben teljes az egyetértés a kormányzó és az ellenzéki pártok között – a szomszédos országokban élő magyarok érdekeinek védelme, életkörülményeik javítása.

Ezek a megfontolások biztonságpolitikánk kialakításában is jelentős szerepet játszanak. Védelempolitikánk alapelvei között azonban említés sincs a kisebbségekről, bizonyítva, hogy a felelős magyar államférfiak e problémák megoldásánál kizártnak tartják katonai erő alkalmazását^[51]. Magyarország az erőszakos eszközök helyett (elüldözés, az etnikai összetétel megváltoztatására) a tárgyalásokat tartja a vitás kérdések rendezése és a béke fenntartása egyedül elfogadható megoldásának.

Jegyzetek, hivatkozások

1. Közép- és Kelet-Európa biztonsága az új európai rendben Magyarország biztonságpolitikai és honvédelmi koncepciója. Szerk.: Tabajdi Csaba és Szentesi György Szociáldemokrata Alternatíva 1992/6. 5., 15. o. Bognár Károly: A biztonság és a biztonságpolitika hazánkban. Társadalmi Szemle 1993/1. 43-45. o.
2. Az ipari és mezőgazdasági termelés jelentős, 30-50%-os csökkenése, a kivitel visszaesése, (elsősorban a nagy és kevésbé igényes szovjet piac összeomlása folytán) infláció, a korábban elképzelhetetlen méretű munkanélküliség, elszegényedés, a gazdasági menekültek és a hajléktalanok tömegeinek megjelenése.

3. George Schöpflin előadása a Teleki László Alapítvány- Magyar Külügyi Intézetben 1993. április 5-én.
4. „...Az e században aláírt valamennyi békeszerződés igazságtalan volt, különösen az első világháború végén a versaillesi béke, de azok is, amelyeket 1945-ben és azután írtak alá. Mindegyik figyelmen kívül hagyta a földrajzi, vallási és etnikai realitásokat, azért, hogy a győztesek dicsősége nagyobb legyen; hatalomvágyukat és önző érdekeiket szolgálták.” Mitterand elnök beszéde a „Törzsek vagy Európa?” konferencián, Párizs 1992. febr. 28.
5. 1991 decemberében, amikor Lord Carrington vezetésével még össz-jugoszláv keretben próbálták rendezni a kisebbségek helyzetét, washingtoni előadása után megkérdezték Silajdzic bosnyák külügyminisztert: mi történik, ha a szerb hadsereg Boszniát is megtámadja? Rövid válasza: akkor elkezdődik egy százéves háború.
6. G. Schöpflin: Hungary and its Neighbours (Kézirat, 1993 március) 1. o.
7. Amint ez meg is történt 1993 szeptember elején a krajnai frontszakaszon három falú visszafoglalásával és a szerb megtorlással, a Károlyváros és Zágráb elleni tüzérségi és rakétatámadással.
8. Az 1970-es években az albánok természetes szaporulata 29 ezrelék volt (a jugoszláviai átlag 8,9, a szerbeké 6,6, a magyar kisebbségé 1,8 ezrelék volt), az országos átlag több, mint háromszorosa. A Szerb Köztársaságban – a két tartománnyal együtt – minden második újszülött albán, akárcsak a 80-as évek végén a hadsereg minden második újonca. Jugoszláviában 1948 és 1981 között az albánok száma 230,6%-kal növekedett. Lásd bővebben: Dr. Koca Joncic: Nationalities in Yugoslavia. Beograd, 1982. 5-6 o.; Arday Lajos: A jugoszláviai magyarság demográfiai helyzete 1944-től napjainkig. Magyarságkutatás, 1989.
9. Természetesen nagy szerepet játszottak a gazdasági tényezők: a fejlett köztársaságok, Szlovénia és Horvátország rájöttek arra, hogy Jugoszlávia részeként nem tudják végrehajtani a demokratikus átalakulást, a piacgazdaságra való átállást, a modernizációt és véglegesen lemaradnak a (nyugat)európai fejlődéstől. Megelégelték a déli fejletlen területek feneketlen hordójába való pénz-

- töltést, és nem voltak hajlandók tovább finanszírozni a szerb uralom erőszakos fenntartását Koszovóban.
10. M. W. Weithmann: Macedonia – „Land between Four Fires” Aussenpolitik 1993/3.
 11. Többségükben a jugoszláv fegyveres erők tisztjei és azok családtagjai.
 12. Szlovéniát, Ausztriát, Olaszországot és az ellenségnek tekintett Németországot is beleértve.
 13. Szerencsés és szerencsétlen történelmi-etnikai viszonyai miatt Ausztria már, Horvátország még nem tartozik ehhez az államcsoporthoz.
 14. Az 1980-as évek második felében közvélemény-kutatást rendeztek az egyik jugoszláviai nagyvárosban. Választani kellett két feltételezett lehetőség, a nyugat-németországi munkaintenzitás és magas fizetés, és az akkori jugoszláviai munkateljesítmény és alacsony fizetés között. A megkérdezettek 3/4 része az utóbbira szavazott.
 15. The Promotion of Stability and Security in Europe Dr. Wolfgang Bötsch jelentése a budapesti EDU-konferenciára, 1993. szeptember 1-3. 20-22. o. EDU/1993/2266
 16. Ennek veszélye napról-napra nő, az akadozó alkatrész ellátás, a fegyelem meglazulása és a kezelő személyzet rossz ellátása, megélhetési gondjai miatt.
 17. Szlovákiában 550 km hosszú, 5-80 km széles, 9000 négyzet kilométernyi összefüggő sávban él a magyarok 92,2%-a; Kárpátalján – az előbbi folytatásaként – a magyar határtól számítva 20 km-en belül 84%-uk. Az elnyomott kisebbségből legyen társnemzet – Magyarok Csehszlovákiában/Szlovákiában 1918-1992. Együttélés, Bratislava (Pozsony) 1992, 8. o. Hungarians in Ukraine Cultural Association of Hungarians in Sub-Carpathia March 1993, 2-3. o.
 18. Az első számsor a legutóbbi, 1990-91-es népszámlálások hivatalos adatai; a zárójelben hitelt érdemlő becslések értékei. A magyar népesség aránya Erdélyben és a Partiumban 25, Dél-Szlovákiában 62, a Vajdaságban 17, Kárpátalján 12,5% a népszámlálási adatok szerint.

19. Ezek közül a három legfontosabb az a.) anyanyelven történő oktatás, óvodától az egyetemig; b.) anyanyelvhasználat a hivatalokban és a közéletben, beleértve a családi és keresztnévet, a hely- és utca névtáblákat, feliratokat, kétnyelvű nyomtatványok, anyakönyvezés, igazolványok és táblák formájában; c.) anyanyelven történő tájékoztatás.
20. Romániai Magyarok Demokratikus Szövetsége; Együttélés, Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom, Magyar Néppárt, Magyar Polgári Párt Szlovákiában; Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége; Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetsége.
21. Az országonként eltérő körülmények miatt ezekhez speciális kívánások is járulnak, így pl. Romániában az egyházi javak, iskolák és intézmények (könyv- és levéltárak) visszaadása; Szlovákiában az észak-déli irányú, mesterségesen szlovák többséget „előállító” járások (regionális adminisztratív egységek) határainak megváltoztatásával magyar többségű járások kialakítása; Szerbiában – hasonló igénnyel – az új közigazgatási egységek megszüntetése, a Vajdaság autonómiájának visszaállítása, a kényszerű leállítás, a behívottak leszerelése; Ukrajnában – Kárpátalján a Magyarországra való utazás megkönnyítése (új határ-átkelőhelyek megnyitása.)
22. Az 1993 júliusában Kis-Jugoszláviában járt EDU-küldöttség megállapítása: Bötsch-jelentés, 14. o.
23. A nem-szerbek, így a horvátok, magyarok, csehek, szlovákok udvarába kézigránátot hajítanak, ablakaikon belőnek, halállal fenyegetve házaik elhagyására kényszerítik őket. A megszállt területeken a mozgást korlátozták, a magyar határon aknazárat létesítettek, az anyanyelvi oktatást megszüntették – s mindezt az UNPROFOR erők jelenlétében.
24. Nem kapják vissza régi épületeiket, tanulóik számát maximálják, igazgatóikat leváltják, s – a régi gyakorlatot követve – román tannyelvű iskolákkal vonják össze őket.
25. The Condition of Hungarians in Romania
26. Beregszász járás és város lakosságának 81,4%-a szavazott az autonómia mellett 1991-ben. Hungarians in Ukraine... 3. o.

27. A leegyszerűsítő, az agresszort és áldozatát egyaránt elítélő vélekedésre idézünk Pinheiro EK biztos beszédéből a korfui konferencián (The EC and the Balkans) 1993. július 4-én. „...A jugoszláv tragédia...példája a nacionalizmus örütségének.”
28. Letelepelési, szociális segély, kedvezményes lakásvásárlási hitel, egészségügyi ellátás, ingyenes magyar – vagy igény szerint anyanyelvi – oktatás. Csupán két megszorítás érvényesül: nincs választójoguk és nem teljesítenek katonai szolgálatot.
29. Közismert, hogy 1945-től az 1980-as évek végéig mintegy 650 ezren hagyták el az országot: menekülők, kitelepítettek, „disszidensek”; egyedül az 56-osok negyedmillióan voltak. Ugyanakkor nálunk talált otthonra 300 ezer menekült, kiutasított, áttelepített; döntő többségükben a szomszédos államok magyar etnikumából, köztük jelentős számban magyar nyelvű és kultúrájú zsidók.
30. 1988: 13.173
1989: 17 448
1990: 18 283
1991: 53 359
1992: 16 202 fő;
1990-ig több mint 90%-uk Romániából jött, 1991-től hasonló arányban a volt jugoszláv területekről.
31. Földrajzi korlátozással: viszonylag szegény ország lévén, hazánk csak európai menekültek befogadására vállalkozott. Az Európán kívüliek jogvédelmét az ENSZ Menekültügyi Fő biztosaának budapesti irodája látja el.
32. Érthető okokból meg kellett szigorítani a beutazás feltételeit; erre 1990 októberében került sor. Az országunkra nehezedő bevándorlási nyomást érzékelteti, hogy 1993 első felében közel félmillió embert fordítottak vissza a magyar határról, közülük 400 ezer román állampolgárt. Ennek, s a nemzetközi embercsempész bandák működésének következtében ugrásszerűen megnőtt az illegális határátlépők száma (1993 első felében 5341), elsősorban Romániából és a volt Jugoszláviából.
33. 1989-től 20.760-an nyerték el/vissza a magyar állampolgárságot. 1992. április. 1-től több mint 26 ezren nyújtottak be ilyen irányú ké-

relmet. (1993 júliusában 554 esetből 146-ot utasítottak el.) A Belügyminisztérium állampolgársági ügyosztálya havonta 1500-2000 ügygel foglalkozik. Különleges terhet ró a magyar egészségügyre a Romániából áthozott AIDS-es gyermekek kezelése: évente és személyenként 140 ezer USD, s jelenleg 16-an vannak. (Magyar állampolgárságú AIDS-es gyermek nincs.)

34. Az engedélyek több, mint felét romániai magyaroknak adták ki; egyre többen jönnek a jugoszláv utódállamokból, Ukrajnából, Szlovákiából és Lengyelországból. A munkavállalók több mint 2/3-a fizikai munkát végez.
35. Közbiztonsági okokra, a bűnözés megelőzésére hivatkozva több településen utazási korlátozásokat, éjjeli kijárási tilalmat vezettek be, s gyakoriak a „Cikani do plynu”-Cigányokkal a gázkamrába feliratok.
36. Jóllehet Németország 30 millió DM-et ajánlott föl „repatriálásukra”.
37. Bötsch-jelentés, 7-8, 30-31. o.
38. Ebből 300 ezer a Vajdaságban. Szlovéniában 90, Makedóniában 80 ezerre teszik a menekültek számát.
39. Jiri Dienstbier előadása a cseh Helsinki Polgári Társulás konferenciáján Celákovice, 1993. május 23.
40. A Carrington és Vance-Owen rendezési tervek kudarcra. Azt mutatja, hogy nemzetközi-nagyhatalmi nyomás sem elegendő.
41. „...Ha tényleg nem léphetünk be 10-15 évig – s ez senkinek sem sürgős, csak nekünk – le kell ülnie a négy kormánynak és meg kell csinálni egy közép-európai integrációt, esetleg Szlovénia bevonásával, amely fejlettebb, mint Szlovákia.” G. Schöpflin megállapítása; lásd a 4. sz. jegyzetet „...Ha be akarjuk bizonyítani, hogy érettek vagyunk az európai együttműködésre, akkor azonnal a Benelux-államokéhoz hasonló regionális együttműködést kell megcélozni. ...Legyen egy „kemény mag”, vagyis mielőbb jöjjön létre a „régiók Európájának” kelet-közép-európai modellje.” Stadler János: Régiók Európája, Magyar Nemzet, 1990. okt. 6.
42. Horvátország nem szerb-lakta túlnyomó többsége; a szerbiai Vajdaság, Bácska és Bánság; Romániában a történelmi Magyarországhoz tartozott területek és Erdély; Ukrajnában Kárpátalja és a

- görög katolikus Nyugat-Ukrajna (Volhinia-Bukovina Lvov-Lemberggel.)
43. „...Azokban a körzetekben, ahol többségben vannak, a nemzeti kisebbséghez tartozó személyeknek joguk lesz arra, megfelelő helyi vagy autonóm hatóságokkal, vagy különleges státussal rendelkezzenek.” II. cikkely Az Európa Parlament 1201. ajánlása, elfogadva 1993. február 1-én
 44. Vogel Sándor: A kisebbségi jogok kodifikációjának lehetőségei Európában. Teleki László Alapítvány – Magyar Külügyi Intézet, Budapest, 1993 március; Jegyzetek 4. o.
 45. u.o., 37. o.
 46. Fülöp Mihály: Az Európai Stabilitási Egyezmény és a magyar válság MKI 1993 augusztus, 3. o.
 47. Tabajdi-Szentesi: i.m. 14. o.
 48. Arday Lajos: Magyarok a szomszédos államokban – külpolitikánk változása. In: Sztálinizmus és desztalinizáció Magyarországon. Szerk. Balla Bálint Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern 1990, 185-186, 189-191, 201. o. Éger György: Regionalism and Minorities; In: Ethnic Life and Minority Cultures – Uppsala Multiethnic Papers 28. sz. 9-12. o.
 49. Fülöp: i.m. 6. o.
 50. Tabajdi-Szentesi: i.m. 17. o.
 51. Basic Principles of the Security Policy of the Republic of Hungary Fact Sheets on Hungary Ministry of Foreign Affairs 1993/4 Basic Principles of National Defence in the Republic of Hungary Fact Sheets 1993/9

Dr. Franz Kerner

Umweltrelevante nach Segmenten¹

1. Energieumsatz und Atmosphäre – Treibhauseffekt Problemdarstellung

Durch das ungehemmte Verbrennen von Kohle, Erdöl und Erdgas, aber auch durch die fortschreitende Vernichtung der tropischen Regenwälder nimmt der Kohlendioxidgehalt in der Erdatmosphäre stetig zu. Das Klima auf der Erde ist ernsthaft in Gefahr.

Durch diesen Anstieg von Kohlendioxid (CO_2), aber auch von anderen Gasen wie Methan (CH_4), Lachgas (NO_2) oder den industriell hergestellten Fluorchlorkohlenwasserstoffen (FCKW's) wird es auf der Erde nach Meinung führender Klimaforscher deutlich wärmer werden.

Seit dem Jahre 1850 wird weltweit ein Temperaturanstieg um 0,5 bis 0,7°C festgestellt und als erstes Signal einer Klimakatastrophe angesehen. 1988 war das wärmste Jahr seit Beginn der Neuzeit, und die fünf wärmsten Jahre lagen alle in den 80er Jahren dieses Jahrhunderts. Von dieser Temperaturerhöhung macht sich durch die Trägheit der Ozeane, die Wärme aufnehmen und speichern, bisher nur ein Drittel bis die Hälfte bemerkbar.^[1]

Die Veränderungen in der Atmosphäre, die einen weltweite Klimaschock zur Folge haben könnten, sind ein Nebenprodukt der Industrialisierung in den letzten 100 Jahren. Der Mensch hat die Zusammensetzung und die chemischen Vorgänge in der Erdatmosphäre drastisch verändert.

¹ Ez a tanulmány a szerző „Neue märkte durch Umweltschutz“ (1994) c. habilitációs értekezésének egyik fejezete. (A szerk.)

40% des Lachgases, 45% des Kohlenmonoxids, 60% der Stickoxide, 70% des Methans und 95% des Schwefeldioxids werden heute nicht durch natürliche Vorgänge, sondern durch menschliche Aktivitäten in die Atmosphäre abgegeben. Die atmosphärische Konzentration von Kohlenmonoxid z.B., hat sich nach Modellrechnungen von 1860 bis 1985 verdreifacht. Hierdurch hat sich die Konzentration von OH-Radikalen, die für den Abbau von Luftschadstoffen verantwortlich sind, um etwa 30% verringert.^[2]

Die Menschen geben heute nicht nur Schadstoffe in die Luft ab. Sie bleiben auch länger erhalten. Auf diese Weise führt die Menschheit ein ungewolltes Experiment durch, dessen Ausgang bis heute ungewiß ist.

Vor diesem Hintergrund wurde am 03. 12. 1987 vom Präsidenten des deutschen Bundestages auf Antrag der Fraktionen der CDU/CSU und der FDP die Enquete-Kommission Vorsorge zum Schutz der Erdatmosphäre konstituiert, der 11 Mitglieder des Bundestages und 11 wissenschaftliche Sachverständige angehören.

Die Enquete-Kommission, auf deren 3. Bericht vom 02.10.1990 sich die folgende Ausarbeitung stützt, hat die Aufgabe, Bestandsaufnahme über die globalen Veränderungen der Erdatmosphäre vorzunehmen und den Stand der Ursachen- und Wirkungsforschung festzustellen, sowie mögliche nationale und internationale Vorsorge- und Gegenmaßnahmen zum Schutz von Mensch und Umwelt vorzuschlagen.

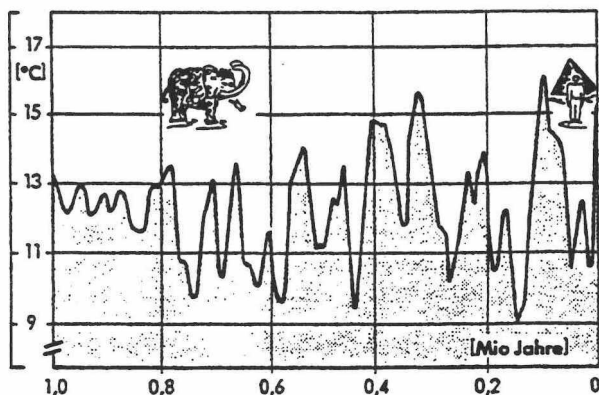
Diese Arbeit soll dazu beitragen, einen Einblick in die aktuelle Diskussion um das bedrohte Weltklima, insbesondere den Treibhauseffekt, zu vermitteln. Dabei werden nicht nur Gefahren aufgezählt, wie es allzu oft in den Medien der Fall ist, sondern es wird detailliert auf Hintergründe und Lösungsmöglichkeiten eingegangen.

1.1. Weltklima- gestern und heute

Das Klima war erdgeschichtlich meist sehr viel wärmer als heute, auch gab es keine ausgedehnten Polargebiete. In den letzten 1 Mio. Jahren war es jedoch während 90% der Zeit kälter als heute. Wenn aber die gegenwärtige Erderwärmung anhält, wird es in wenigen Jahrzehnten auf der Erde wärmer sein als je zuvor.

Mit dem Beginn des Quartärs vor 2 Mio. Jahren, als die Entwicklung der Menschen begann, hat sich der zeitliche Verlauf des Weltklimas geändert: Seitdem gibt es ausgeprägte Eis- und Warmzeiten mit der Periode von 10.000 Jahren und dazwischen kleine Klimaschwankungen.

Die Durchschnittstemperatur der Vergangenheit

Diese Eis- und Warmzeiten sind auf periodische Veränderungen in der elliptischen Umlaufbahn der Erde um die Sonne und auf Veränderungen in der Neigung der Erdachse zurückzuführen.

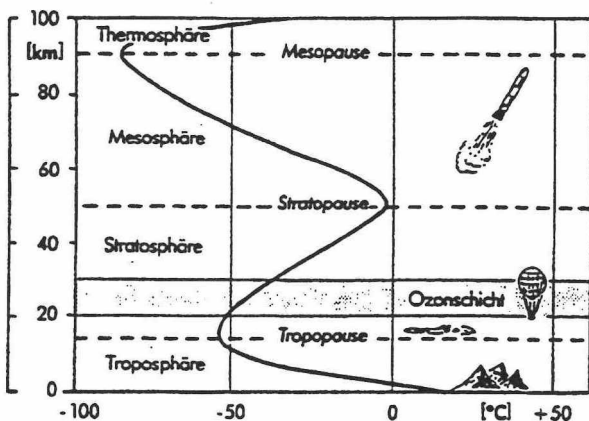
Auch in kürzeren Zeiträumen unterliegt das Klima natürlichen Schwankungen. Die Ursachen sind z.B. periodische Änderungen der

Sonnenfleckenaktivität oder Vulkanausbrüche, die durch ihre gewaltigen Staubmengen die Sonnenstrahlung absorbieren.

1.2. Treibhauseffekt – Was versteht man darunter ?

Die Gefahr für das Weltklima ergibt sich vor allem aus der sog. Treibhauswirkung der in der Atmosphäre befindlichen Gase.

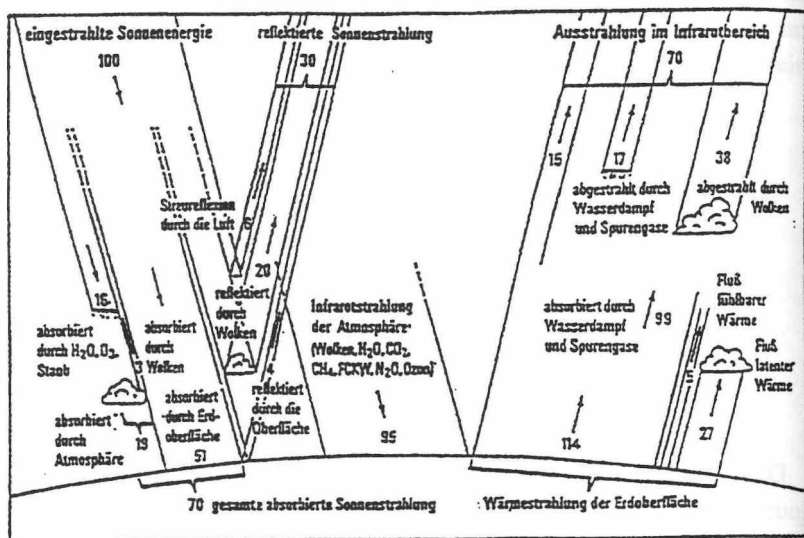
Temperaturverlauf in der Atmosphäre

Das sichtbare Sonnenlicht kann die Erdatmosphäre einschl. der Spurengase relativ ungehindert durchdringen und wird am Boden in Wärme umgewandelt. Die Erdoberfläche strahlt die aufgenommene Energie in Form von Wärmestrahlung in den Weltraum zurück, die dabei zum Teil von Spurengasen absorbiert und wieder zur Erde zurückgestrahlt wird. Die Schwingungen der Atome innerhalb der Spurenmoleküle passen nämlich energetisch relativ gut auf diese Wärmestrahlung und können durch sie angeregt werden. Dadurch wird ein Teil der Wärmeenergie in der Atmosphäre zurückgehalten bzw. eingeschlossen, d. h. es kommt zu einem Hitzestau und damit zu einem Anstieg der Temperatur der unteren Atmosphäre. Die höhere Temperatur ist sozusagen notwendig, damit die Erde genauso viel

Energie abstrahlen kann, wie sie von der Sonne aufnimmt. Die verschiedenen Spurengase absorbieren allerdings Wärmestrahlung mit jeweils etwas anderer Energie und ergänzen sich dadurch in ihrer wärmeeinfangenden Wirkung in nahezu idealer Weise. Da sie sich dabei in etwa wie das Glas eines Treibhauses verhalten, spricht man von Treibhausgasen.

Strahlungshaushalt des Systems Erde-Atmosphäre

Der Treibhauseffekt führt allerdings nur in der unteren Atmosphäre zur Erwärmung, während sich die obere Atmosphäre oberhalb ca. 15 km sogar abkühlt.

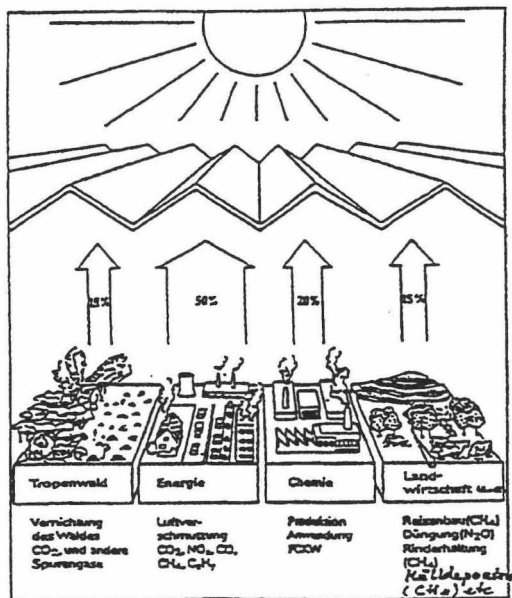
1.2.1 Natürlicher und zusätzlicher Treibhauseffekt

Der natürliche Treibhauseffekt, der von den Gasen Wasserdampf (H_2O), Kohlendioxid (CO_2), Ozon (O_3), Distickstoffoxid (N_2O) und

Methan (CH_4), ihrer Bedeutung nach gereiht, hervorgerufen wird, bewirkt, daß die heutige Durchschnittstemperatur auf der Erde in Bodennähe rund 15°C beträgt. Dadurch wird das Leben in der jetzigen Form erst möglich. Ohne die Wirkung des natürlichen Treibhauseffekts wären oberflächennahe Temperatur und Strahlungstemperatur des Gesamtsystems Erde Atmosphäre identisch. In diesem Falle würde die mittlere Temperatur auf der Erde etwa -19°C betragen.

Seit Beginn der Industrialisierung sind die Konzentrationen dieser Treibhausgase in der Atmosphäre durch menschliche Tätigkeit angestiegen und zusätzliche Treibhausgase, vor allem FCKW's, hinzugekommen. Durch diesen zusätzlichen Treibhauseffekt wird der natürliche verstärkt.

Ursachen des zusätzlichen Treibhauseffektes

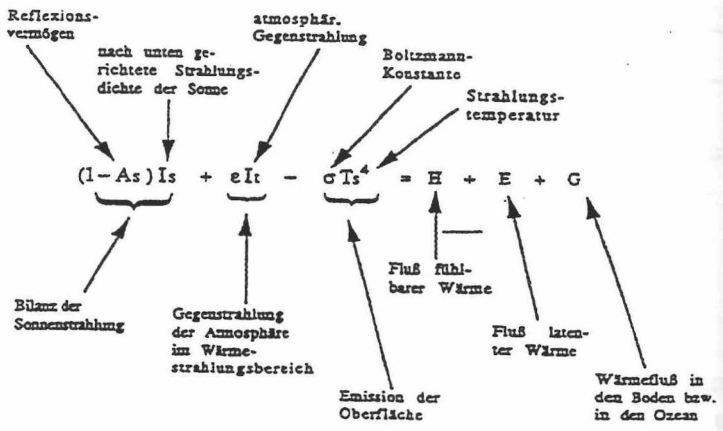

Der Anstieg der globalen Durchschnittstemperatur um $0,5^{\circ}\text{C}$ in den vergangenen 100 Jahren, sowie der Anstieg des Meeresspiegels um 10 bis 20 cm im selben Zeitraum sind wahrscheinlich auf den vom Menschen verursachten Treibhauseffekt zurückzuführen. Allerdings ist der wissenschaftliche Beweis, daß diese Erwärmung die Wirkung des zusätzlichen Treibhauseffekts ist, noch nicht völlig erbracht, da sich die Temperaturerhöhung und die daraus resultierenden Klimaänderungen noch im Rahmen statistischer Klimaschwankungen bewegen.

1.3. Strahlungs- und Energiebilanz

Sowohl über längere Zeiten, als auch überall, gilt das Gesetz der Energieerhaltung, d.h. für jedes Oberflächenelement, das keine Energie speichern kann, müssen sich die nach unten und oben gerichteten Energieeinflüsse ausgleichen. Das ist die Aussage der Energiebilanzgleichung für eine Oberfläche. Die linke Seite dieser Gleichung beschreibt die Nettostrahlungsflußdichte (Energie pro Zeit- und Flächeneinheit), auf der rechten Seite stehen die Energietransporte, welche die Nettostrahlungsdichte ausgleichen.

Energiebilanzgleichung^[3]

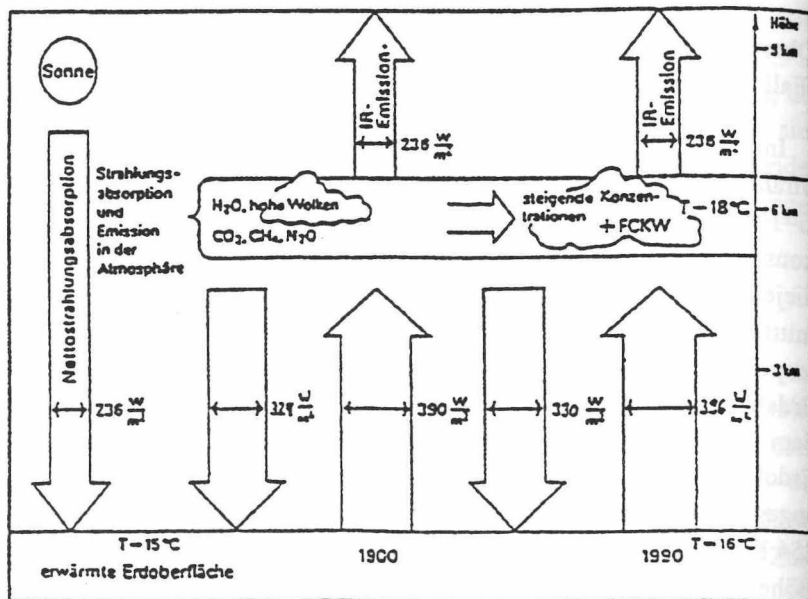

Mit Hilfe dieser Gleichung kann der Einfluß des Treibhauseffekts auf die Temperatur der Atmosphäre bestimmt werden. Dazu werden die Strahlungstemperaturen T_s einmal für die Verhältnisse am Oberrand der Atmosphäre (Fall 1) und einmal an der Erdoberfläche (Fall 2) berechnet.

Im Fall 1 bleibt die Wirkung der Erdatmosphäre auf die Strahlungstemperatur unberücksichtigt, d.h es gilt $A_s = 0,3$ $I_t = 0,0$, $G=H=E=0$. Dabei entspricht $I_s = I_t$ genau einem Viertel der Solar-konstanten von $1,368$ Watt pro m^2 . Mit Solarkonstante bezeichnet man diejenige Strahlungsflußdichte, die am Außenrand der Atmosphäre bei mittlerem Abstand zur Sonne senkrecht zur Strahlrichtung der Sonne empfangen wird. Die Teilung durch 4 ist notwendig, weil die Erdoberfläche, die von der Sonne senkrecht bestrahlt werden kann, dem Querschnitt der Erdkugel (und damit ein Viertel der Erdoberfläche) entspricht. Unter Berücksichtigung der unten angegebenen Werte, berechnet sich die Strahlungstemperatur T_s zu 254 K = -19°C , was der globalen Durchschnittstemperatur in etwa 6 km Höhe entspricht.

Im Fall 2 wird die Wirkung der Atmosphäre berücksichtigt, dabei wird $(1A_s)$ gleich $0,5$ $1 - I_t$ wegen der atmosphärischen Gegenstrahlung gleich $0,95$ I_{so} (I_{so} = Strahlungsflußdichte der Sonne am Oberrand der Atmosphäre) und $H+E+G$ gleich $0,32$ I_{so} gesetzt. Die Gleichung liefert für diesen Fall eine Wärmeausstrahlung der Erdoberfläche von 114% der Einstrahlung von der Sonne am Oberrand der Atmosphäre. Dies entspricht der Abstrahlung eines Körpers mit einer Temperatur von $288\text{K} = 15^\circ\text{C}$.

Treibhauseffekt der Atmosphäre

Im Vergleich zu Fall 1 bewirken die Absorptions- und Emissionsvorgänge der optisch aktiven Substanzen in der Atmosphäre, zu denen Gase, Aerosole (= flüssige Teilchen in der Luft, mit einer Größe von 0,001 bis 100 μm Durchmesser) und Wolken zählen – unter Berücksichtigung der anderen Wärmetransporte – demnach einen Unterschied von 34°C zwischen der effektiven Strahlungstemperatur des Gesamtsystems und der Temperatur an der Erdoberfläche.^[4]

Diese auf die optisch aktiven Substanzen zurückzuführende Temperaturzunahme wird in Analogie zu den Verhältnissen in einem Treibhaus auch als Treibhauseffekt der Atmosphäre bezeichnet. Wie Glas in einem Treibhaus lassen die klimarelevanten Gase in der Atmosphäre das Sonnenlicht nahezu ungestört passieren, verhindern aber die Abstrahlung im Wärmestrahlungsbereich in den Weltraum.

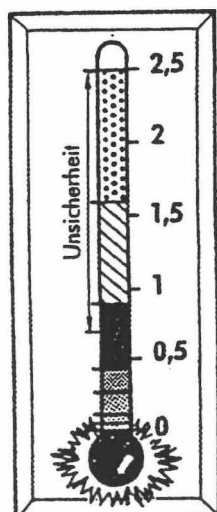
Die vorstehende Abbildung zeigt den Treibhauseffekt noch einmal in anschaulicher Form für die Jahre 1900 und 1990. Man erkennt sofort, daß eine Veränderung der Menge und/oder der Verteilung einzelner oder aller optisch aktiven Substanzen den Treibhauseffekt verändern muß.

1.4. Klimagase, die für den Treibhauseffekt verantwortlich sind

Die direkten Treibhausgase Kohlendioxid (CO_2), Fluorchlorkohlenwasserstoffe (FCKW's), Methan (CH_4) und Distickstoffoxid (N_2O), sowie die weiteren klimarelevanten Spurengase, die an der Bildung von Ozon an der Troposphäre beteiligt sind – d.h. in erster Linie Stickoxide (NO_x), Kohlenmonoxid (CO) und flüchtige organische Verbindungen (VOC) tragen zu einer Gefährdung unseres Klimas bei.

Der Anteil der Spurengase am Treibhauseffekt ist mit erheblichen Unsicherheiten behaftet. Nach Angaben des Bundesforschungsministeriums wird etwa $0,72^\circ\text{C}$, also knapp die Hälfte des Treibhauseffekts, durch Kohlendioxid verursacht. Der CO_2 -Anstieg von 280 ppm in vorindustrieller Zeit auf gegenwärtig etwa 350 ppm entspricht einer Erwärmung von ca. $0,5\text{-}1,5^\circ\text{C}$, wenn der heute anerkannte Wert von $1,5$ bis $4,5^\circ\text{C}$ Erwärmung bei einer CO_2 -Verdoppelung zugrundegelegt wird. Ähnliche Schwankungen gibt es bei allen übrigen Spurengasen, so daß Kohlendioxid in manchen Untersuchungen mehr als die Hälfte des Treibhauseffekts ausmacht.

Berechneter Treibhauseffekt für 1989 in °C^[5]

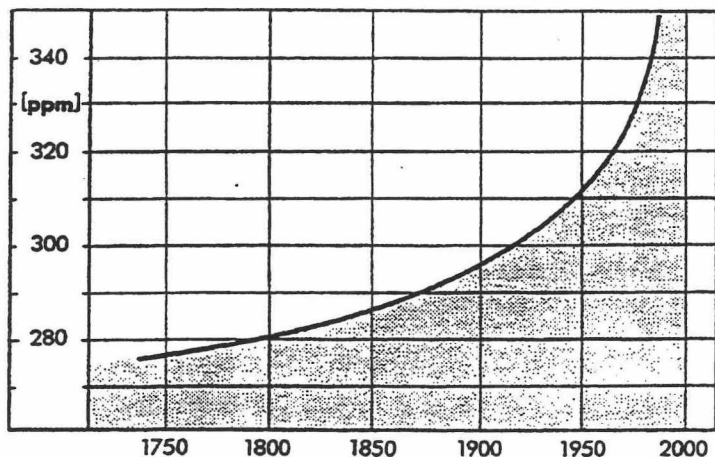

Spurengas	Treibhaus-effekt*
CO ₂	0,72
FCKW	0,46
Ozon	0,16
Metan	0,15
Lachgas	0,07
sonstige	0,04
gesamt	1,6°C

* Durch die Ozeane ist bisher nur ein Teil der Temperaturerhöhung meßbar

1.4.1 Kohlendioxid (CO₂)

Kohlendioxid ist zu 50% am Treibhauseffekt beteiligt. Pro Jahr werden in der Bundesrepublik ca. 800 Mio. Tonnen CO₂ in die Luft geblasen. Würden diese Mengen – technisch zu Trockeneis aufbereitet – auf Eisenbahnwaggons verladen, wäre der Zug 307.000 km lang und reichte stehend 7,5 mal um den Erdball.

Weltweiter CO₂-Anstieg

Weltweit werden heute pro Jahr durch Verbrennung fossiler Energieträger ca. 20 Mio. Tonnen CO₂ emittiert. Etwa 95% der industriellen CO₂ Emissionen erfolgen in der Nordhemisphäre und dort vor allem in den industriell hochentwickelten Ländern, in denen der jährliche CO₂-Ausstoß Werte von bis 20 Tonnen pro Kopf der Bevölkerung erreicht hat. Dagegen liegt der industrielle Pro-Kopf-Ausstoß in den meisten Entwicklungsländern unter einer Tonne pro Jahr. Für die alte Bundesrepublik entspricht die Pro-Kopf-Emission jährlich etwa 11,7 Tonnen, in der ehemaligen DDR liegt dieser Wert bei 21,2 Tonnen pro Kopf und Jahr.

CO₂ entsteht bei allen Verbrennungsprozessen auf der Erde, vor allem beim Verbrennen fossiler Brennstoffe (Kohle, Öl, Gas) in der Industrie, in den Haushalten, durch Autos und Flugzeuge, bei der Stromerzeugung etc. Auch die Abholzung und Brandrodung der tropischen Regenwälder, die Verbrennung und Verwesung gerodeter Biomasse und die landwirtschaftliche Nutzung vormals natürlicher Böden tragen zur CO₂ Problematik in Sachen Treibhauseffekt bei.

Gegenwärtig werden etwa 60% der globalen anthropogenen CO₂ Emissionen durch die Ozeane und durch die kontinentale Biomasse aufgenommen. Die restlichen 40% verbleiben in der Atmosphäre und bewirken den beobachteten CO₂-Anstieg.

Ob und wie lange die Senken des anthropogenen CO₂ im Meer und auf den Kontinenten auch in Zukunft mit der gleichen Effektivität arbeiten werden, ist heute noch nicht abzuschätzen. Mittel- bis langfristig wird die Aufnahmefähigkeit der kontinentalen Biosphäre wegen der Limitierung durch andere, das Wachstum der Pflanzen bestimmende Faktoren nachlassen, so daß dann die CO₂-Konzentrationen relativ zur anthropogenen CO₂-Emission überproportional anwachsen werden.

1.4.2 Fluorchlorkohlenwasserstoffen (FCKW's)

Die FCKW's sind an der Klimakatastrophe gleich doppelt beteiligt: als Klimagas und als Zerstörer der Ozonschicht. Durch den Ozonabbau in der Stratosphäre kommen mehr und mehr W- Strahlen auf die Erde, u. a. mit einem verstärkten Auftreten von Hautkrebs bei Menschen. Als Treibhausgas haben sie einen Anteil von ca. 17% am Treibhauseffekt.

Experten schätzen den FCKW- Jahresverbrauch in der Bundesrepublik auf ca. 125.000 Tonnen. FCKW's sind hierzulande unter den Handelsnamen Frigen und Kaltron in der Produktion zweier Hersteller, der Hoechst AG und der Kali-Chemie AG. Weltweit gibt es nur etwas mehr als eine handvoll FCKW-Hersteller. FCKW's werden von der chemischen Industrie hergestellt und sind u.a. im Einsatz als:

- Treibgase in Spraydosen
- Mittel zur Kunststoffverschäumung (z.B. Isoliermaterial im Baugewerbe, Verpackungsmaterial von Fast-Foodketten)
- Kühlmittel in Klimaanlage, Kühlschränken,

Kältetechnik

- Lösungsmittel für Entfettungs- und Trocknungszwecke
- Löschmittel in bestimmten Feuerlöschgeräten.

1.4.3 *Methan (CH₄)*

Das Klimagas Methan ist mit ca. 18% am bedrohlichen Treibhauseffekt beteiligt.

Der drastische Anstieg von Methan in der Erdatmosphäre im Verlauf der vergangenen Jahrzehnte ist vor allem auf menschliche Aktivitäten zurückzuführen. Methan wird bei der Zersetzung von Biomasse unter Luftabschluß gebildet (z.B. Hausmülldeponien). In der Atmosphäre befinden sich zur Zeit 4,5 Milliarden Tonnen Methan.

Neben den natürlichen Methanquellen (Feuchtgebiete, Meere, Seen, Tundra, Termiten, andere Insekten, wildlebende Wiederkäuer) sind vor allem folgende Methanquellen relevant, die auf menschlichen Aktivitäten beruhen:

- Reisanbau
- Rinderhaltung
- Stein- und Braunkohleabbau
- Ausgasen von Mülldeponien
- Erdgas- und Erdölgewinnung
- Lecks in Erdgasleitungen.

1.4.4 *Distickstoffoxid (N₂O)*

Da die N₂O-Emission durch die Verbrennung fossiler Brennstoffe nach neuesten Erkenntnissen nur eine untergeordnete Rolle im troposphärischen N₂O-Kreislauf spielt, wird allgemein davon ausgegangen, daß der beobachtete Anstieg des troposphärischen N₂O vor allem durch den steigenden Einsatz stickstoffhaltiger Mineraldünger und durch die zunehmende Verbrennung von

Biomasse, insbesondere in den Tropen, verursacht worden ist. Der weitaus größte Anteil der N_2O -Emissionen weltweit, ist jedoch den natürlichen Quellen, nämlich den Ozeanen, den Seen und den Böden zuzurechnen. N_2O ist mit ca. 10% am Treibhauseffekt beteiligt.

1.4.5 Ozon (O_3)

Um die Konfusion um Ozon vorweg aufzulösen: In der Atmosphäre 15-30 km über der Erde (Stratosphäre) verzehrt Ozon die energiereichen lebensbedrohenden UV-Strahlen. Es hat sich dort über Millionen von Jahren aufgebaut, bis es durch menschliche Aktivitäten gestört wurde.

In der Troposphäre, dem Teil der Atmosphäre vom Erdboden bis 15 km Höhe, wirkt Ozon als wärmeisolierendes Treibhausgas und trägt mit ca. 5% zum Treibhauseffekt bei.

In den letzten Jahren hat es verstärkt Ozonwarnungen gegeben, wenn die Ozonkonzentrationen in bodennahen Luftschichten gesundheitsgefährdend angestiegen sind (Photosmog). Ozon ist ein Giftgas für Menschen und Tiere. Es gibt keine Grenzwerte für Ozon, die Politiker drücken sich immer noch, angemessene Richtlinien zu erlassen.

Ozon entsteht, wenn die klassischen Luftschadstoffe wie Stickoxide und Kohlenwasserstoffe z.B. von Autos, Ölraffinerien, Kraftwerken mit Licht reagieren.

1.5. Indirekt klimawirksame Spurengase

1.5.1 Kohlenmonoxid (CO)

Das CO in der Troposphäre wird durch eine Reihe von unterschiedlichen Quellen an der Erdoberfläche, aber auch in der

Troposphäre gebildet. Etwa die Hälfte der globalen CO-Produktion erfolgt an der Erdoberfläche. Kohlenmonoxid wird durch mikrobielle Prozesse in Böden und im Meerwasser gebildet und entsteht bei der Verbrennung fossiler Brennstoffe, bei der Verbrennung von Biomasse sowie bei der phototechnischen Oxidation von Methan und VOC in der Troposphäre.

Etwa 60% der insgesamt auf 2.400 Millionen Tonnen geschätzten CO-Produktion stammen aus menschlichen Quellen, im wesentlichen durch die Emission von CO durch Verbrennungsmaschinen, u.a. in Automobilen.

CO-Verursacher:^[6]

- natürliche Quellen (920Mio. t)
- anthropogene Quellen (1.490 Mio. t)

1.5.2 Stickoxide (NO und NO₂)

Die wichtigste Quelle im troposphärischen NO_x-Haushalt ist die Verbrennung fossiler Brennstoffe, durch die etwa 21 Millionen Tonnen Stickstoff pro Jahr in die Atmosphäre emittiert werden.

Quellen der NO-Produktion:

- Verbrennung von Kohle, Öl und Gas zur Energiegewinnung (11 Mio. t)
- Automobile, Flugzeuge (9 Mio. t)
- Verbrennung von Biomasse (Savannenbestände, Brennholz) (7 Mio. t)
- Freisetzung von Stickstoff aus mineralischem Dünger (2 Mio. t)
- Gülle der Tierhaltung auf Feldern (2 Mio. t)

1.5.3 *Flüchtige organische Kohlenstoffverbindungen (VOC)*

VOC werden durch die Vegetation und die Ozeane in die Troposphäre emittiert. Die anthropogenen VOC entstehen vorwiegend bei der Verbrennung fossiler Brennstoffe in Kraftfahrzeug- und Flugzeugmotoren, beim Transport und Abfüllen der entstehenden Kraftstoffe, beim Umgang mit organischen Lösungsmitteln und bei der Verbrennung von Biomasse.^[7]

Emissionsfaktoren von VOC:

- Ozeane (Äthen und Propen: 26 Mio. t)
- Biologische Quellen (Isopren und Terpene: 1.000 Mio. t)
- Menschliche Quellen (Alkohole, Aldehyde, Fettsäuren 100 Mio.t).

1.6. **Überlebensdauer von Spurengasen**

Die Lebensdauer vieler Treibhausgase in der Atmosphäre liegt im Bereich von ungefähr 100 Jahren. Daher befindet sich die Konzentration eines Treibhausgases nicht im Gleichgewicht mit den Emissionsraten. Selbst wenn die Emissionsraten auf dem heutigen Stand eingefroren werden könnten, würde die Konzentration in den folgenden 100 Jahren weiter ansteigen.

1.6.1 *Kohlendioxid (CO₂)*

Das anthropogene emittierte CO₂ wird wegen seiner langen Verweilzeit von etwa 120 Jahren die troposphärische CO₂-Konzentration noch weit in die Zukunft beeinträchtigen. Für die Stabilisierung der troposphärischen CO₂-Konzentration wäre eine sofortige Reduktion der globalen anthropogenen CO₂-Emission um 50 bis 80% erforderlich.

1.6.2 Fluorchlorkohlenwasserstoffe (FCKW's)

Prozentual gesehen weisen die FCKW's die höchsten Zuwachsraten aller klimarelevanten atmosphärischen Spurengase auf. Wegen der langen troposphärischen Verweilzeiten von bis zu 400 Jahren, müßten die Emissionen der FCKW's um 75 bis 90% reduziert werden.

1.6.3 Methan (CH_4)

Im Vergleich zur Verweilzeit des anthropogenen CO_2 von 120 Jahren ist die troposphärische Verweilzeit des CH_4 mit ca. 8 Jahren relativ kurz. Dies bedeutet, daß das troposphärische CH_4 relativ schnell auf eine Reduzierung der Emissionen reagieren könnte. Um die mittlere globale CH_4 -Konzentration bei dem heutigen Wert zu fixieren, bedarf es einer sofortigen Reduktion der globalen anthropogenen Emissionen von 10 bis 20%.

1.6.4 Distickstoffoxid (N_2O)

Die Stabilisierung der mittleren globalen troposphärischen N_2O -Konzentration auf den heutigen Wert würde wegen der langen Verweilzeit von ca. 150 Jahren in der Troposphäre eine sofortige Reduzierung der globalen menschlich bedingten Emissionen um etwa 80% erfordern.

1.6.5 Ozon (O_3)

Die in Bodennähe vom Menschen verursachte Ozonbildung hat eine Lebensdauer von ca. 1 bis 3 Monaten und steigt im Unterschied zum lebenswichtigen Ozon der oberen Atmosphäre jährlich um etwa 1 %.

1.6.6 Kohlenmonoxid (CO)

Wegen seiner kurzen troposphärischen Verweilzeit von 1 – 3 Monaten variiert die Konzentration von CO in der Troposphäre räumlich und zeitlich erheblich.

1.6.7 Stickoxide (NO_x)

Die Verweilzeit von NO_x in der Atmosphäre ist äußerst kurz. In der Troposphäre beträgt sie nur etwa einen Tag, was dazu führt, daß das NO_x ebenso wie das CO in der Troposphäre sowohl räumlich wie zeitlich sehr stark variiert.

1.6.8 Flüchtige organische Kohlenstoffverbindungen (VOC)

Die VOC werden oft nach ihren troposphärischen Verweilzeiten unterteilt, und zwar in langsam reagierende VOC mit Verweilzeiten von mehr als einer Woche, reaktive VOC mit Verweilzeiten von einem halben Tag bis zu einer Woche und in sehr reaktive VOC mit Verweilzeiten von wenigen Stunden und kürzer.

1.7. Klimamodelle als Entscheidungshilfe

Die starke Fluktuation atmosphärischer Größen wie der mittleren globalen Jahrestemperatur machen es häufig schwer, langfristige Entwicklungstrends zu erkennen, so daß für Zukunftsprognosen des Klimas nur Computereperimente übrig bleiben.

Da die physikalischen Grundgesetze, sowie die Wechselwirkungen zwischen den einzelnen Komponenten des globalen Klimageschehens grundsätzlich bekannt sind, kann man die Entwicklung des Klimas mit Hilfe von mathematischen Gleichungen im Computer simulieren und spricht dann von Klimamodellen.

Viele Klimavorhersagen basieren auf rein atmosphärischen Zirkulationsmodellen und berücksichtigen nur die unmittelbare Wirkung der Treibhausgase auf die Lufthülle, was jedoch zu einer allgemeingültigen verbindlichen Aussage nicht ausreichen kann.

Obwohl die Weltmeere – vielfach in Analysen mit einbezogen – wegen ihres Aufnahmevermögens für Wärme und Kohlendioxid von besonderer Bedeutung vor allem für die fernere Zukunft sind, werden sie zur Zeit bestenfalls in Form ihres Oberflächenwassers berücksichtigt.

Meeresströmungen wie auch der Wärme- und Kohlendioxidaustausch mit der Tiefsee können wegen fehlender Meßwerte und eines zu großen Rechnungsaufwandes gegenwärtig noch nicht in Klimamodelle eingebaut und berücksichtigt werden. Innerhalb der Atmosphäre stellen die Wolken, ebenso wie die Eismassen der Polargebiete, eine weitere in den Klimamodellen zu berücksichtigende Komponente dar.

Annahmen über die Miteinbeziehung der hier angesprochenen Faktoren (Ozeane, Wolken und Polargebiete) in Klimamodelle sind sehr spekulativ. Aus diesem Grunde sind viele Wissenschaftler verschiedener Fachgebiete in internationalen Forschungsprojekten fieberhaft damit beschäftigt, die Wechselwirkungen des Klimasystems zu klären. Zuverlässige Prognosen sind im Moment anhand von Modellen noch nicht möglich.

Um Informationen weit zurückreichender Zusammensetzungen der Atmosphäre in Klimamodelle mit einbeziehen zu können werden in der Antarktis Untersuchungen von in Eisbohrkernen eingeschlossenen Luftblasen durchgeführt, aus denen z. B. Rückschlüsse über Kohlendioxidgehalt der Luft vor bis zu 160.000 Jahren gewonnen werden können. Diese Luftblasen werden bei der Bildung von Gletschereis eingeschlossen und so dem Gasaustausch mit der Atmosphäre entzogen. Selbstverständlich ist diese Methode nur auf

solche Gase anwendbar, die in den Eisproben stabil sind und nicht durch das Eis diffundieren.^[8]

1.8. Internationale Betrachtung der klimarelevanten Spurengasemittenten

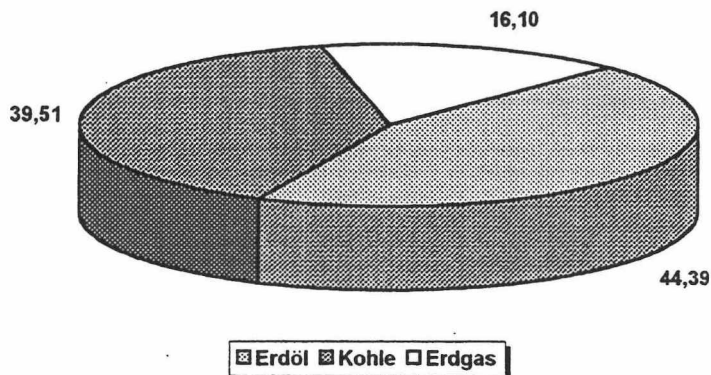
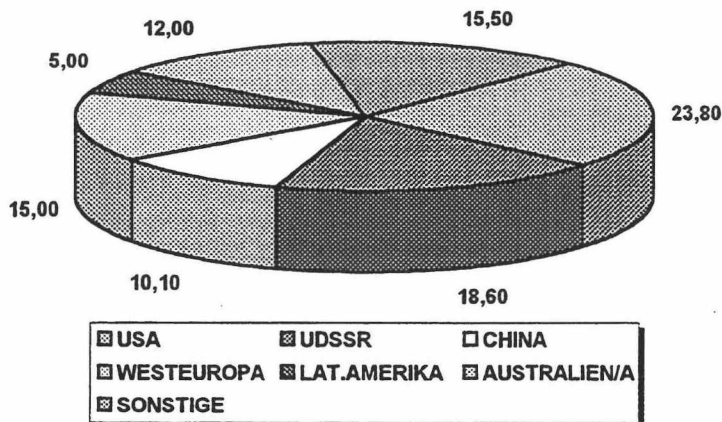
1.8.1 Welche Nationen sind die wahren Klimatäter?

Nach Angabe der Enquete-Kommission zum Schutz der Erdatmosphäre wurden 1986 durch die Verbrennung fossiler Brennstoffe weltweit rund 20,5 Mrd. t CO₂ freigesetzt. Hiervon entfielen 9,1 Mrd. t auf die Verbrennung von Erdöl. Durch die Verfeuerung von Kohle sind 8,1 Mrd. t CO₂ und von Erdgas 3,3 Mrd. t freigesetzt worden. Die Enquete-Kommission schätzt den Fehler auf etwa 10%. Hinzu kommen die Emissionen durch die Vernichtung der Regenwälder.

Von den 20,5 Mrd. t CO₂ entfielen 23,8% allein auf die USA, gefolgt von der UDSSR mit rund 18,6% und Westeuropa mit rund 15%. 10,1 % der weltweiten CO₂-Abgaben kamen aus China und etwa gleich viel aus den übrigen Staaten der Dritten Welt.

Die westlichen und östlichen Industrieländer mit einem Bevölkerungsanteil von rund 25% emittieren heute zusammen rund 80% des CO₂, die Entwicklungsländer (einschl. China) mit einem Bevölkerungsanteil von rund 75% emittieren zusammen rund 20%.

Aufteilung der CO₂-Emissionen nach fossilen Brennstoffen

Die ehemalige DDR emittierte 1987 rund 350 Mio CO₂, was etwa 1,7% der weltweit aus dem kommerziellen Energiebereich freigesetzten Menge entspricht. Pro Einwohner und Jahr wurden von der ehemaligen DDR rund 21,2 t CO₂ emittiert. Das ist eine der höchsten Pro-Kopf-Emissionswerte im weltweiten Vergleich. Die Bundesrepublik Deutschland einschl. der ehemaligen DDR standen

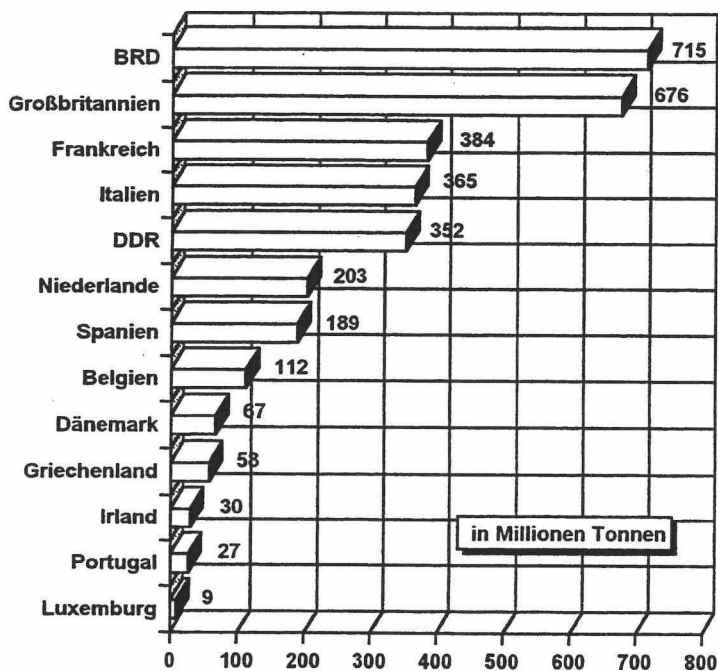
daher im Jahre 1986 nach den USA, der UDSSR und der Volksrepublik China an vierter Stelle der Rangfolge der CO₂-Emittenten.

1.8.2 USA - Schlüsselrolle bei der Klimakatastrophe

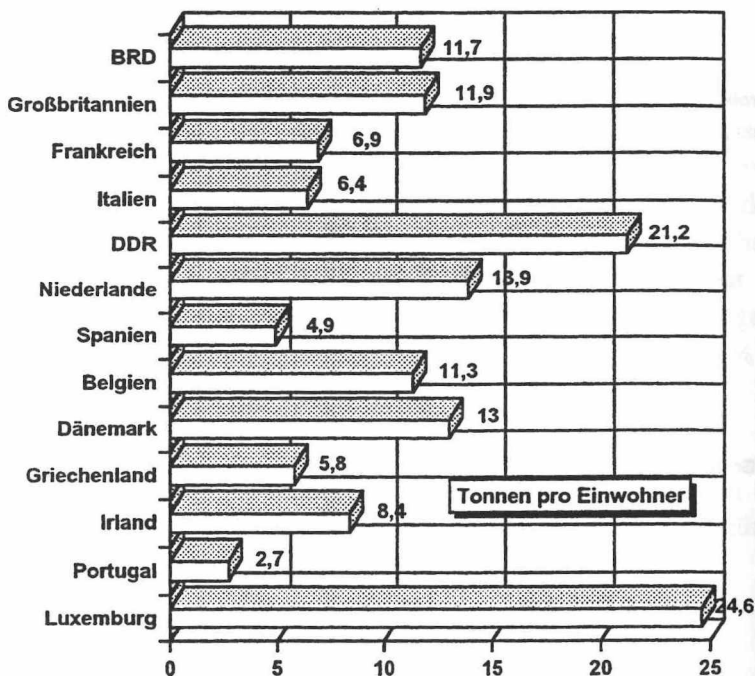
Nirgendwo auf der Welt klafft der Gegensatz zwischen wissenschaftlichen Erkenntnissen und politischer Umsetzung weiter auseinander als in den USA. Die USA ist durch Straßenverkehr, ineffiziente Ausnutzung der Energie, Industrie, extrem hohen Stromverbrauch und desolater Isolierung Weltspitze im Energieverbrauch. US-Amerikaner verbrauchen pro Kopf ungefähr doppelt soviel Energie wie Europäer und tragen mit 23,8% am weltweiten Kohlendioxidausstoß dementsprechend stark zum zusätzlichen Treibhauseffekt bei.

Energiebedingte CO₂-Emissionen, Anteile an den weltweiten CO₂-Emissionen und CO₂-Emissionen pro Kopf für das Jahr 1986 für die größten Emittenten:

CO₂-Emissionene in der EG (Gesamtausstoß in Mio. t)

CO₂-Pro-Kopf-Emissionen in der EG

1.9. Mögliche Auswirkungen des berechneten Temperaturanstiegs

1.9.1 Einleitung:

Die von Menschen verursachten Klimaänderungen werden tief in die menschlichen Ökosysteme eingreifen. Die Stärke der Wirkung wird entscheidend von der Geschwindigkeit der Klimaveränderung abhängen, so daß schon eine Verlangsamung des Spurengasanstiegs auf lange Sicht dämpfend wirkt.

Obwohl bei den bevorstehenden Klimaänderungen eine feste räumliche und zeitliche Zuordnung von Temperatur- und Niederschlagsänderungen nicht gelingt, also auch die Wirkung einer Klimaänderung nicht genau zugeordnet werden kann, ist doch aus bekannten Reaktionen bei extremen Wetterereignissen, sehr groben regionalen Änderungen und Analogien aus der Klimageschichte die Wirkung in etwa abzuschätzen.

Welche Pflanzengesellschaften an einem Standort vorkommen, wird außer, z.B. von den Böden, wesentlich von den Klimaparametern Jahresmitteltemperatur und Jahresniederschlag bestimmt. Daher ist davon auszugehen, daß Temperaturänderungen durch den erhöhten Treibhauseffekt der Atmosphäre zu einer Verschiebung der Vegetationszonen führen.

Zusammen mit den aus Temperaturänderungen resultierenden Niederschlagsänderungen werden nicht nur Ökosysteme, wie die Wälder, sondern auch die Nahrungsmittelproduktion betroffen. Klimaänderungen stellen zudem über die veränderten Extremwerte der Klimaparameter einen weiteren Streßfaktor für Ökosysteme dar, die bereits jetzt durch Schadstoffe belastet sind.

Lokale und regionale Umweltschäden werden daher in den meisten Fällen verschärft auftreten. So würde für einen kranken Baum in Mittelgebirgslagen, der bereits von der Bodenversäuerung betroffen ist, bei erhöhter Sonnenscheindauer nicht nur der Streßfaktor Ozon selbst zunehmen, sondern bei Wasserknappheit auch noch verstärkt wirken und den Baum in einem Dürresommer so schädigen, daß er absterben würde.

Die möglichen Auswirkungen von Klimaänderungen dürfen nicht isoliert bewertet werden, sondern müssen im Zusammenhang mit anderen Problemen, wie weiteren Umweltgefahren und dem Bevölkerungszuwachs, gesehen werden. Unter dem Vorbehalt, daß die

Wirkungsforschung bislang noch vollkommen unzureichend ist, lassen sich folgende zusammenfassende Aussagen machen.

1.9.2 Meeresspiegelanstieg

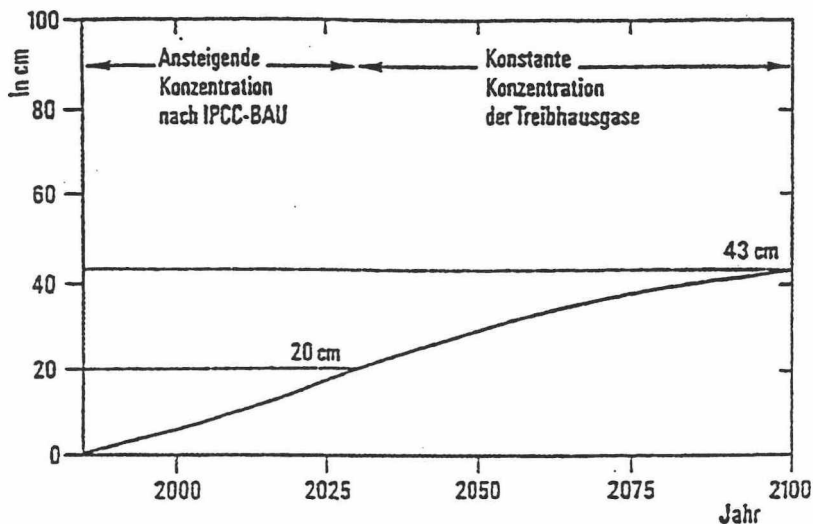
Bei ungebremstem Treibhauseffekt steigt der Meeresspiegel durch die thermische Ausdehnung des wärmer gewordenen Meerwassers und abschmelzenden Gebirgsgletscher im Mittel um 6 cm pro Jahrzehnt im nächsten Jahrhundert, wobei der Unsicherheitsbereich von 3-10 cm pro Jahrzehnt reicht. Schon ein Anstieg um 20-30 cm bis zum Jahre 2050 bedroht viele wichtige Inseln und Küstenzonen. Dies scheint aber wiederum wenig zu sein, die Folgen jedoch wären katastrophal.

Ein Anstieg um einen Meter bis zum Jahre 2100 würde einige Inseln und Städte wie Amsterdam, New Orleans, Bremen und Hamburg unbewohnbar machen. Millionen von Menschen aus ihrer Heimat vertreiben, fruchtbares Land überfluten, Süßwasserspeicher versalzen und ganze Küstenlinien verschieben. Wenn man bedenkt, daß mehr als 1/3 der Bevölkerung in Küstennähe lebt, scheinen Völkerwanderungen in nie gekanntem Ausmaß als unausweichlich. Für einige Länder würden die Kosten für den Küstenschutz bis zu 20% des Bruttosozialprodukts, in Extremfällen sogar mehr, betragen.

Von einigen Wissenschaftlern wird zusätzlich ein Abschmelzen des westantarktischen Schelfeises für möglich gehalten, was einen Anstieg von weiteren 5-6 m bedeuten würde. Ein solch gewaltiger Anstieg würde die Weltkarte deutlich verändern und hätte aller Voraussicht nach verheerende Konsequenzen. Man muß bemerken, da es noch keine gekoppelten zeitunabhängigen Atmosphären-Ozeanmodelle gibt, ist die Quantifizierung eines zukünftigen Meeresspiegelanstiegs eine nicht in sich geschlossene physikalische Berechnung, sondern eine in mehreren Schritten jeweils unsicher werdende Schätzung.

Meeresspiegelanstieg auch nach vollständigem Emissionsstopp im Jahr 2030.^[9]

Meeresspiegelanstieg

Da die Reaktionszeit der Ozeane und Inlandeisgebiete Jahrhunderte beträgt, ist der Meeresspiegelanstieg selbst bei konstanten Spurengaskonzentrationen so wenig gesichert, daß Zahlenangaben über 2100 hinaus nicht gerechtfertigt sind.

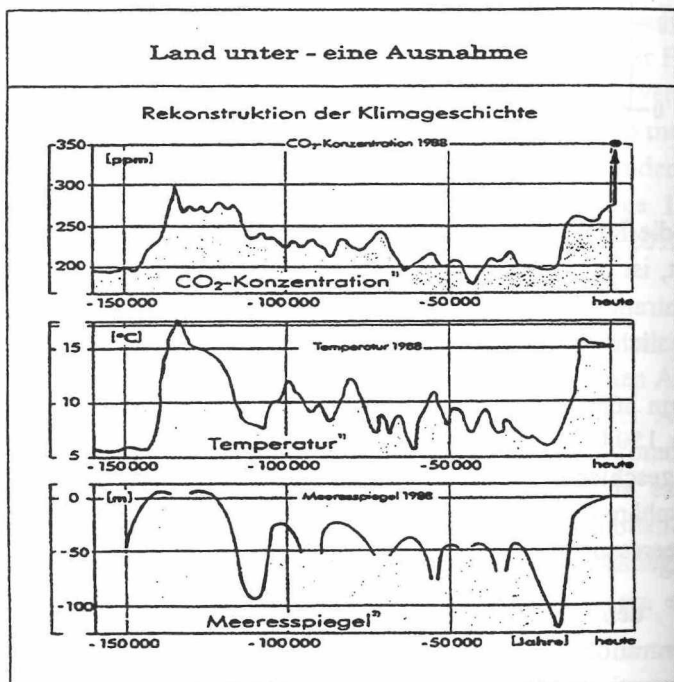
Wenn man betrachtet, wie sich der Meeresspiegel während der letzten 150.000 Jahre verhalten hat, wird bei der Rekonstruktion der Klimageschichte deutlich, daß die Kohlendioxidkonzentration der Atmosphäre einen ähnlichen Verlauf zeigt wie die Lufttemperatur und der Meeresspiegel.

Für den Betrachter erschreckend sind die Kohlendioxidkonzentrationen der Gegenwart von 348 ppm (1987). Eine solche Konzentration wurde in den letzten 150.000 Jahren nicht einmal

annähernd erreicht. In der letzten Warmzeit vor ca. 125.000 Jahren lag die max. Kohlendioxidkonzentration wie in vorindustrieller Zeit bei 280-300 ppm, also rund 20% niedriger als heute.

Durch die Abkühlung vor einigen Mio. Jahren begann sich die Eisdecke vor allem im Norden, immer weiter auszudehnen. Immer mehr Wasser wurde in Gletschereis umgewandelt, so daß der Meeresspiegel um bis zu 100 m absank, wie während der letzten Eiszeit vor 18.000 Jahren. In Warmzeiten stieg der Meeresspiegel wieder an. Bei einer künstlichen globalen Erwärmung steht zu befürchten, daß der Meeresspiegel weiter ansteigen wird.

1.9.3 Rekonstruktion der Klimageschichte^[10]

1.10. Niederschlagsänderungen

Eine sehr naheliegende Konsequenz der Erhöhung der Temperaturen von Luft und Wasser ist die Zunahme des Wasserdampfgehaltes, und damit eine Verstärkung der Niederschläge, wofür es zumindest im Bereich der Tropen erste Hinweise gibt. Nach Aussagen von Wissenschaftlern nimmt mit jedem Grad Temperaturanstieg die Niederschlagsmenge global gemittelt zu und zwar um 2-3% pro Grad Erwärmung. Gefahr droht dabei nicht nur durch die Zunahme der Niederschlagsmenge, wichtig ist auch die Frage, wann und auf welche Art und Weise der Niederschlag auf die Erde niedergeht.

Der künftig zu erwartende Anstieg der Luftfeuchte wird mit großer Wahrscheinlichkeit die Anzahl der Unwetter ansteigen lassen und deren Heftigkeit vergrößern. Die venneht auftretenden Gewitter, Hagelstürme, tropische Wirbelstürme und Sturmfluten werden Schäden in gewaltiger Höhe mit sich bringen.

Mit der Niederschlagszunahme allein ist aber auch noch keine Aussage über zunehmende oder abnehmende Trockenheit möglich, da erst die Differenz zwischen Niederschlag und Verdunstung darüber Auskunft geben kann. Weil die Niederschlagsgürtel auf der Erde von Modellen nicht so zuverlässig wiedergegeben werden wie die Temperaturzonen und eine Berechnung der Gebietsverdunstung ebenfalls sehr schwierig ist und dazu mindestens ein Mehrschichten-Bodenmodell an die Atmosphäre gekoppelt sein muß, sind Aussagen zur regionalen Wasserbilanz sehr schwierig und werden von den Modellierern nur sehr vorsichtig gemacht.

1.11. Weitere globale Wirkungen einer Klimaänderung

1.11.1 *Landwirtschaft*

Obwohl die Untersuchungen bisher noch nicht schlüssig angeben können, ob das Potential für die Nahrungsmittelproduktion zu oder abnimmt, so ist doch sicher, daß die bevorstehenden Klimaänderungen wichtige regionale Wirkungen haben werden, d.h. in vielen Regionen die Versorgung mit Nahrung gefährden.

Speziell gilt das für die jetzt schon verletzbaren Regionen, die sich bekanntlich schlecht anpassen können. In hohen mittleren Breiten der nördlichen Erdhälfte dagegen besteht die Möglichkeit erhöhter Produktivität durch eine verlängerte Vegetationsperiode. Ob und wie stark erhöhter Kohlendioxidgehalt der Luft das Wachstum vieler Pflanzen wesentlich und nicht nur vorübergehend stimuliert, ist noch unklar.

1.11.2 *Wälder*

Die existierenden Wälder werden wegen der langen Lebensdauer der einzelnen Bäume immer weniger an das Klima angepaßt sein. Die Vegetationszonen der meisten Waldökotypen werden sich um Hunderte von Kilometern polwärts und die Vegetationszonierung der Gebirge vertikal um Hunderte von Metern verschieben. Viele Arten werden bei diesen bevorstehenden Klimaänderungen auf der Strecke bleiben.

1.11.3 *Marine Ökosysteme*

Die Abhängigkeit dieser Ökosysteme von den Windsystemen und der mittleren Windgeschwindigkeit, sowie der Tiefenwasserbildung in hohen Breiten, macht sie weltweit schon bei geringen Verschiebungen

der Windsysteme und Frischwasserzuflüsse in einzelnen Ozeangebieten verletzlich. Die Unkenntnis der Tiefenwasserbildung und des Abflusses von Kontinenten läßt keine regionalisierten Aussagen zu.

1.11.4 Wasserversorun

Geringe Klimaänderungen können vielfach große Probleme bei der Wasserversorgung verursachen, besonders in trockenen Klima Zonen oder solchen mit starker Wassernutzung oder Wasserverschmutzung. Wasser und Biomasse, als wichtige Energiequelle vor allem für Entwicklungsländer, könnten vielfach ab-, teilweise aber auch zunehmen.

1.11.5 Siedlungen

Die menschlichen Siedlungen, die bei einer Klimaänderung am meisten gefährdet sind, sind solche, die auch schon jetzt durch Überschwemmung, Dürre und Stürme bedroht sind. Besonders betroffen davon sind die Bevölkerung der Entwicklungsländer und die Bewohner von Marschniederungen, Inseln sowie semiariden Gebieten.

1.11.6 Gesundheit

Größere Gesundheitsgefährdungen können speziell in Ballungsgebieten auftreten. Temperatur- und Niederschlagsänderungen werden das Verbreitungsgebiet von Infektionskrankheiten, die durch Tiere übertragen werden oder die durch Viren verursacht werden, drastisch vor allem in Richtung höhere geographische Breiten verschieben.

1.12. Handlungsempfehlungen der Enquete-Kommission zur Eindämmung des zusätzlichen Treibhauseffekts

(Auszug aus dem 3. Bericht der Enquete-Kommission Vorsorge zum Schutz der Erdatmosphäre)

1.12.1 Internationale Handlungsempfehlungen zur Eindämmung des zusätzlichen Treibhauseffekts

Die wissenschaftlichen Erkenntnisse über den Abbau der Ozonschicht in der Stratosphäre und deren Folgen, den zusätzlichen Treibhauseffekt und die dadurch ausgelösten Klimaänderungen und Folgewirkungen sowie die Rolle des Energiebereichs einschl. des Verkehrs haben sich soweit verdichtet, daß sie keinen Zweifel daran lassen, daß – unabhängig von weiteren Forschungen – unter Vorsorgegesichtspunkten sofort gehandelt werden muß. Dies betrifft neben den bereits international begonnenen und noch zu intensivierenden Maßnahmen zur Reduktion der FCKW's und weiteren ozonstörenden Substanzen, insbesondere Maßnahmen zur Reduktion der energiebedingten klimarelevanten Spurengase und zum Schutz der tropischen Wälder.

Die Enquete-Kommission fordert den Deutschen Bundestag und die Bundesregierung auf, als wirksamste, Strategie mit dem Ziel einer wechselseitigen Verstärkung sowohl das bisherige internationale und nationale Vorgehen zum Schutze der Erdatmosphäre erheblich auszuweiten, d.h. sich insbesondere auf internationaler und EG-weiter Ebene für weitreichende Maßnahmen zur Reduktion der Emission klimarelevanter Spurengasemissionen einzusetzen, entsprechende Maßnahmen anderer Länder im gebotenen Umfang zu unterstützen und auf nationaler Ebene weitreichende Maßnahmen in diesem Bereich durchzuführen.

Die Kommission empfiehlt dem Deutschen Bundestag und der Bundesregierung, darauf hinzuwirken, daß im Rahmen einer

Gesamtstrategie zur Eindämmung des zusätzlichen Treibhauseffekts und zum Schutz der Erdatmosphäre vordringlich die weltweit geeigneten Maßnahmen beschlossen und eingeleitet werden.

1.12.2 Reduktionsziele

Aufgrund des derzeit vorhandenen wissenschaftlichen Sachverstandes empfiehlt die Kommission, die Kohlendioxidemissionen aus dem Energiebereich bis zum Jahre 2050 weltweit um mind. 50% zu reduzieren. Bezogen auf den Stand des Jahres 1987 mit rund 20,5 Mrd. t entspricht dies einer absoluten Reduktion um 10,25 Mrd. t CO₂. Dabei sind die Reduktionsanteile der verschiedenen Länder nach einem Schlüssel zu regeln, der alle relevanten Kriterien berücksichtigt.

Eine Reduktion weltweit bis zum Jahre 2050 bedeutet, daß die weltweite CO₂-Emission bis zum Jahre 2020 um mind. 15%, bezogen auf das Basisjahr 1987, vermindert werden müssen. Wenn die Reduktionsziele umgesetzt werden, werden im Jahre 2050 weltweit rund 10 Mrd. t CO₂ aus dem Energiebereich emittiert und damit die Pro-Kopf Emission im Jahre 2050 bei einer angenommenen Weltbevölkerung von ca. 10 Mrd. Einwohnern im Durchschnitt bei etwa 1 t CO₂ liegen.^[11]

Die Kommission erachtet diese ehrgeizigen Reduktionsziele für notwendig und fordert die Bundesregierung auf, mit allem Nachdruck an die internationale Staatsgemeinschaft zu appellieren, tiefgreifende Maßnahmen und Anstrengungen zu unternehmen, damit die langfristigen Reduktionsziele erreicht werden können.

Die Kommission empfiehlt deshalb, bis zum Jahre 2005 – bezogen auf das Jahr 1987 – folgende Reduktionsziele zu erreichen:

- Eine Verminderung der CO₂-Emissionen in den wirtschaftsstarken Industrieländern mit derzeit besonders hohen Pro-Kopf-Emissionen von mind. 30%;
- eine Verminderung der CO₂-Emissionen in den Industrieländern (westliche und östliche Industrieländerzusammen) um mind. 20%;
- eine Verminderung der CO₂-Emissionen in der EG von insgesamt mind. 20 – 25%;
- den Anstieg der CO₂-Emissionen in den Entwicklungsländern auf etwa 50% zu begrenzen, d.h. die jährlichen Wachstumsraten der Emissionen zu vermindern, wobei differenzierte Werte für die einzelnen Entwicklungsländer ermittelt werden müssen.

Reduktionsziele der Enquete-Kommission der energiebedingten CO₂-Emissionen bis zu den Jahren 2005 und 2050:

1.12.3 Schaffung eines Umweltrates

Die Kommission fordert die Regierung weiterhin auf, sich in entsprechenden internationalen Gremien für die Schaffung eines internationalen Umweltrates einzusetzen, der zur Stärkung einer weltweiten Umweltpolitik, insbesondere auch für Maßnahmen zum Schutze der Erdatmosphäre, zuständig ist.

1.12.4 Integration der bereits bestehenden und noch zu schaffenden internationalen Vereinbarungen für die einzelnen Bereiche zu einer Gesamtkonvention zum Schutze der Erdatmosphäre im Jahre 1998

Die Kommission empfiehlt, spätestens im Jahr 2000 eine internationale Konvention zum Schutze der Erdatmosphäre zu verabschieden. Diese Gesamtkonvention soll die Regelung aller

klimarelevanten Spurengasemissionen umfassen. Zu diesem Zweck ist es notwendig, die entsprechenden Regelungsinhalte der sektoralen Übereinkommen und Protokolle in ein neu zu schaffendes Vertragswerk zu integrieren. Während die bis dahin geschaffenen sektoralen Übereinkommen Lösungskonzepte für die einzelnen Bereiche beinhalten und daher nicht allein dem Schutz der Erdatmosphäre dienen, soll die Dachkonvention vorrangig auf diesen Zweck ausgerichtet sein und die Basis für ein internationales Luftrecht bilden.

1.12.5 Zeitplan für die Umsetzung der von der Enquete-Kommission vorgeschlagenen Gesamtstrategie zum Schutze der Erdatmosphäre

- 1990 Empfehlungen der 2. Weltklimakonferenz in Genf, eine internationale Konvention über Klima und Energie als auch eine internationale Konvention zum Schutze der Wälder auf der
- 1990 stattfindenden UN-Konferenz über Umwelt und Entwicklung zu verabschieden.
- 1991 Abhaltung zweier Vorbereitungskonferenzen zur Aushandlung der entsprechenden Konventionsentwürfe.
- 1992 Verabschiedung der internationalen Konvention über Klima und Energie zum Schutze der tropischen Wälder während der UN-Konferenz über Umwelt und Entwicklung in Brasilien. Verschärfung und Erweiterung des Montrealprotokolls über Stoffe, die zu einer Zerstörung der Ozonschicht führen, anlässlich einer Vertragsstaatenkonferenz zum Montrealer Protokoll.
- 1994 Verabschiedung der Durchführungsprotokolle zu den genannten Konventionen.

1998 Vorbereitungskonferenz zur Ausarbeitung von Empfehlungen für eine Überführung aller bestehenden sektoralen internationalen Vereinbarungen, die dem Schutze der Erdatmosphäre dienen, in eine entsprechende Gesamtkonvention.

2000 Verabschiedung der Gesamtkonvention zum Schutze der Erdatmosphäre.

1.12.6 Nationale Handlungsempfehlungen zur Reduktion der Emissionen energiebedingter klimarelevanter Spurengase

Alle Staaten sind aufgerufen, neben dem internationalen Vorgehen umgehend nationale Sofortprogramme und langfristige Strategien zum Schutze der Erdatmosphäre einzuleiten.

Die Enquete-Kommission hält es daher angesichts des aktuellen wissenschaftlichen Kenntnisstandes und nach dem Vorsorgeprinzip für notwendig, geeignete Maßnahmen zur Eindämmung des zusätzlichen Treibhauseffekts auch im nationalen Rahmen einzuleiten. Über ein EG-weites abgestimmtes Vorgehen hinaus sieht es die Kommission als dringend erforderlich an, daß Bundestag und -regierung geeignete Schritte unternehmen, die es ermöglichen, mit der Durchführung nationaler Maßnahmen eine Vorreiterrolle zu übernehmen.

Die Kommission weist in diesem Zusammenhang darauf hin, daß viele Maßnahmen, die zur Verringerung der klimarelevanten Spurengase getroffen werden müssen, mit positiven Begleiteffekten verbunden sind. So ist z. B. eine Reduktion der Ozonkonzentration der Troposphäre, die aus Gründen der Eindämmung des Treibhauseffekts zu erfolgen hat, auch gleichzeitig sinnvoll zur Vermeidung von Schäden an der Gesundheit der Menschen und an den Wäldern.

Die Kommission hält es für erforderlich, die heutige Energieversorgung angesichts der dargestellten Problemlage

grundlegend zu modernisieren und dabei Möglichkeiten und Realisierungswege zu finden, negative Folgewirkungen zu minimieren oder zu beseitigen. Dazu existiert ein großer Handlungs-, Entscheidungs-, Forschungs- und Entwicklungsbedarf, so daß die Aufgabe, die aus dem Energiebereich stammenden Spurengasemissionen zu reduzieren, als zentrale Querschnittsaufgabe von Politik, Wirtschaft, Forschung und Technologie anzusehen ist.

1.12.7 Reduktionsziele der Spurengasemissionen für die BRD einschl. des Gebietes der ehemaligen DDR

Es ist notwendig, den Kabinettsbeschluß zur Verringerung der CO₂-Emissionen vom 13.06.1990, auszuweiten, zu verschärfen und in Maßnahmenpaketen dahingehend zu konkretisieren, daß

- bis zum Jahr 2005 die CO₂-Emissionen um mind. 30% reduziert werden;
- in Bezug auf die weiteren energiebedingten klimarelevanten Spurengase die Emissionen von Methan (CH₄) um mind. 30%, von Stickoxiden (NO_x) um mind. 50%, von Kohlenmonoxid (CO) um mind. 60% und von flüchtigen organischen Verbindungen ohne Methan (NMVOC) um mind. 80% bis zum Jahr 2005 verringert werden.

30% Reduktion der CO₂-Emissionen entspricht ausgehend von einer Emission von 715 Mio. t CO₂ im Basisjahr 1987 aus dem damaligen Gebiet der Bundesrepublik Deutschland, einer Verminderung von 215 Mio. t CO₂ auf 500 Mio. t CO₂ im Jahre 2005. Für die Bundesrepublik Deutschland einschl. der ehemaligen DDR bedeutet das Reduktionsziel von 30% bis zum Jahr 2005 eine Verminderung der CO₂-Emissionen von 317 auf 750 Mio. t, ausgehend von 1.067 Mio. t im Jahr 1987.^[12]

Die Reduktion der CO₂-Emissionen um mind. 50% weltweit bis zum Jahr 2050, die Kommission gegenwärtig zur Eindämmung des

zusätzlichen Treibhauseffekts als notwendig erachtet, würde für die Industrieländer und auch für die Bundesrepublik Deutschland bedeuten, ihre CO₂-Emissionen bis zum Jahr 2050 zu vermindern.

Die Kommission ersucht daher die Bundesregierung, durch langfristige Untersuchungen die Realisierbarkeit folgender Zielorientierungen zu prüfen:

- Reduzierung der Emissionen von *Kohlendioxid* und *Methan* bis zum Jahr 2020 um etwa 50% und bis zum Jahr 2050 um etwa 80%.

Auf dieser Basis sind entsprechende langfristige Strategien und Maßnahmenprogramme zur Erreichung solcher Zielentwicklungen zu entwerfen. Außerdem ist durch entsprechende Untersuchungen zu prüfen, wie die Emissionen von

- *Stickoxiden* bis zum Jahr 2020 um mind. 70% und bis zum Jahr 2050 um mind. 90%, des
- *Kohlenmonoxids* bis zum Jahr 2020 um mind. 75% und bis zum Jahr 2050 um mind. 90% sowie der
- *flüchtigen organischen Verbindungen*

verringert werden können.

1.12.8 Reduktionsplan der Enquete-Kommission zur

Verringerung der CO₂-Emission der Bundesrepublik Deutschland für das Jahr 2005 sowie.

Zielorientierung für die Jahre 2020 und 2050 (alle Angaben in Mio t CO₂):

1.13. Schlußbetrachtung

Noch ist nicht abschließend bewiesen, daß der bis jetzt gemessene Temperaturanstieg durch den Menschen verursacht wurde, auch wenn die Erwärmung – vor allem im letzten Jahrhundert – von vielen Wissenschaftlern bereits als signifikant angesehen wird.

Die angeführten Daten sind kein streng wissenschaftlicher Beweis, sie müssen vielmehr als Indizienbeweis angesehen werden. Wenn sich die Temperaturkurve allerdings – wie in wenigen Jahren zu erwarten – endgültig aus den natürlichen Schwankungen herausbewegt, dann ist die Weltklimamaschine bereits so stark in Schwung geraten, daß viele Folgen unabwendbar sind.

Die eingetretenen Klimaveränderungen wären für viele Generationen nicht mehr rückgängig zu machen.^[13]

Jegyzetek

- [1] Gabler, Harald-Natsch, Bruno: Gute Argumente: Klima
- [2] Enquete-Emission
Vorsorge zum Schutz der Erde
- [3] Enquete-Emission
Vorsorge zum Schutz der Erde
- [4] Krause, Florentin: Energiepolitik im Treibhauszeitalter
- [5] Gabler, Harald-Natsch Bruno: Gute Argumente: Klima
- [6] Enquete-Emission
Vorsorge zum Schutz der Erde
- [7] Enquete-Kommission: I.m.
- [8] Enquete-Kommission: I.m.
- [9] Gebler, Harald/Natsch Bruno: I:m.
- [10] Enquete-Kommission: I.m.
- [11] Enquete-Kommission: I.m.
- [12] Enquete-Kommission: I.m.
- [13] Krause, Florentin: Energiepolitik im Treibhauszeitalter

Dr. Mihalik István

Játékelméletért Nobel-díj

1994-ben a közgazdasági Nobel-díjat, amelyet 1968-ban a Svéd Központi Bank fennállásának 300. évfordulója alkalmából alapítottak, a *nem-kooperatív játékelmélet egyensúlyainak úttörő* elemzéséért John Charles Harsanyi, a Berkeley Egyetem professzora, John Francais Nash, a Princeton Egyetem professzora, valamint Reinhard Selten, a Rajnai Friedrich Wilhelm Egyetem professzora kapta megosztva. Ebben az évben a díjazottak személyenként 310 000 dollárt kapnak.

A stratégiai játékokat, illetve a játékelméletet a legkülönbözőbb tudományágak használják fel. Kialakulásában és fejlődésében nagy súllyal esett latba a hadászat és a hadviselés igénye. A játékelméletnek a gazdasági életre való alkalmazása terén az első figyelmet keltő publikáció Neumann – Morgenstern Theory of games and economic behavior című, ma már klasszikusnak tekintett könyve volt. Az ebben a műben kifejtett modell – Harsányi szerint – feltételezte, hogy a gazdasági élet résztvevői mindent tudnak, ismerik például mások terveit is, és ezért a gyakorlati alkalmazása igen lassan haladt előre.

A most kitüntetett *három tudós* azonban *jelentős mértékben járult hozzá a játékelmélet gyakorlati felhasználásának az elterjesztéséhez*. Az Economist szemleírója szerint a Neumann és Morgenstern által útnak indított modern játékelméletet „Harsányi, Nash és Selten urak köszörülték a közgazdászok ma használatos éles szerszámává”.¹

A „köszörülés”-ben az első műveleteket Nash végezte. Nash 1928-ban született Bluefieldben /West Virginia/. Egyetemi tanulmányait Pittsburghban kezdte, majd a Princeton Egyetemen folytatta. A Neu-

¹ The games economists play. The Economist, 1994. október 15. 84. p.

mann-tanítvány a Ph.D.-fokozatot matematikai értekezésével szintén a Princetonon védte meg. Az 50-es évek elején tanított a híres MIT-en /Massachusetts Institute of Technology/, de itteni karrierjét félbeszakította betegsége. Visszatért Princetonba, ahol tudományos vendégmunkásnak /visiting research collaborator/ nevezték ki. Ez a beosztás lehetővé tette számára, hogy az egyre inkább visszavonuló, de jól ismert különc, szabadon járjon keljen közkedvelt campusában és amikor csak akarta, szabadon használja több mint 25 éven keresztül az egyetem számítógépeit és más felszereléseit.

1950-ben a Pentagon tervezői a játékelmélet segítségével kívánták szimulálni egy esetleges atomösszeecsapás esélyeit. Ebbe a munkába számos fiatal matematikust, többek között a friss diplomás Nasht is bevonták. Bármi is volt Nash hozzájárulása az atomstratégia titkos művészetéhez, napjainkban azonban széles körökben a *játékelmélet modern formája megalkotójaként ismerik*. Equilibrium points in n -person games /1950/, Non-cooperatív games /1951/, Two-person cooperatív games /1953/ című írásaiban definiálta a nem-kooperatív játékok megoldását, melyet ma egyszerűen csak Nash-egyensúlyként emlegetnek. Ez a Nash-egyensúly lényegében a Cournot-féle egyensúly általánosítása. Nash a gazdasági magatartásokat elemezve igyekezett feltárni a „játékosok”, a gazdasági szereplők piaci stratégiáját, amikor nyereségük maximalizálására törek. A Nash-egyensúly egy olyan stratégiahalmaz, ahol a többi játékos adott döntése esetén mindegyik játékos választása optimális, azaz olyan stratégiapáros, ahol B adott választása mellett A döntése optimális, és A adott döntése esetén B döntése optimális. Tehát az egyensúlyi pontban egyik egyén sem akarja megváltoztatni magatartását, ha tudomást szerez a másik döntéséről, hiszen amit minden egyes játékos tenni szándékozik, az a legjobb válasz a többi játékos szándékára. Mivel az egyensúlyhoz tartozó stratégia minden játékos számára a legjobb válasz a többiek „játékára”, ezért az egyensúly be is következik, hiszen a játékosoknak nem érdemes magatartásukkal azt megakadályozni. A Nash-egyensúlyt mind a korporatív játékokban, mind a hadi-stratégiai variációk kidolgozásában

felhasználták annak eldöntésére, hogy a játékos mikor „nyúljon be”, illetve „passzoljon”, vagy megtartsa-e, illetve feladja-e stratégiáját. A Nash-modellben feltételezik, hogy a résztvevők ismerik saját cselekvési lehetőségeiket. A modellben több kombináció is eredményezhet Nash-egyensúlyt. A későbbiek során egy olyan stratégiai játékot is futtattak, ahol 512 lehetséges Nash-egyensúlyt kaptak.

Selten tovább „élezte” a játékelméletet a Nash-egyensúly fogalmának finomításával, amikor kritériumokat állított fel a szitációt leginkább *jellemző egyensúlypont kiválasztására a több Nash-féle egyensúly létezése esetén*. Ennek kapcsán többek között megkülönbözteti a tökéletes és a nem-tökéletes egyensúlyi állapotot.

Selten – a kitüntetettek közül a legfiatalabb – 1930-ban született Breslauban. Egyetemi tanulmányait a Göthe Egyetemen végezte Frankfurtban. 1957-ben kapott matematikusi diplomát és itt is doktorált 1961-ben. Magántanári habilitációjára ugyancsak Frankfurtban került sor 1968-ban. 1969-től 1972-ig a berlini Freie Egyetemen, majd 1972-től 1984-ig – egy rövidebb megszakítással, amikor a Berkeley-en volt vendégprofesszor – a Bielefeld Egyetemen tanított, jelenleg pedig a bonni egyetemen professzor. A frankfurti és a bielefeldi egyetemek díszdoktora.

Selten igen termékeny szerző. Első jelentősebb írása a Spieltheoretische Behandlung eines Oligopolmodells mit Nachfragertragheit címmel 1965-ben jelent meg a Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft-ban. Neve akkor vált ismertebbé szakmai körökben is, amikor írásai angol nyelven jelentek meg, többek között olyan periodikák hasábjain, mint az International Journal of Game Theory, Games and Economic Behavior, Mathematical Social Sciences, Journal of Mathematical Economics, Journal of Economic Behavior and Organisation stb. Az utóbbi másfél évtizedben közel 15 paperje látott napvilágot – szintén angolul – az Universität Bonn Sonderforschungsbereich-sorozatban. Tanulmányai és könyvei mellett

még külön is említést érdemel a szerkesztésében 1991-ben megjelent négy kötetes Game Equilibrium modells, amely főleg a Bielefeld Egyetem interdiszciplináris kutatóközpontjában készült tanulmányokat tartalmazza. A szerzők között a számos közgazdász mellett találhatók biológusok, botanikusok, filozófusok, matematikusok, politológusok, pszichológusok. Ez a négy kötet a játékelmélet legkülönbözőbb vonatkozásait és felhasználási lehetőségeit, területeit érinti. Publikációiban Selten a legkülönbözőbb kérdéseket tárgyalja. Így például foglalkozik a nem-kooperatív egyensúllyal, a monopolista szektor egyensúlyával, az egyensúlyi pont kiválasztásával „opportunity cost”-os alku esetén, a dinamikus stratégiai egymásrahatások elemzésével, az oligopolista gazdasági szituációval mint korlátolt információjú játékkal, a játékelméleti modellel való béralku-elemzéssel, a fogolydilemmával, a racionális döntés kritériumaival, a különböző piaci helyzetekben tanusított magatartás modellezésével, a kétszemélyes játékok különböző vonatkozásaival, a 80-as évek második felétől pedig a háromszemélyes kvótajáték került vizsgálódásainak a középpontjába.

Az „éles szerszám” megmunkálásában a következő „művelet” az *első magyar /származású/ közgazdász, Harsányi János nevéhez kapcsolódik, aki a hiányos információjú játékok elméletével* kimutatta, hogy egyensúly akkor is létezik, ha az egyes játékosok csak a saját lehetőségeikről rendelkeznek információval és csak korlátozott ismereteik vannak a többi játékos stratégiájáról, illetve annak következményeiről. Tovább *finomította a koncepciót* arra az esetre, amikor az egyik játékos több ismerettel rendelkezik, mint a többiek – úgymond belelátott, vagy belelesett a másik lapjába. Rámutatott arra is, hogy a játék sokkal zökkenőmentesebben és gyorsabban futhat le, ha az indulásnál a játékosok mindannyian megállapodnak a szabályokban.

Harsányi 1920-ban, Budapesten született. Középiskolai tanulmányait a fasori evangélikus gimnáziumban végezte. Az országos középiskolai matematikai versenyen 1937-ben első helyezést ért el. A budapesti tudományegyetemen 1944-ben végzett gyógyszerész szakon,

itt szerzett Ph.D.-fokozatot 1947-ben filozófiából és szociológiából, majd 1947-48-ban tanársegéd az egyetemen. Ezután gyógyszerészként dolgozott 1950-ig, amikor a Fertő-tó mocsaras részén keresztül Ausztriába, majd rövid bécsi tartózkodás után Ausztráliába ment, ahol a sydneyi egyetemen új diplomát – most már közgazdaságit – szerzett, miközben 1951-53-ban gyári munkásként is dolgozott. 1956-ban Rockefeller-ösztöndíjas és a Stanford Egyetemen megvédte második doktorátusát. A Budapesten elkezdett tanári pályafutását Ausztráliában 1954-56 között a Brisbane Egyetemen közgazdaságtan oktatóként folytatta, 1958-ban a Stanford Egyetemen vendégoktató, 1959-61-ben a canberrai egyetemen tanított. 1961-ben áttelepült az USA-ba. 1961-63-ban Detroitban a Wayne Egyetemen adott elő közgazdaságtant, 1964-től nyugdíjazásáig az University of California /Berkeley/ professzora. Vendégprofesszor többek között a Bielefeld /1973-74/, a bonni /1978/, a párizsi XII. /1979/, a sydneyi /1983/ egyetemen.

Tagja többek között az Amerikai Közgazdasági Társaságnak, a Royal Economic Society-nek, az Ökonometriai Társaságnak, a Művészetek és Tudományok Amerikai Akadémiájának az AAAS-nak. Részt vesz az International Journal of Game Theory, a Journal of Conflict Resolution, a Mathematical Social Sciences és a Journal of Mathematical Economics periodikák szerkesztő bizottságainak a munkájában és társszerkesztője a Mathematical Operations Research-sorozatnak.

A kitüntetett jobb megismerése céljából engedjék meg, hogy a rövid életrajzi kitérő után teljes terjedelmében idézzem Harsányi válaszáat egy lexikon-szerkesztőség azon kérdésére, hogy mi a hozzájárulása a tudományág fejlődéséhez. „A közgazdaságtanhoz engem – mondta el Harsányi – a gazdasági elmélet eleganciája és elemzési lehetősége vonzott. Hamarosan azonban arra a következtetésre jutottam, hogy ez az elemzési lehetőség jelentősen növelhető a modern döntés- és játékelméleten nyugvó teoretikus újításokkal. Az ordinális és interperszonálisan egybe nem vethető hasznosságon alapuló régi jóléti közgazda-

ságtan például ritkán tudott világos eljárási javaslatot adni. Kimutattam, hogyan tudjuk a döntéselméletet felhasználni egy hatékonyabb utilitariánus jóléti közgazdaságtan logikai megalapozására. Számításba vettem az interperszonális hasznosság összehasonlíthatóságát, amivel kikényszeríthetjük minden egyes eset filozófiai megindoklását is.

A pozitív közgazdaságtanban a konvencionális elmélet felmondja a szolgálatot, amikor egyértelmű választ, előrejelzést kellene adni az alku /bargaining/, az oligopólium, vagy számos más esetben. Ez készítette engem a játékelmélet – amelynek a fogalmai egyértelműek – megoldásainak a tanulmányozására. Ennek során kimutattam a Nash és Zeuthen-féle alku megoldás ekvivalenciáját: definiáltam az általánosított Shapley-értéket, ami egyben mind a Shapley-érték, mind a Nash – Zeuthen megoldás általánosítása is volt. Ugyancsak javasoltam a játékelméleti modellek felhasználását a politikai hatalom és a társadalmi státusz elemzésére. Kiterjesztettem továbbá a játékelméletet a tökéletlen információjú játékokra. Ez nagymértékben növelte a játékelméleti modellek felhasználhatóságát a közgazdaságtanban, különösen az alku, az árverés, a nyilvános versenytárgyalások, a tenderek és az oligopóliumok esetében, és amit Reinhard Selten és jómagam kimutattunk, s ma egyre inkább elfogadást nyer: a nem-kooperatív játékmmodellek – beleértve a nem-kooperatív alku modelljeit is – igen gyakran informatívabbak mint a kooperatív játékmmodellek. Ezzel kapcsolatban azonban felvetődött a kérdés, hogy hogyan válasszuk ki minden egyes nem-kooperatív játék egyetlen meghatározott pontját, mint megoldást. Elsőként javasoltam a nyomkövetést /tracing procedure/ mint egy rész megoldást és később Seltennel közösen az „egyensúlykiválasztás általános elméletét” fogalmazzuk meg. Ezenkívül számos írásomban foglalkoztam tudományfilozófiával, beleértve a matematika filozófiai alapjait is.”² Az ideai közgazdasági Nobel-díj odaítéléséről szóló szá-

² Who is Who in Economics. A Biographical Dictionary of Major Economist 1700 – 1986 (ed. Mark Blaug). MIT Press, 1986. second edition 374-375. p.

mos hazai tudósításban szerepel a póker, sőt az egyik közülük „A pókerparti tanulságai” címmel jelent meg. Ez olyan benyomást kelthetett az olvasókban, mintha a kitüntetettek nagy pókerezők lennének. Neumann János valóban szenvedélyes pókerjátékos volt, Harsányi azonban nem! Ez egyértelműen kiderül a Népszava tudósítójának – Ne vegye indiszkréciónak professzor úr, Ön nagy szerencsejátékos, sokat pókerezik? – kérdésre adott válaszából. „Nem, – felelte Harsányi – egyáltalán nem. Gyakorlatilag nem ismerem a póker szabályait, az egyetlen játék, amit fiatal koromban szerettem a sakk volt, de már vagy negyven éve, hogy utoljára sakkoztam.”³ A póker és a sakk helyett őt jobban izgatta az, hogy miképp lehetne a konvencionális elmélethez képest egyértelműbb és egzaktabb választ adni számos közgazdasági kérdésre a játékelmélet segítségével. Első ilyen témájú írása a Bargaining model for the cooperative n-person game már 1959-ben megjelent. A játékelmélet továbbfejlesztéséhez való hozzájárulásának kezdeteit azonban az 1967-1973 közötti időszakra teszik. Ezzel kapcsolatban elsősorban olyan írásaira gondolnak, mint: Games with incomplete information played by „bayesian” players I-III. /1967-68/; Games with randomly disturbed payoffs – /1973/; A new rationale for mixed-strategy equilibrium point /1973/; Oddness of the number of equilibrium points: A new proof /1973/; illetve a Seltennel közösen írt A generalized Nash solution for two person bargaining games with incomplete information /1972/.

Harsányi és Selten egyébként jó barátok. Először a 60-as években találkoztak egy játékelméleti nemzetközi konferencián /ezen Nash is jelen volt/. Selten előadása felkeltette Harsányi figyelmét és meghívatta a Berkeleyre egy-két előadást tartani. Ezek olyan sikeresek voltak, hogy azonnal vendégprofesszori állást kínáltak Seltennek, később pedig Harsányi vendégoktatószkodott nála a Bielefeld Egyetemen. Szá-

³ Kiss Andrej: Két magyar kapott Nobel-díjat. Népszava, 1994. október 13. 9. old.

mos közös írásuk jelent meg, amelyek közül az 1988-ban megjelent könyvükre még visszatérek.

Harsányinak a „nyomonkövetést” mint rész megoldást javasoló írása 1975-ben jelent meg *The tracing procedure* címmel.

Már az eddigiekből is sejthető, hogy Harsányi is igen *gazdag publikációs listával rendelkezik*. Írásaiban a játékelmélet legkülönbözőbb vonatkozásait és teoretikusait tárgyalja. Külön tanulmányt szentelt – természetesen – Neumannnak és Morgensternnek, valamint Nashnak, de ezenkívül például Hicksnek, Kadanenek, Larkeynek, Rothnak stb. Írásai elsősorban a *Management Science*, az *International Journal of Game Theory*, az *Econometrica*, az *American Economic Review*, a *Social Research*, az *American Political Science Review* hasábjain jelentek meg. A több mint 300 oldalas *Rational behavior and bargaining equilibrium in games and social situation* című könyve a Cambridge University Press gondozásában több kiadást – az első 1977 – ért meg.

Harsányit a *játékelmélet matematikai-közgazdasági vonatkozásai mellett* – hű maradván a budapesti Ph.D. témaköréhez – a *gazdasági élet etikai vonatkozásai*, az etikai problémák matematikai modellezése, a *tudományfilozófia kérdései is foglalkoztatták*. A HVG tudósítójának többek között kijelentette, hogy „húsz évvel ezelőtt írtam egy tanulmányt a matematika filozófiai alapjairól... Főmunkám pedig egy tudományos könyv az utilitáriánus etikáról”.⁴ A Népszava tudósítójának pedig elmondta, hogy „Most is írok egy munkát a tudományos kutatás erkölcsstanáról”.⁵ Számos etikai vonatkozású tanulmányt publikált. Ilyen például: *Bayesian decision theory and utilitarian ethics /1968/*; *Economics and ethics: Altruizm, justice, power /1968/*; *Can the maximum principle serve as a basis for morality? /1975/*; *Essays on ethics, social behavior, and scientific explanation /1976, Reidel/*; *Morality*

⁴ A telefonnál John C. Harsányi. HVG, 1994. október 22. 99. old.

⁵ Kiss Andrej: Két magyar kapott Nobel-díjat. Népszava, 1994. október 13. 9. old.

and the theory of rational behavior /1977/; Utilitarianism, equality, and justice /1985/; Individual utilities and utilitarian ethics /1986/; Utilitarian morality in a world of very half-hearted altruists /1986/.

A magyarul ma is kiválóan beszélő, Kornai Jánost jól ismerő, és Magyarországon legutóbb idén tavasszal járt Harsányi a magyar gazdasági fellendülés bekövetkezését illetően nagy reményeket fűz a Közös Piachoz, az Európai Közösséghez való csatlakozásunkhoz.

Ha valamelyik könyvkiadónk – folytatandó a Nobel-díjasok-sorozatot – a most kitüntetettek tevékenységét reprezentáló kötetet kívánna megjelentetni, remélem, hogy választása akkor a Harsányi – Selten szerzőpáros *A general theory of equilibrium selection in games* című, a MIT Press gondozásában 1988-ban megjelentetett, majdnem 400 oldalas könyvre fog esni, melyet *Nyugaton az adott témakör kézikönyvének tekintenek*. A szerzők ebben a könyvükben kifejtik a véleményüket arról, hogy a játékelméletben miért volt szükség új megoldási koncepcióra, miben áll saját elméleti hozzájárulásuk jelentősége. Részletesen elemeznek továbbá olyan kérdéseket, mint például: a játékok standard formái; a kívánatos tulajdonságok; a nyomomonkövetés; alku az egyoldalon lévő tranzakciós költségek esetén; egy eladó és több potenciális vásárló közti ügylet megoldása, egyensúlypontja; kétszemélyes bargaining-játék az egyik-fél tökéletlen informáltsága esetén; ugyanez mindkét-fél tökéletlen informáltságával; az egyensúlyi pontok stabilitásának kritériumai stb.

Szeretném remélni, hogy a Népszabadság „Magyar származású Nobel-díjas” című tudósításának záró mondata, amely szerint „Harsányi elmélete ma már minden matematikai-közgazdaságtani mű hivatkozási alapja”⁶, a kitüntetett szülőföldjén is igaz lesz és megvalósul!

⁶ Magyar származású Nobel-díjas. Népszabadság, 1994. október 12. 5. old.

KÖNYVISMERTETÉS

Neszmélyi György

A Koreai Köztársaság modernizációjának sajátosságai

A közelmúltban érdekes könyv jelent meg Szegeden Mayer László tollából. A könyv címe: *A Koreai Köztársaság (Dél-Korea) gazdasága és gazdaságpolitikája* (JATEPress, Szeged, 1994. 194 o.)

Az 1990-es évtized elejére-közepére elérkezni látszik az a történeti távlat, amelyből megbízható elemzésekkel szolgálhat a szaktudomány a világgazdaság korábbi évtizedeinek karakteres jelenségeiről. Ezek közé tartozik az ún. „tigris jelenség”, azaz Délkelet-Ázsia egyes országainak eredményes modernizációs kísérlete. Az ázsiai-csendes óceáni térségben jelenleg zajló folyamatok nem kis mértékben befolyásolják századunk utolsó évtizedeit, a jövő század világgazdaságát pedig sokak szerint meg is határozhatják. Az 1960-as évek eleje óta a reálgazdasági növekedési mutatók a kelet- és dél-kelet ázsiai országokban a legmagasabbak között vannak a világon. Különösen négy ország, illetve terület – a Koreai Köztársaság (Dél-Korea), Hongkong, Szingapúr és Tajvan – ért el olyan sikereket mind a gazdasági növekedés, mind a szociális fejlesztések terén, hogy akár a fejlődés modelljeként is szolgálhatnak a felzárkózásra törekvő többi ország számára. Ismerve mind a szaktudomány, mind a színvonalas közgazdasági újságírás modellalkotó hajlandóságát, nem véletlen, hogy az elmúlt egy-másfél évtizedben világszerte tanulmányok, cikkek sokasága igyekezett megragadni részint ezen országok fejlődésének közös vonásait, másrészt a „tigris modell” alkalmazhatóságát vizsgálni, esetenként ajánlani is azt más régiók döntéshozói számára.

A könyv szerzője, Mayer László tehát nagyon aktuális témát dolgoz fel. Aktualitását csak fokozza, hogy magyar nyelven a Koreai Köztár-

saság gazdaságáról, gazdaságpolitikájáról mindezidáig jobbára csak rövidebb terjedelmű cikkek, tanulmányok láttak napvilágot, amelyek többnyire mozaikszerű információkat nyújthattak az ország iránt érdeklődő közgazdászoknak vagy üzletembereknek, átfogó, tudományos igényű könyv e témában még nem jelent meg. Így egyfajta hiány pótlására vállalkozott Mayer László, aki ugyan maga még nem járt a Koreai Köztársaságban, de hosszabb ideig tevékenykedett a fejlődő világ más régiójában, (1967-től 1969-ig egyetemi vendégoktató volt Tanzániában) és már akkor indítást kapott a fejlődő országok gazdasági modernizációjának lehetséges útjai, gazdasági fejlődésük felgyorsítása lehetőségeinek kutatása, elemzése iránt. Az ázsiai, gazdasági fejlődésben élenjáró négy gazdaság közül a szerző azért választotta elemzése tárgyául a Koreai Köztársaságot, mert Hongkongot és Szingapúrt inkább kereskedelmi központként működő városállamoknak tekinti, mint külön országoknak, Tajvanról pedig aránylag kevés információs forrás állt a szerző rendelkezésére.

A szerző könyvében a rendelkezésre álló hazai és külföldi szakirodalom szintetizálása révén kísérli meg egészzé kovácsolni és kibővíteni a Koreai Köztársaság világviszonylatban is kiemelkedő gazdaságáról alkotott képünket.

A könyv I. fejezetében a szerző a gazdasági növekedés-fejlődés kérdéskörével foglalkozik. Röviden elemzi az ún. korai, illetve a késői gazdasági fejlődés-típus alapvető különbségeit, megállapítja, hogy a késői fejlődési típus szerint fejlődő országok – így a Koreai Köztársaság is – fejlődésük során élvezhették a már akkor gazdaságilag fejlett országokból származó technikai eredményeket. A szerző időt szentel a japán „gazdasági csoda” rövid áttekintésének, mivel a Koreai Köztársaság sok tekintetben a japán gazdasági fejlődés útját követte, emellett – mint az a könyv későbbi fejezeteiből kiderül – a japán „húzó hatás” kihasználása döntő tényezőnek bizonyult e fejlődés során. Több egymással ellenkező, illetve egymást kiegészítő vélemény ütköztetése révén a szerző végül arra a kérdésre keres választ, hogy létezik-e külön

kelet-ázsiai gazdasági fejlődési modell, és ha igen, az más régiók számára adaptálható-e. A világgazdaság – az idézett szerzők alapján – ma már egyre inkább szervesen összefonódó nemzetgazdaságok összességét jelenti, amelyben az országok, régiók kölcsönösen átveszik egymás technikai, társadalmi és gazdasági eredményeit egymástól, ezért a szerző azzal a pozitív konklúzióval zárja e fejezetet, hogy igenis lehetséges egy adott fejlődési modell részben, vagy egészben történő követése más régiók országai számára.

A könyv II. fejezetében a szerző a Koreai Köztársaság agrárpolitikájának legfontosabb kérdéseivel foglalkozik. Részletesen ismerteti az 1949. évi földreformot, valamint annak történeti előzményeit, mindelelőtt az 1910. – 45. közötti japán gyarmati uralom idején kialakult földtulajdoni és földhasználati viszonyokat, rövid elemzést ad az ipar/mezőgazdaság arányának alakulásáról, amelyet sokan egy adott ország fejlettsége fokmérőjének tekintenek. Dél-Koreában a gyors gazdasági fejlődés első 14 évében (1962.-1974.) az ipar növekedése átlagosan ötször gyorsabb volt, mint a mezőgazdaságé. Az agrártermelést szabályozó politika kérdéskörénél a szerző a világszerte alkalmazott protekcionista, piacot és termelőt védő intézkedésekre, főként az állami támogatások mértékére világít rá. Az állami agrártámogatások átlagos mértékéről néhány ország esetében a termelés összértékének százalékában kifejezett számadatokat találunk (sajnálatos módon a Koreai Köztársaságra vonatkozó adat nem szerepel), valamint a fontosabb mezőgazdasági termékekre lebontva ugyanezt az USA és Japán esetében (27. – 28. pp.). Az adatok szerint az 1979-86 közötti időszak adataihoz képest 1989-90-re valamennyi országban (USA, Közös Piac, Svájc, Finnország és Japán) számottevően emelkedett az állami támogatások átlagos részaránya a mezőgazdasági termelés összértékén belül, hasonló a helyzet az egyes termékek többségénél is az USA-ban és Japánban. Ez a világgazdasági tendencia, valamint érthetően a Korai Köztársaságot is saját agrártermelőinek és -piacának védelmére készíti. Kiemeli ennek jelentőségét – különösen a rizstermelés esetében -a rendkívül magas költségekkel működtethető igen kis farm-méret (egy

rizsfarm átlagosan 1,2 hektár), így a Koreai Köztársaságban a rizst a világpiacon ár hatszorosáért állítják elő. A rizs, mint legfontosabb gabonaféle szerepével a szerző részletesen foglalkozik. A rizs a Koreai Köztársaság agrárpolitikája szempontjából kulcstényező, nem egyszerűen piaci áru, amelyet a komparatív előnyök elmélete szerint mindenképpen gazdaságosabb lenne importálni. Ennek a különleges szerepnek tulajdonítható a rizs centralizált kereskedelme (állami monopólium), amely szintén a japán példát követi, valamint a kettős árrendszer. A szerző e fejezet végén ismerteti az újabb agrárimport-liberalizálási intézkedéseket, röviden leírja a koreai-USA rizsvita okait, valamint ismerteti a mezőgazdasági szektor hatékonyságának növekedését érdekében tett új agrárpolitikai központi lépéseket (földtulajdon szerzési korlátok enyhítése, gépesítés fejlesztése, stb.).

A III. fejezet a iparfejlesztési politikáról szól. A szerző e fejezet elején a világgazdasági-történelmi előzményeket és folyamatokat elevevén fel, majd körvonalazza a ma gazdaságilag fejlett országok iparosodásának útjának (korai típus), illetve az újonnan iparosodott országok iparfejlesztésnek modelljének (késői típus) sajátosságait. A korai iparfejlesztési modellben nincs közvetlen állami beavatkozás, a műszaki újdonságok forrása alapvetően a technikai fejlődés, míg a késői típus esetében jelentős az állami beavatkozás (állami tulajdon, vegyes gazdaság, központi tervezés), továbbá a műszaki fejlesztés alapja főként a technológiai transzfer. Mindkét modellre jellemző viszont, hogy először a könnyűipar dominál (textilipar), majd a nehézipar (acél- és gépgyártás, nehézszerkezetgyártás) súlya növekszik.

A koreai iparfejlődés számára kezdetben meghatározóak voltak a kiindulási feltételek (japán gyarmati örökség, a II. világháború és az 1950.- 53. évi koreai háború pusztításai, az ország kettészakítása, valamint a nagyfokú túlnépesedés). A tudatos és tervszerű iparfejlesztés kezdetétől 1962. tekinthető, ebben az évben került hatalomra a Park Chung Hee által vezetett katonai kormány, amely ugyanebben az évben létrehozta a Gazdasági Tervezési Hivatalt (Economic Planning

Board) és ötéves gazdaságfejlesztési tervek alapján megkezdte az akkor még világviszonylatban rendkívül elmaradott Koreai Köztársaság gazdasági talpraállítását. A dél-koreai gazdaságfejlesztés kulcskérdésének az iparfejlesztést tekintették, amelynek fő sajátosságai: rendkívül gyors termelési volumen-növekedés, tudatos iparszerkezet fejlesztés és váltás, erősen exportorientált fejlesztési stratégia, a külső tőke és a technológiai transzfer szerepe – különösen kezdetben, nagyvállalatok (chaebolok) előnyben részesítése a kisvállalatokkal szemben, stb. A szerző részletesen ismerteti az iparfejlesztés folyamatát és szakaszait, amelyeket – leegyszerűsítve – „textil”, „nehézipari (acél)” és „elektronikai” periódusnak nevezhetünk. Külön ismerteti a könyv szerzője a Pohangi Acélművek (POSCO), a világ harmadik legnagyobb acélműve létrehozásának körülményeit, (amely üzemben e sorok írójának alkalmá adódott 1992.-ben személyesen látogatást tenni). Általában elmondható, hogy Dél-Korea a viszonylag kevés hozzáadott értéket tartalmazó egyszerű termékekről áttért az összetettebb és magasabb hozzáadott értéket tartalmazó gyártmányszerkezetre. Az egyszerű fogyasztási javakról a tartós fogyasztási cikkekre, a munkaigényes gyártmányok helyett a fejlett technológiát igénylőkre (pl. elektronika) tért át.

A IV. fejezetben a szerző az ország külgazdasági kapcsolatait elemzi, adatokkal szemlélteti az export- és import volumenének tekintélyes növekedését. Az export- és így a gazdasági teljesítmény rohamos növekedését jelző szám adatok szerint azonban a vizsgált időszakban sok esetben passzív a külkereskedelmi mérleg. A kezdeti szakasz passzív mérlege (1962.-85.) azonban más országok esetében is megfigyelhető (a szerző az USA példáját említi) fejlődési szakaszbeli sajátosság, amely a nagyobb volumenű, főleg tőkejavakban megtestesülő import következménye. Más okkal, főleg a világgazdasági recesszióval és a felerősödött protekcionista tendenciákkal magyarázza a szerző a későbbi időszak (1990.-91.) passzívumát. Figyelemre méltó az 58. oldalon található 1990. évi külkereskedelmi világranglista-kivonat, amelyben a Koreai Köztársaság 65 milliárd dolláros exportjával és 70

milliárd dolláros importával egyaránt 13. – 13. helyen szerepel. A szerző ezután elemzi a cserearányok alakulását, az export- és import-szerkezet változásait, valamint a külkereskedelem regionális megoszlását, amelyből kitűnik, hogy a két legfontosabb partner mind export, mind import oldalról tekintve az USA és Japán. A Japánnal és az USA-val való külgazdasági kapcsolatok fő elemeit a szerző részletesen elemzi (korábbi USA segélyek, kedvezmények, jelenlegi gondok, USA regionális integrációs törekvései (NAFTA), szabadalmi, ill. dömpingviták, technológiai függés Japántól, protekcionista bánásmód, stb.).

Némi hiányérzetet okozott e fejezet olvasásakor, hogy a könyv szerzője nem tesz említést a Koreai Köztársaság újabb keletű gazdasági kapcsolatairól, azaz az ázsiai és európai (ex-) szocialista országokkal való külgazdasági kapcsolatok alakulásáról, amely ugyan valóban mindössze néhány évre tekinthet vissza, ám több relációban, például – és ma, 1994.-ben elsősorban – a Kínai Népköztársasággal jelentősen bővülni látszik (az áruforgalom mellett egyre növekszik a beruházások mennyisége is). A Korea-közi, jóllehet törékeny politikai enyhülési folyamat eredményeként az „első fecskék” már Phenjanban is ott vannak. Érdekes lehetett volna még egy rövid ismertetés a viszonylag szerény volumenű, ám számunkra mégis fontos magyar – dél-koreai gazdasági kapcsolatokról.

Az V. fejezetben a szerző a dél-koreai iparfejlesztés finanszírozásának forrásait ismerteti. Az iparosításhoz szükséges tőkejavakat a Koreai Köztársaság négy fő forrásból teremtette elő: külföldi (főleg USA) segélyekből és külföldi hitelek, hazai megtakarításokból, valamint a transznacionális vállalatok befektetései révén. A szerző ismerteti az USA által 1953.- 1961. között nyújtott, egy főre eső értékében az európai Marshall segélyhez hasonló gazdasági segélyének adatait, valamint elemzi a külföldi kölcsönök szerepét és több más fejlődő országgal összehasonlítva a külföldi adósságállomány alakulását. A 75. oldalon a szerző grafikonon bemutatja négy ország (Dél-Korea mellett

Brazília, Mexikó és Argentína) külső adósságállományának alakulását, amely mind a négy ország esetében 1974.-75. körül kezdett el gyorsan emelkedni. Ezt a folyamatot nem egyedi jelenségek véletlen egybeesésének, hanem egy átfogó világgazdasági folyamat következményének értékeli a szerző, jóllehet a példában szereplő három latin-amerikai ország messze nem volt képes a koreaihoz hasonló gazdasági eredményt felmutatni, – mivel – írja a könyv szerzője – „... a gyors növekedésnek is több tényezője, oka van, nem csak a külföldi tőke..., ... a külföldi tőkén belül is kritikus kérdés, hogy milyen célra jön be, milyen egyéb feltételekkel.”(75. p.) A szerző a dél-koreai külső adósságállomány időbeli alakulását táblázattal szemlélteti, amely adatai azt tükrözik, hogy az ország adósságszolgálati rátája az 1985. év 21, 7%-ról 1991.-re 5,8 %-ra csökkent. (Ugyanezen időszak alatt a bruttó adósságállomány 46,8 md \$-ról 39 md \$-ra csökkent, látványosabb eredmény a nettó adósság alakulása ugyanezen időszak alatt: 35,54 md \$-ról 12,7 md \$-ra) A Koreai Köztársaság külföldi adósságállományának átfogó megítéléséhez ismét más országok példái, számadatai adnak támpontot, emellett a szerző idézi azt a Világbanktól származó vélekedést, amely szerint: „... ha egy országban az adósságszolgálati ráta 18% alatt van, ott nincs visszafizetési probléma”. Ennek tükrében a dél-koreai adósságállomány nem elviselhetetlenül nagy. A szerző a fejezet hátralévő részét a megtakarítások jelentősége részletes elemzésének szenteli, számadatokat közöl a dél-koreai megtakarítási-, illetve beruházási ráta alakulásáról, valamint szót ejt a közvetlen külföldi tőkebefektetések szerepéről is. A gazdasági folyamatok irányítóinak, résztvevőinek egyik visszatérő, alapvető dilemmája a rövid-és hosszútávú érdekek összehangolása, másszóval és konkrétan, hogy az évente nemzetgazdasági szinten előállított új érték, pontosabban az előállított teljes végtermék, pl. a GDP összegének mekkora részét éljék fel ma, és mekkora részét fordítsák a termelés bővítésére. A Koreai Köztársaság látványos fejlődésének egyik kulcsa a beruházási politikában rejlik. Dél-Korea az 1970-es évek elejétől látványosan és folyamatosan nő-

velte beruházási rátáját, elérve az 1990-es évek elejére (a világranglistán az első helyet elfoglalva) a 39%-ot (1991.).

A VI. fejezet a műszaki fejlődés és a technológiai transzfer szerepével foglalkozik, amely valamennyi ország – így a Koreai Köztársaság – gazdasági növekedésnek, ezen belül az ipari fejlődésnek döntő feltétele volt és ma is az. A szerző áttekintést ad a szellemi termékek, szabadalmak világforgalmáról, Dél-Korea szellemi termék importjáról, amely döntően Japánból (az összimport 60%-a), valamint jelentős részben az USA-ból (22,6%) származik. Értékes és új információ a „Technológia-import Oroszországból” c. alfejezet, amely arról tájékoztat, hogy a Koreai Köztársaság számos új, csúcsszintű technológiát Oroszországtól vásárolt, avagy szándékozik megvásárolni, részben azért, mert ezek a technológiák könnyebben hozzáférhetőek Oroszországban, mint a világ más tájain, mindamelllett a fizetendő szabadalmi díjak is lényegesen alacsonyabbak. A szerző ezután képet ad a kutatási – fejlesztési szféra jogi és intézményi kereteinek kialakulásáról a Koreai Köztársaságban, majd helyzetképet ad a kutatásfinanszírozás szektorális megoszlásának alakulásáról, amely szerint az állami közvetlen finanszírozás aránya csökken, míg a vállalati-üzleti szféra, különösen a nagyvállalatok (chaebolok) K+F ráfordításai emelkedő tendenciát mutatnak. A fejezet végén a szerző néhány konkrét példát említ a dél-koreai hazai kutatás-fejlesztés eredményeiből.

A VII. fejezet a piaci mechanizmusok, valamint a gazdasági tervezés és az állam gazdaságirányító közvetlen szerepvállalásának kérdéskörét elemzi. A szerző a fejezetet gazdag nemzetközi történelmi-történelmi áttekintéssel vezeti be. A Koreai Köztársaságban az állam által orientált piacgazdaság, „irányított kapitalizmus” alakult ki. A gazdaság fejlődését a magántulajdonra alapozták, de emellett részben, vagy egészben állami tulajdonban lévő vállalatok is működnek. Az állam, a kormány ugyanakkor jelentős központi tervező és irányító stratégiai szerepet is betölt. Ezt egyrészt a bankrendszer működtetésén keresztül, másrészt a chaebolokkal való érdekegyeztetés révén éri el,

amelyek általában követik a kormányzati terveket. A szerző bemutatja a dél-koreai központi gazdasági tervezés 1962.-ben bevezetett rendszerét (ötéves gazdaságfejlesztési tervek, amelyeket az Economic Planning Board – Gazdasági Tervhivatal készít), majd részletes ismertetést ad valamennyi (I. – VII.) ötéves gazdaságfejlesztési tervről. Bemutatja a konkrét célkitűzéseket, a terv- és tényadatokat, a fejlesztés stratégiáját és eszközrendszerét, kiemelve mindezt a jelenleg folyó VII. ötéves terv esetében, amely első évének (1992.) megtorpanást sejtető gazdasági mutatóiból az új dél-koreai vezetés (Kim Joung-Sam elnök) időben érzékelte, hogy a gazdaságban olyan problémák is vannak, amelyek nemcsak a világgazdasági recesszióval és a nemzetközi protekcionizmus felerősödésével magyarázhatók, hanem olyan belső okokra vezethetők vissza, mint például a gazdaságirányítás túlzott merevsége. Előtérbe kerül tehát a piacgazdaságra való átállás szándéka, amely a gazdaságirányításban is súlypontát helyeződdést jelent a tervezés felől a koordinálás felé, az állami szabályozás formája a közvetlen beavatkozás felől az indirekt szabályozási módszerek felé tolódik el.

A VIII. fejezet ismerteti a Koreai Köztársaságban működő vállalati típusokat, ezen belül kiemelten foglalkozik a nagy családi mammutcégekkel, konglomerátumokkal (koreai nevük: chaebol), amelyek a dél-koreai gazdaság „motorját” jelentik. Legtöbbjük a koreai háború utáni kapitalista fejlődés hatására született. A gazdasági hatalom ezeknek a vállalatoknak a kezében van, ezek hatalmas céggkonglomerátumok, amelyek ma már a kereskedelemben, a biztosítási ügyletekben, az ipari termelésben és az építőiparban egyaránt jelen vannak. Az egymást váltó katonai kormányok erősen centralizált gazdaságot hoztak létre, amelyben a politikai körökkel szoros kapcsolatban álló néhány nagyvállalat játszotta a főszerepet. Az állam számos kedvezményrel, szubvencióval, olcsó hitellel és vámvédelemmel részben mesterségesen tartotta felszínen ezeket a többnyire magánkézben lévő mammutcégeket, amelyek az ország gyors gazdasági fejlődésének húzóerőivé váltak. Túlzott méretük és gazdasági hatalmuk ma azonban már a fejlődést akadályozza, ezért az állam korlátozni szándékozik a

chaebolok gazdasági hatalmát. A könyv szerzője ezután néhány jelentősebb chaebolról ad rövid ismertetést (Samsung, Lucky-Goldstar, Daewoo).

A IX. fejezet a transznacionális vállalatokkal, mint a nemzetközi tökemozgás fő formájával foglalkozik. A gazdasági fejlődés szükségszerű velejárója, egyben jelentős előremozdítója volt a termelés internacionalizálódása, amelyet a világkereskedelem növekedése mellett a nemzetközi vállalatok térnyerése is jellemez. A vállalatok fejlődésének logikus következményeként a világ legtöbb országában – így Dél-Koreában is – a hazai vállalatok egyrészt összekapcsolódnak külföldi vállalatokkal és azokkal közös vállalatokat hoznak létre belföldön, másrészt pedig ők maguk is külföldre is települnek. A szerző rövid áttekintést ad a multinacionális vállalatok Japán-beli pozíciójáról, tekintettel arra, hogy a japán mintát – mint a gazdaságfejlesztés oly sok más területén – Korea a maga számára követendő példának tekinti. A szerző ezt követően ismerteti a külföldi beruházások volumenének adatait Koreában, majd elemzi a külföldi vállalatok arányának alakulását a Koreai Köztársaság egyes termékeinek exportjában, itt kimutatja, hogy 1980.-tól 1988.-ig a multinacionális vállalatok részaránya minden területen csökkent, majd bemutatja a külföldi befektetések ágazati megoszlását és származási régiók szerinti megoszlását, valamint felsorolja a legnagyobb külföldi beruházó cégeket Dél-Koreában (General Motors, Du Pont, Nestlé, stb.). Ezután a szerző a tőkebeáramlás okait, valamint a tőkebeáramlást szabályozó tudatos kormányzati politika tényezőit elemzi (termelés elsődlegessége, új technológia behozása Koreába, részvényvásárlási korlátozás a tőzsdén), végül a Koreai Köztársaság vállalatainak külföldi beruházásairól ad áttekintést.

A X. fejezet témája az életszínvonal alakulása a Koreai Köztársaságban. A szerző ebben a fejezetben tárgyalja a munkabérek alakulásának kérdését, a munkatermelékenység és a bérszínvonal szoros kapcsolatát, majd néhány jellemző adattal ábrázolja a dél-koreai fogyasztási struktúrát. A fejezet további részében jellemzi a dél-koreai lakáshely-

zetet, a köz- és felsőoktatást, valamint az egészségügyi ellátást, végül koreai közgazdászok, szociológusok véleményét idézve képet ad azokról a társadalmi feszültségekről, amelyek a gyors gazdasági fejlődéssel szükségszerűen és elkerülhetetlenül együtt járnak.

A XI., egyben utolsó fejezet témája politikai jellegű, a szerző arra a kérdésre próbál választ találni, hogy a gazdasági-társadalmi fejlettség és a politikai rendszer (diktatúra vagy demokrácia) között van-e összefüggés. A csendes óceáni térség országaiban általában diktatórikus politikai rendszerek domináltak (dominálnak), és csak egy későbbi időszakban – egy magasabb fejlődési fokon – következik be a demokratizálódási folyamat. A szerző felsorolja a diktatúrák megjelenésének tipikus közgazdasági okait, feltételeit, ezek közül az ultragyors iparosítás és az ezzel együttjáró lakossági életszínvonal-visszafogás az, amely a távol-keleti államokban (és sok helyen másutt a világban) csak elnyomással és diktatúrával volt megvalósítható. A szerző felidézti a német iparosítást, majd röviden néhány más ázsiai ország példáját (Japán, Tajvan, Szingapúr). A szerző ezután a diktatúra dél-koreai speciális feltételeit elemzi (a társadalom hagyományos értékei, az ország II. világháború utáni gazdasági-társadalmi feszültségei valamint a gyors gazdasági növekedés által előidézett társadalmi feszültségek).

Az ezt követő, 1945.-1961. időszakra vonatkozó történeti áttekintés, bár számos új információt nyújt a II. világháború utáni koreai állapotokról, a benne szereplő idézetek révén a kép itt – kivételesen – kissé egyoldalú, olykor az egykori szocialista nézőpontra emlékeztet Korea szovjet, ill. amerikai megszállását illetően (pl. 182.p. 4. bek.), míg más lényeges események, adatok nem szerepelnek (például: koreai kérdés az ENSZ közgyűlésen 1947.-ben, 1948. május 10.-i népszavazás ENSZ felügyelet mellett Dél-Koreában, 1950.június 25.-i észak-koreai agresszió dél-korea elfoglalására szovjet, ill. kínai segítséggel majd az ezt követő hároméves koreai háború, stb.). A szerző ezután folytatja a történeti áttekintést: a gyors iparfejlődés és a diktatúra időszakáról (1962.-1987.), majd az 1987.-ben megkezdődött, Roh Tae U elnök ne-

ve által fémjelzett demokratizálódási folyamatról ad – idézetek révén – jellemzést.

A könyvet végül egy jól sikerült konklúziós rész zárja, amelyben a szerző röviden összefoglalja a dél-koreai gazdasági fejlődés tanulságait, külön hangsúlyozva azokat a szempontokat, amelyeket a magyar gazdaság jövőbeli fejlődése szempontjából hasznos és célszerű figyelembe venni.

Összefoglalva megállapítható, hogy Mayer László könyvében irodalmi források alapján, komplex képet ad a magyar olvasó számára a Koreai Köztársaság gazdasági fejlődésének útjáról, gazdaságpolitikájáról. A szerző a dél-koreai fejlődés valamennyi általa elemzett kérdéskörét rendszerszemléleti alapon közelíti meg: azokat nemzetközi és történeti kontextusba helyezi, illetve statisztikai adatokat tartalmazó táblázatokkal gazdagon illusztrálja (sajnos a legfrissebb, 1992.- 93. évi statisztikai adatok nem szerepelnek a könyvben). A könyv sok új – magyarul ezidáig nem publikált – információval bővíti az olvasónak a Koreai Köztársaságról alkotott képét. Mayer László könyve tehát a Koreai Köztársaság iránt érdeklődő magyar olvasók, közgazdászok és üzletemberek számára magas színvonalú alpmű, amely kiindulópontként szolgálhat további tudományos elemzések, tanulmányok megírásához. Emiatt különösen sajnálatos, hogy a könyv mindössze 300 példányban jelent meg.

A szedés a Társadalomkutató- és Előrejelző Intézetben készült.
A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,
a tördelés Kocsis Gábor munkája.
A nyomtatás 1994. decemberében készült

Ára: 102.– Ft